VPOGLEDI 32

SISTEM SKRBI IN IZOBRAŽEVANJA SENZORNO OVIRANIH OTROK OD LETA 1895 DO ŠESTDESETIH LET 20. STOLETJA: LJUBLJANA IN ZAGREB

SUSTAV SKRBI I OBRAZOVANJA ZA GLUHU I SLIJEPU DJECU OD 1895. GODINE DO ŠEZDESETIH GODINA 20. STOLJEĆA: LJUBLJANA I ZAGREB

UREDILA
DUNJA DOBAJA

Monografija s predstavljeno tematiko posega na področje zgodovine marginaliziranih skupin, ki so bile do nedavnega deležne dokaj omejenega strokovnega in raziskovalnega interesa. S skrbno analizo zbranih podatkov, ki segajo od uradnih statistik in analiz didaktičnih metod pa do čustvenih sporočil gojencev obravnavanih ustanov in njihovih družinskih članov, se pred bralcem razgrinja ambiciozno zasnovana podoba odnosov, ki so se spletali med senzorno oviranimi mladimi, njihovimi družinami, izobraževalnimi ustanovami, socialnimi ustanovami in državo. Monografija obrobje inkluzivno postavlja v osrčje in s tem omogoča osvetlitev številnih malo znanih tem, ki hote ali nehote terjajo tudi aktualizacijski razmislek o tem, kako se do obravnavanih tematik obnašamo tukaj in zdaj.

Iz recenzije dr. Ivana Smiljanića

SISTEM SKRBI IN IZOBRAŽEVANJA SENZORNO OVIRANIH OTROK OD LETA 1895 DO ŠESTDESETIH LET 20. STOLETJA: LJUBLJANA IN ZAGREB

SUSTAV SKRBI I OBRAZOVANJA ZA GLUHU I SLIJEPU DJECU OD 1895. GODINE DO ŠEZDESETIH GODINA 20. STOLJEĆA: LJUBLJANA I ZAGREB

UREDILA
DUNJA DOBAJA

Ljubljana 2026

ZALOŽBA INŠTITUTA ZA NOVEJŠO ZGODOVINO

Odgovorna urednica dr. Mojca Šorn
Založnik in izdajatelj Inštitut za novejšo zgodovino
Zanj dr. Andrej Pančur
ZBIRKA VPOGLEDI 32
ISSN (spletna izdaja): 3024-0867

Dunja Dobaja (ur.)

SISTEM SKRBI IN IZOBRAŽEVANJA SENZORNO OVIRANIH OTROK OD LETA 1895 DO ŠESTDESETIH LET 20. STOLETJA: LJUBLJANA IN ZAGREB

SUSTAV SKRBI I OBRAZOVANJA ZA GLUHU I SLIJEPU DJECU OD 1895. GODINE DO ŠEZDESETIH GODINA 20. STOLJEĆA: LJUBLJANA I ZAGREB

Recenzenta dr. Irena Selišnik
dr. Ivan Smiljanić
Jezikovni pregled Katja Bergles Bricman (slovenščina), Dubravka Mamić (hrvaščina)
Oblikovanje Barbara Bogataj Kokalj
Fotografiji na ovitku spredaj: *Ilustrirani Slovenec* IV, 10. 6. 1928, št. 24, 189
zadaj: Tiflološki muzej, Zagreb, Zbirka fotografija, inv. oznaka 990.1:ZAG-3918

Za vsebino svojih prispevkov odgovarjajo avtorice in avtorji.

CC BY-SA 4.0

Kataložni zapis o publikaciji (CIP) pripravili v Narodni in univerzitetni knjižnici v Ljubljani
COBISS.SI-ID 289750787
ISBN 978-961-7104-54-7 (PDF)

VSEBINA

Dunja Dobaja
Predgovor 5

Mojca Šorn
Slepi in slabovidni v Sloveniji od konca prve svetovne vojne do šestdesetih let 20. stoletja s poudarkom na vzgoji in izobraževanju otrok in mladine 7

Dunja Dobaja
Gluhonemnica v Ljubljani in Zavod za odgoj gluhonijeme djece v Zagrebu 1919–1940. Vzgoja in izobraževanje gluhih otrok 49

Jelena Seferović, Marko Buljevac
Prva četiri desetljeća obrazovanja i skrbi za slijepe osobe u Hrvatskoj: Zavod za slijepu djecu u Zagrebu (1895.–1936.) 93

Imensko kazalo 127

O avtoricah in avtorjih 130

Predgovor

Zgodovina izobraževanja oseb s senzornimi ovirami predstavlja pomembno, a dolgo zapostavljeno poglavje zgodovine šolstva, socialnega varstva in družbenega vključevanja na območju Slovenije, Hrvaške in širšega jugoslovanskega prostora. Raziskovanje razvoja ustanov za slepe, slabovidne in gluhe otroke nam omogoča vpogled ne le v spreminjajoče se pedagoške prakse in zakonodajne okvire, ampak tudi v širše družbene predstave o oviranosti, drugačnosti in vlogi države pri zagotavljanju enakih možnosti za vse otroke.

V obdobju od konca 19. stoletja do druge polovice 20. stoletja se je na območju današnje Slovenije in Hrvaške postopoma oblikovala mreža zavodov za vzgojo in izobraževanje senzorno oviranih otrok. To so bili zavod za slepe v Zagrebu oziroma Popovači, zavod za slepo mladino v Kočevju ter zavoda za gluhe v Ljubljani in Zagrebu. Njihovo delovanje je predstavljalo pomemben korak v procesu institucionalne skrbi za otroke s posebnimi potrebami, hkrati pa odražalo omejitve časa, v katerem so nastajali in delovali.

Kljub prizadevanjem strokovnjakov in posameznih dobrodelnih ustanov je bilo izobraževanje senzorno oviranih otrok dolga desetletja dostopno le delu populacije. Pomanjkanje zavodov, omejene prostorske in finančne zmogljivosti in nezadostna informiranost staršev so povzročili, da številni otroci niso bili vključeni v organizirane oblike izobraževanja. Ne glede na omenjene omejitve so si strokovni učitelji in drugi strokovni delavci prizadevali za razvoj posebnega šolstva v okviru danih možnosti. Dodatno znanje so si pridobivali z branjem tuje strokovne literature in obiski podobnih zavodov v tujini. Hkrati njihova vloga pogosto ni bila samo vzgojna in izobraževalna, ampak tudi socialna. Večina otrok je bila namreč iz oddaljenih krajev in so bivali v internatih, stran od svojega družinskega okolja. Večino časa so preživeli z učitelji, ki so pogosto imeli posluh tudi za socialne stiske otrok.

Posebno prelomnico predstavljajo zakonodajne spremembe po drugi svetovni vojni, ki so postopoma uveljavile pravico do izobraževanja in dela za osebe s posebnimi potrebami. Šolski in ustavni predpisi so postavili pravne temelje za razvoj specialnega šolstva, poklicnega usposabljanja in širšega vključevanja oseb z ovirami v družbo. Čeprav je bila integracija sprva razumljena predvsem kot prilagajanje posameznika večinskemu okolju, so ti procesi odprli pot sodobnejšim konceptom enakih možnosti, dostopnosti in inkluzije.

Namen pričujoče znanstvene monografije, ki je rezultat projekta z naslovom Sistemi skrbi in izobraževanja senzorno oviranih otrok v prvi in drugi jugoslovanski državi (J6-50289), ki ga financira Javna agencija za znanstvenoraziskovalno in inovacijsko dejavnost Republike Slovenije, je osvetliti razvoj izobraževanja senzorno oviranih otrok skozi prizmo institucionalne zgodovine, zakonodajnih sprememb, pedagoških praks in vsakdanjega življenja v zavodih. Na podlagi arhivskih virov in relevantne strokovne literature prispeva k boljšemu razumevanju položaja oseb s senzornimi ovirami v preteklosti ter hkrati odpira vprašanja o razvoju inkluzivnega izobraževanja in družbene enakosti v sodobnem času.

11. junij 2026 *Dr. Dunja Dobaja*

Mojca Šorn

Slepi in slabovidni v Sloveniji od konca prve svetovne vojne do šestdesetih let 20. stoletja s poudarkom na vzgoji in izobraževanju otrok in mladine*

* Študija je nastala v okviru projekta J6-50189 *Sistemi skrbi in izobraževanja otrok s senzornimi ovirami v prvi in drugi jugoslovanski državi* in programov I0-0013 *Raziskovalna infrastruktura Slovenskega zgodovinopisja ter P6-0436 Digitalna humanistika: viri, orodja in metode*, ki jih financira Javna agencija za znanstvenoraziskovalno in inovacijsko dejavnost Republike Slovenije (ARIS).

UVOD

Prvi zavod za izobraževanje slepih je bil ustanovljen leta 1784 v Parizu, kmalu nato so sledile podobne institucije tudi drugje po Evropi.[1] V Avstro-Ogrski so se prvi zavodi za slepe odprli v začetku 19. stoletja, najprej na Dunaju leta 1808. Avstrijski zakon o osnovnem šolstvu iz leta 1869 je vseboval določila, ki so slepe in gluhe otroke štela med šoloobvezne, ker pa na Slovenskem do osnovanja ustrezne ustanove ni prišlo,[2] so se le tisti (redki) slovenski otroci, ki so jim bili dodeljeni denarni prispevki humanitarnih organizacij in posameznikov, šolali v zavodih (predvsem) avstrijskega dela monarhije (na Dunaju, v Linzu, Gradcu, Celovcu, Innsbrucku) vse do njenega propada.[3] Tako javnost kot stroka sta imeli v zvezi s tem številne pomisleke. V dnevniku *Slovenec* so zapisali: »Zdaj si pa mislite ubogega slepega otroka tako daleč od doma, samega med tujimi ljudmi, ne vidi nič, pa še nikogar ne razume in drugi ne razumejo njega! Sčasoma se pač nemščine priuči in po svoje v njej obrazi; toda ko pride nazaj domu, si s slovenščino ne more nič pomagati.«[4] Stroka pa je dodala: »Uživanje teh ustanov je zvezano s pogojem, da se mora slepi otrok izobraževati v tujem zavodu, ker jih na Slovenskem še ni. Oddaljenost kraja, tujina, tuji jezik, zelo majhna možnost večkratnega obiskovanja in razne druge ovire privedejo prizadete starše do zaključka, da otroka rajši obdrže doma. /…/ Vse drugače bi to bilo, ako bi na Slovenskem obstojalo tako slovensko vzgajališče za oslepele otroke,«[5] zato so želje po ustanovitvi slovenskega zavoda za slepe počasi dobivale konkretnejše oblike: »Zavod za slepo deco naj je strokovnjaški urejeno vzgajališče z internatom pod strokovnjaškim vodstvom in njegova šola podobna našim ljudskim in meščanskim šolam. Njen učni načrt naj preveva ideja šole-delavnice /…/, v kateri se učenci napotujejo do samostojnega

1 Študija temelji na člankih: Mojca Šorn, »Zavod za slepe otroke in mladino v Kočevju«, *Kronika: V zlatih črkah v zgodovini: razprave v spomin Olgi Janša-Zorn* 57 (2009): 265–74. Mojca Šorn, »Zavod za slepe otroke v Kočevju (1941–1944) in njegova selitev v Ljubljano«, *Prispevki za novejšo zgodovino* 49, št. 1 (2009): 269–78. Mojca Šorn, »Slepi in slabovidni v Sloveniji od okupacije do 60. let 20. stoletja«, *Prispevki za novejšo zgodovino* 65, št. 1 (2025): 87–103. Mojca Šorn in Dunja Dobaja, »Reševanje prostorskega vprašanja Zavoda za slepe otroke in mladino v Kočevju«, *Prispevki za novejšo zgodovino* 63, št. 1 (2023): 127–38. Kolegici dr. Dobaja se zahvaljujem za nesebično deljenje podatkov, ki jih je pridobila v Arhivu Jugoslavije.

2 Kranjski deželni zbor leta 1889 osnutka zakona o »odgojilnih in učnih zavodih za gluhoneme in slepe otroke«, ki ga je v razpravo podal deželni šolski svet za Kranjsko 21. 1. 1882, ni sprejel.

3 *Zavod za slepo in slabovidno mladino: zgodovinski oris 1919–1989* (Ljubljana: Zavod za slepo in slabovidno mladino, 1989), 2. Podrobneje o šolski obveznosti Janez Sagadin, »Kvantitativna analiza razvoja osnovnega šolstva na Štajerskem, Koroškem, Kranjskem in Primorskem po uveljavitvi osnovnošolskega zakona iz leta 1869 ter kvantitativni prikaz osnovnega šolstva v poznejši Dravski banovini«, *Osnovna šola na Slovenskem 1869–1969* (Ljubljana: Slovenski šolski muzej, 1970), 136.

4 »Za uboge slepce«, *Slovenec*, 19. 6. 1915, 3. Gl. Šorn in Dobaja, »Institutional education of blind, deaf and speech-disabled children.«

5 Minka Skabernè, *Skrb za slepce: s 13 slikami* (Ljubljana: Društvo Dobrodelnost, 1919), 224.

duševnega in telesnega dela.«[6] Učni načrt je poleg teorije predvideval precej praktično-tehničnih predmetov, ročna dela, mizarska dela, modeliranje ipd., saj so strokovnjaki menili, da šola-delavnica slepega človeka lahko usposobi za delo in mu s tem omogoči relativno ali popolno samostojnost.

Želje in načrti so bili realizirani po končani prvi svetovni vojni, ko smo Slovenci dobili svoj prvi zavod za slepe in slabovidne osebe.

ZAVOD ZA SLEPE V LJUBLJANI

V prvi svetovni vojni je v bojih oslepelo nekaj deset slovenskih moških, ki so se novembra 1918 vrnili v Ljubljano. Narodna vlada je ustanovila Kuratorij za oskrbo slepcev,[7] ki je bil zadolžen za preselitev oskrbovancev iz primarne nastanitvene lokacije – prostorov v nekdanji Belgijski vojašnici, v prostore Kranjske hranilnice na Zaloški cesti. Tu se je oblikoval Zavod za slepe v Ljubljani, v okviru katerega so odprli obrtno nadaljevalno šolo s pletarsko in ščetarsko delavnico. Zanjo se je še posebej zavzemal tedanji ravnatelj šole Josip Kobal, menil je, da slepim nudi ustrezno strokovno kvalifikacijo in s tem možnost zaposlitve.

Ker je v Ljubljano s posredovanjem kuratorija za slepe in deželne vlade za Slovenijo kmalu za vojaki prispela tudi večina slovenskih otrok iz avstrijskih zavodov za slepe, je v zavodu od šolskega leta 1919/20 delovala tudi dvorazredna osnovna šola. Vodstvo šole je najprej prevzela prva slovenska učiteljica za slepe, sestra Klara Vrhunc, po njenem odhodu iz zavoda aprila 1922 je kuratorij vodstvo šole predal Minki Skaberne. V tem obdobju so slepi vojaki postopoma začeli zapuščati zavod, na njihova mesta so prihajali slepi otroci. V šolskem letu 1921/22, ko je bila šola v zavodu preoblikovana v trirazrednico, je bilo v šolo sprejetih 24 šoloobveznih otrok.

Ker se je za poslopje, v katerem je bil nameščen zavod za slepe, zanimal zdravstveni odsek Narodne vlade za Slovenijo, ga je ministrstvo za zdravstvo odkupilo in v njem nastanilo žensko bolnišnico. Zavod za slepe pa se je v letu 1922 preselil v Kočevje, relativno daleč od kulturnega središča, v prostore obrtne šole za lesno industrijo in se preimenoval v (Državni) Zavod za slepe/slepce v Kočevju.[8]

6 Ibidem, 225.

7 Ta se je kasneje preoblikoval v društvo Kuratorij slepcev, ki si je prizadevalo ustvariti idejo o postavitvi t. i. doma slepih in slabovidnih iz vse Slovenije.

8 Minka Skaberne, »Prvi slovenski zavod za slepe«, *Svetloba izpodriva temo: zbornik slepih Slovenije* ([Ljubljana]: Republiški odbor Zveze slepih Slovenije, 1969), 28.

ZAVOD ZA SLEPE OTROKE IN MLADINO V KOČEVJU

Po uvedbi kraljeve diktature oziroma s sprejetjem Zakona o narodnih oziroma osnovnih šolah so bili iz zavoda in šole za slepe odpuščeni vsi odrasli oskrbovanci, v njej so ostali zgolj šoloobvezni otroci in mladina, ki je obiskovala obrtno šolo.[9] Zavod se je preimenoval v Zavod za slepo deco v Kočevju:

> Domalega na koncu sveta, v kraju, ki kakor ud, od človeškega telesa odrezan, krvavi in usiha; tam, kjer je zemlja vsa bolna in iz smrtne stiske zaman kliče k sebi delovne roke, da bi jo negovale, ljubile in se vse njej posvetile, roke, ki bi njenim izsušenim prsim dale svežih sokov; tam – na narodnostno najbolj ogroženem otočku Slovenije, sredi brezupne puščobe, ki diha iz temnih kočevskih gozdov ter kot večno prokletstvo visi nad vsem – tam se vzpenja pod jesensko nebo visoka siva stavba s pomembnim napisom: Zavod za slepo deco.[10]

Pogoji za bivanje v kočevskem zavodu in delo v šoli, ki je bila v sklopu tega, so bili skromni, tako kar se tiče prostorov kot tudi učnih in izobraževalnih pripomočkov; težave so bile tudi s pridobivanjem in nameščanjem izobraževalno-vzgojnega kadra.[11] Kljub temu se je zavod v Kočevju, ki se je zgledoval predvsem po Zavodu za slepe v Zagrebu, ustanovljenem leta 1895, in po modernem Zavodu za slepe v Zemunu, razvil v kvalitetno in uspešno ustanovo, kar so izražali predvsem dosežki gojencev.[12]

V Kraljevini Jugoslaviji od leta 1930 t. i. zavodi za prizadete niso več delovali po stari avstrijski zakonodaji. Dne 5. decembra 1929 je bil namreč sprejet Zakon o osnovnih šolah,[13] ki je določal, da »med ‚ljudske' šole spadajo tudi šole ‚za nezadostno razvito in defektno deco'«.[14] Pouk je bil obvezen tudi za slepe otroke in v kočevski zavod so sprejemali tiste, ki so dopolnili šest, a še niso prekoračili

9 »Slepa deca vabi goste. V proslavo dvajsetletnice zavoda v Kočevju razstavijo slepi gojenci svoje izdelke«, *Jutro*, 24. 6. 1939, št. 144, 3. *Zavod za slepo in slabovidno mladino*, 3.

10 »Med tistimi, ki zanje sonce ne sije. Zavod za slepe otroke v Kočevju«, *Slovenec*, 7. 11. 1937, št. 256, 5.

11 Zaradi slabih pogojev so nameravali leta 1923 otroke iz kočevskega zavoda preseliti v Zavod za slepe v Zemunu, kar pa se zaradi velikih prizadevanj učiteljskega zbora ni zgodilo. – *Zavod za slepo in slabovidno mladino*, 3.

12 Kot piše Marija Golob, zavod v Kočevju ni imel možnosti, da bi v celoti in povsem ustrezno zajel vzgojno-izobraževalni proces vse slovenske slepe in slabovidne mladine, vendar je njegovo delovanje kljub temu pomenilo premik in napredek na tem področju. – Marija Golob, *Pot k svetlobi: Zavod za slepo in slabovidno mladino, 1919–1998*: [80 let šolanja slepih in slabovidnih v Sloveniji] (Ljubljana: Zavod za slepo in slabovidno mladino, 1999), 8.

13 *Službene novine kraljevine Jugoslavije*, 11. 7. 1930, 155.

14 Martin Mencej, »Razvoj šolstva za duševno zaostalo in defektno deco pri Slovencih od 1918–1938«, *Popotnik: časopis za sodobno pedagogiko* LX, št. 1–2, 53–59. SI AS 1460, t. e. 1, a. e. 5, Konferenčni zapisnik (27. 2. 1940–30. 4. 1943 oz. 28. 5. 1943), Zapisnik, 27. 2. 1941. Slabovidni učenci, ki se jim je v teku šolanja v zavodu vid toliko izboljšal, da se jim po izjavi zdravnika specialista ni bilo treba udeleževati pouka po metodah za slepe, so lahko predčasno zapustili zavod, vendar so morali do 14. leta obiskovati občo ljudsko šolo.

Poslopje zavoda za slepe otroke in mladino v Kočevju
Vir: *Ilustrirani Slovenec* IV, 10. 6. 1928, št. 24, 188

štirinajst let,[15] duševno in telesno zdrave in sposobne za izobrazbo. Več primerov je kazalo na to, da se zakona o obveznem šolanju ni dosledno izvajalo, kar je razvidno tudi iz naslednjega citata:

> Seveda je v naši banovini število slepe dece, ki je letos postala šoloobvezna večje; pričakovati je zato naknadnih prijav. S takimi naknadnimi vstopi v zavod pa je zelo otežkočen pouk, posebno v 1. razredu. Učiteljstvo se je še vedno borilo proti temu. Skušalo si je opomoči predvsem z razpisom v uradnih časopisih, pa kakor je razvidno, ni dosti pomagalo. Glavna krivda leži v tem, da se starši slepe dece premalo za to zanimajo. Po čl. 57. zakona o n. š. [narodnih šolah, op. avt.] morajo šolski upravitelji voditi imenik defektne dece in predlagati /…/ seznam srezkemu nadzorniku.[16]

Čeprav odziv na zakon o obveznem šolanju slepih in slabovidnih sprva ni bil najboljši, je bilo za prihodnja leta upravičeno pričakovati povečano število šolarjev in gojencev. Sledenje temu trendu pa iz proračuna ni bilo razvidno. V proračunskem letu 1930/31, ko je zavod še sodil v finančni resor oddelka za socialno politiko in narodno zdravje,[17] mu je bila za delovanje in vzdrževanje namenjena le skromna vsota, veliko skromnejša, kot je bila dodeljena ostalim banovinskim mladinskim zavodom.[18] V proračunskem letu 1931/32, ko je bil Zavod za slepe otroke kot ustanova izobraževalnega značaja z nalogami socialnega

15 Izjemoma so lahko sprejeli tudi slepe mladostnike do 18. leta starosti, ki so oslepeli npr. zaradi bolezni ali nesreče.

16 SI AS 1460, t. e. 1, Konferenčni zapisnik (2. 4. 1930–22. 4. 1932), Zapisnik. 2. 9. 1931.

17 *Službeni list kraljevske banske uprave Dravske banovine*, 29. 3. 1930, št. 44, Proračun izdatkov in dohodkov Dravske banovine za leto 1930/31, Oddelek za socialno politiko in narodno zdravje, Socialno skrbstvo.

18 Ibid.

skrbstva dodeljen v prosvetni resor,[19] je bil podan predlog, da bi bil prosvetni oddelek upravičen do 11 % celotnega banovinskega proračuna. Predlog ni bil realiziran, končna dodeljena vsota je bila od načrtovane manjša za petino.[20] Sredstva, ki jih je zavod v Kočevju tega leta prejel iz proračuna, so pokrila zgolj osnovne potrebe,[21] zato je podban Otmar Pirkmajer javno izpostavil mačehovski odnos banovine do zavoda. Verjel je, da bi bilo treba v skladu z Zakonom o osnovnih šolah problematiko šolanja slepih in slabovidnih urejati bolj celostno, temeljiteje in dosledneje. Med drugim se mu je zdelo smotrno, da bi zgradili nov funkcionalen objekt, v katerem bi našla svoje mesto šola in internat s kapaciteto za več kot 700 oseb, ki bi omogočil dostojno bivanje in izobraževanje vsem slepim in slabovidnim otrokom, seveda tudi tistim, ki še niso bili vpeti v obvezni sistem šolanja. Ker bi s tovrstno gradnjo za več let obremenili banovinski proračun, so na ministrstvu to vizijo zavračali in se zavzemali za sanacijo in razširitev obstoječe ustanove.[22]

Na začetku 30. let 20. stoletja sta podobne težave kot kočevski zavod imela tudi gluhonemnica in deško vzgajališče. Ena od idej, kako rešiti stisko vseh treh ustanov, je bila koncentracija na istem kraju (omenjalo se je 460 ha veliko posestvo v Ponovičah). Ta poteza bi zmanjšala stroške vzdrževanja upravnega aparata, hkrati pa bi omogočila delno samopreskrbo; gojenci, nesposobni za priučitev obrti, naj bi namreč opravljali poljska dela in pridelovali skupno hrano. Pri tem je pomembno poudariti, da je imela stroka precejšnje pomisleke glede sobivanja gluhonemih, slepih in slabovidnih otrok z vzgojno problematičnimi dečki. Ban Drago Marušič pa je predlog pospremil s komentarjem, da v okviru proračuna 1931/32 ideje ni mogoče uresničiti in da predlog zahteva podrobno študijo.

Leto 1932/33 je bilo v finančnem pogledu še bolj kritično. Zaradi gospodarske krize je minister za finance izdal stroga navodila za zmanjšanje banovinskih proračunov. Predlog uravnoteženega občega banovinskega proračuna za leto 1932/33 je tako znašal 3,8 % manj v primerjavi s tekočim proračunom.[23] Ban Marušič je ministru za finance poslal v potrditev proračun v višini 170,5 milijona din, odobren pa je bil v višini 147,5 milijona din. Od dodeljene vsote je

19 *Službeni list kraljevske banske uprave dravske banovine*, 1. 4. 1931, št. 23, Proračun izdatkov in dohodkov Dravske banovine za leto 1931/32, Prosvetni oddelek.

20 SI AS 77, f. 7, V. zasedanje, Pregled izvršenih izdatkov in doseženih dohodkov po občnem banovinskem proračunu za leto 1931/32.

21 SI AS 77, f. 1, Stenografski zapisnik 3. seje I. zasedanja banskega sveta, 22. 1. 1931.

22 Ibid.

23 Miroslav Stiplovšek, *Banski svet Dravske banovine: 1930–1935: prizadevanja banskega sveta za omilitev gospodarsko-socialne krize in razvoj prosvetno-kulturnih dejavnosti v Sloveniji ter za razširitev samoupravnih in upravnih pristojnosti banovine* (Ljubljana: Znanstvenoraziskovalni inštitut Filozofske fakultete, 2006), 120. Gl. Mojca Šorn in Dunja Dobaja, »Reševanje prostorskega vprašanja Zavoda za slepe otroke in mladino v Kočevju«, *Prispevki za novejšo zgodovino* 63, št. 1 (2023): 127–38.

bilo 47,6 milijona din namenjenih za banovinske zavode, podjetja in ustanove, proračun izdatkov in dohodkov zavoda za slepe otroke pa je znašal 360.250,00 din.[24] Primerjava stvarnih izdatkov vseh prosvetnih banovinskih zavodov iz pristojnosti banovinskega šolskega odbora pokaže, da je bil banovinski prispevek, namenjen kritju potreb zavoda za slepe in slabovidne, s 340.000,00 din najnižji.[25]

V drugi polovici 30. let se je finančno stanje nekoliko popravilo, vsako leto pa je zavod sprejel tudi nekaj novih gojencev, kar se je nenazadnje odražalo v stiski s prostorom: »Zavod pa je prenapolnjen, saj imamo že itak dva gojenca čez maksimum. Če hočemo torej sprejeti v zavod kakega novega otroka, ne bo mogoče na drug način, kakor da odpustimo starejše, že izšolane gojence.«[26] V šolskem letu 1934/35 je bilo v zavodu 26 gojencev (štirinajst dečkov in dvanajst deklic), ki so obiskovali osnovno šolo, in štirinajst (šest dečkov in osem deklic), ki so obiskovali obrtno šolo. Tri leta kasneje je bilo v zavodu 43 gojencev.

Osnovna šola in izobraževanje mladine

Učiteljski kader, ki je bil maloštevilen,[27] je bil strokovno dobro podkovan.[28] Njegovo visoko usposobljenost je med drugim junija 1935 potrdil tudi poslanec ministrstva za prosveto iz Beograda, ki je po obisku šole za slepo in slabovidno mladino vse učitelje ocenil z odlično oceno.[29] Učiteljstvu je bila poleg pedagoško-vzgojnega procesa zaupana tudi skrb za učiteljsko knjižnico, ki je konec šolskega leta 1929/30 štela 144 knjig in devet časopisov, od tega tri pedagoške revije, konec šolskega leta 1940/41 pa 832 knjig, dve strokovni in dve pedagoški reviji, šest leposlovnih oziroma mladinskih mesečnikov.[30] Poleg tega so skrbeli tudi za šolsko knjižnico, ki je bila sprva zelo skromna, a je konec šolskega leta 1933/34 razpolagala že s kar 362 knjigami v Braillovem točkopisu,[31] ter učila. Učiteljski zbor je vodil tudi referat za zdravstvo in referat za obleko.

24 *Službeni list kraljevske banske uprave Dravske banovine*, 1. 4. 1932, št. 27.
25 Ibid.
26 SI AS 1460, t. e. 1, Konferenčni zapisnik (26. 2. 1937–23. 1. 1940), Zapisnik, 22. 6. 1937.
27 Podrobno o upravnikih, pedagogih in drugih sodelavcih zavoda Golob, *Pot k svetlobi*, 38.
28 V letih med svetovnima vojnama je bil po odlokih višjega šolskega sveta v prestolnici in po navodilih ministrstva za prosveto izdan predpis o opravljanju strokovnega izpita po obiskovanju posebnega tečaja za učitelje za slepe. To je pomenilo začetek načrtnega usposabljanja tiflopedagogov. – *Zavod za slepo in slabovidno mladino*, 3.
29 SI AS 1460, t. e. 1, Konferenčni zapisnik (30. 5. 1932–22. 1. 1937), Zapisnik, 11. 6. 1935.
30 SI AS 1460, t. e. 1, a. e. 5, Konferenčni zapisnik (27. 2. 1940–30. 4. 1943 oz. 28. 5. 1943), Zapisnik, 29. 5. 1941.
31 Iz arhivskega gradiva je razvidno, da so gojenci pisali tudi svoj časopis *Mlada srca*. Ta časopis so izdajali konec 20. let 20. stoletja, po sedmih letih odmora pa so z delom začeli ponovno. Poleg pripovednega in pesniškega dela je časopis obsegal še nekaj rubrik: esperantski kotiček, kotiček za najmlajše, t. i. zavodske novice in zabavni del. – SI AS 1460, t. e. 1, Konferenčni zapisnik (30. 5. 1932–22. 1. 1937), Zapisnik, 21. 12. 1936.

V šolskih klopeh
Vir: *Ilustrirani Slovenec* IV, 10. 6. 1928, št. 24, 189

Kar se tiče pedagoškega procesa, je prvi razred obsegal prvo in drugo šolsko leto, drugi razred tretje in četrto šolsko leto ter tretji razred peto, šesto in sedmo šolsko leto. V šolskem letu 1937/38 je bil v sklop prvega razreda dodan t. i. pripravljalni razred, tretji razred pa je zaobjel še osmo šolsko leto. Učiteljstvo je velik pomen pripisovalo predvsem prvemu razredu, menilo je, da lahko uspešno gradijo le na trdnih temeljih. Tako so prvošolci že znali pisati in brati v »Brajovem točkopisu«, lepo so se izražali v govoru in pripovedovanju, znali pa so tudi računati v obsegu do dvajset. V drugem šolskem letu so učenci znali računati do sto, predvsem dobro so obvladali poštevanko. Poznali so mere in uteži in imeli »o teži teles popolnoma pravilne pojme in predstave«. Pri pouku slovenščine so lepo oblikovali stavke, pisali so tudi daljše spise.[32] Učenci višjih razredov so poleg branja in pisanja ter računanja znali tudi osnove zemljepisa, zgodovine in narave. Zelo pomembno mesto bi morala imeti telesna vzgoja: »Prvi namen telovadbe je zbuditi veselje za gibanje in pravilno uporabiti ude za gibanje.«[33] Po zgledu inozemskih zavodov za slepe bi morala biti telovadba na urniku »vsaj pet ur te-

32 SI AS 1460, t. e. 1, Konferenčni zapisnik (26. 2. 1937–23. 1. 1940), Zapisnik, 10. 6. 1937.
33 AJ 66, Odeljenje za osnovnu nastavu, f. 2049, Zavod za slepu decu Kočevje, Zapisnik 4. domače učiteljske konference, 19. 12. 1934. Tu tudi podrobno o pomenu telovadnega pouka za slepe.

V pletarski delavnici
Vir: *Ilustrirani Slovenec* IV, 10. 6. 1928, št. 24, 189

densko. Plavanje je za slepe najprimernejši in najbolj zdrav šport. Vsak zavod naj ima zato svoj bazen, kjer se slepi lahko nauče plavanja. Na vseh zavodih naj se vrši tudi ortopedična telovadba«.[34] Ker kočevski zavod ni imel niti osnovnih pogojev za pouk telesne vzgoje, so bili otroci največkrat fizično aktivni le poleti oziroma ob primernem vremenu, ko so vadili na vrtu. Teoretično so imeli možnost telovaditi tudi v krajevni osnovni šoli, vendar se je to le malokrat zgodilo, saj so tamkajšnjo telovadnico v dopoldanskem času uporabljali osnovnošolci, zvečer pa člani Sokola.

Učiteljice in učitelji so ocene na t. i. matične liste (spričevala) beležili z besedo in v oklepaju s številko. Izbirali so lahko med naslednjimi ocenami: odličen, prav dober, dober, slab, nezadosten. Oceno iz vedenja so pisali le z besedo: vzorno, prav dobro, dobro, prilično in neprimerno. Konec aprila 1931 je prišlo do spremembe, na zahtevo banske uprave so bile ocene za vedenje naslednje: odlično (5), prav dobro (4), dobro (3), slabo (2).[35]

Poleg osnovne šole sta bili v kočevskem zavodu za osebe, mlajše od 24 let, organizirani tudi pletarska in ščetarska obrt. Slednjo so v 20. letih 20. stoletja opustili, slepi gojenci tako niso več imeli možnosti izbire:

> Pouk v pletarstvu vodi slepi mojster Dolinar, ki ima sedaj vsega 12 učencev (8 vajencev in 4 vajenke). /…/ Uspehi gojencev so jako različni. Dočim se bodo nekateri

34 SI AS 1460, t. e. 1, Konferenčni zapisnik (26. 2. 1937–23. 1. 1940), Zapisnik, 29. 4. 1938.
35 SI AS 1460, t. e. 1, Konferenčni zapisnik (2. 4. 1930–22. 4. 1932), Zapisnik, 26. 1. 1931.

> tekom svoje učne dobe izvežbali toliko, da bodo lahko samostojno izvrševali pletarsko obrt, izdelujejo drugi tudi po 6. letih vajeništva še vedno samo najosnovnejše in grobe košarske izdelke ter ni upati, da bi dosti več dosegli.[36]

Nad pletarstvom deklice niso bile najbolj navdušene: »Z ozirom na to, da je pletarska obrt v vsem svojem obsegu pretežka za obrtne vajenke, sem dogovorno z g. pletarskim mojstrom prišel do zaključka, da se naj v pletarski obrti izvežbajo deklice samo v njim primernih, lažjih in finejših delih. Kot dodatek pa bi bilo treba uvesti novo panogo žen. obrti,«[37] zato so se v zavodu potrudili in v začetku koledarskega leta 1937 pridobili učiteljico ročnih del. Upraviteljica je poudarila,

> kako velikega pomena je za /…/ zavod nastanitev učiteljice ročnih del. Saj je nemogoče, da bi razredna učiteljica po napornem dopoldanskem pouku poučevala z uspehom in vso pozornostjo nato še vsako popoldne po 2 uri ročnega dela. /…/ Pouk v ročnem delu na zavodu za slepe stavi toliko napora in zahtev od strani učiteljice, da je nujno potrebna za ta predmet posebna učna moč. /…/ Menda je naš slučaj edini v Jugoslaviji in inozemstvu, da nismo imeli celo vrsto let učiteljice za ročno delo.[38]

V začetku leta 1941 so v zavodu začeli tudi s poukom gospodinjstva; sprva so učenke in učenci spoznavali vedo o prehranjevanju, od jeseni 1941 pa so imeli dvakrat tedensko na urniku kuhanje.[39] To jim je bilo zelo pri srcu, zato uspeh ni izostal. Poleg kuhanja so bili uspešni tudi v pranju, likanju, delu na vrtu.

Za gojence in gojenke so bili (občasno) organizirani tudi strokovno-nadaljevalni tečaji. Njihov namen je bil, da bi poleg tehničnega znanja, ki so ga mladi pridobili v delavnici, usvojili vsaj nekaj splošne in teoretično-strokovne izobrazbe. Na nadaljevalnem obrtnem tečaju so mdr. poučevali obrtno spisje, računstvo, lektiro, petje, higieno, lepo vedenje. Ker tečaji niso potekali redno, so se učitelji med seboj organizirali, da so v prostem času s kandidati ponavljali šolsko snov, ki so jo jemali, ko so hodili v šolo, saj so ob koncu šolskega leta iz omenjenih predmetov v zavodu potekali pomočniški izpiti.

Vsakdanjik v internatu in izvenšolska dejavnost

Pogoj za uspešno vzgajanje, vodenje in poučevanje otrok je bila strokovna usposobljenost učiteljskega kadra, s katerim se je zavod, kot že omenjeno, nedvomno lahko pohvalil. Stroka je poudarjala, da morajo biti učitelji otrok s posebnimi potrebami izobraženi v pedagoški, psihološki, psihopatološki in njim

36 SI AS 1460, t. e. 1, Konferenčni zapisnik (26. 2. 1937–23. 1. 1940), Zapisnik, 26. 2. 1937.
37 SI AS 1460, t. e. 1, Konferenčni zapisnik (30. 5. 1932–22. 1. 1937), Zapisnik, 25. 11. 1932.
38 SI AS 1460, t. e. 1, Konferenčni zapisnik (26. 2. 1937–23. 1. 1940), Zapisnik, 26. 2. 1937.
39 SI AS 1460, t. e. 1, a. e. 5, Konferenčni zapisnik (27. 2. 1940–30. 4. 1943 oz. 28. 5. 1943), Zapisnik, 6. 10. 1941.

sorodnim strokam, predvsem pa naj bi imeli poseben dar za ravnanje s posamezniki in skupinami.[40] Da so bili predani delu in oskrbovancem, se je odražalo tudi na »prostovoljnem delu«. Učiteljski zbor ga je namreč opravljal ves čas obstoja zavoda, že pred izdajo zakona o osnovnih šolah ter v smislu razpisa kraljeve banske uprave z dne 26. oktobra 1933, ki sta določala, da je učiteljstvo »dolžno vršiti tudi izvenšolsko delo, delo med narodom«. Učiteljice so tako gojencem mnogo časa namenjale tudi po pouku v okviru internata. Prepričane so bile, da morajo ti vsak trenutek preživeti karseda aktivno: »Gojencem naj se nikdar ne dopusti, da bi prišli radi brezdelja v razmišljanje (tuhtanje);«[41] strinjale so se, da naj se gojenkam in gojencem ponudi čim več priložnosti za udejstvovanje v glasbi in telovadbi, dobrodošlo je bilo tudi dobro čtivo.

Tudi ob nedeljah, praznikih in šole prostih dnevih so otroci dan začeli zgodaj. Učenju, verouku, pisanju pisem je sledila igra, obvezno pa je bilo tudi domače delo. Deklice so bile zadolžene za krpanje perila gojencev in gojenk ter posteljnine. Delo dečkov je bilo odvisno od letnega časa. Pozimi ali ob slabem vremenu so čistili okolico zavoda, izdelovali orodje, izvajali različna popravila v zavodu in žagali drva. Tudi šolski vrt ni bil namenjen le zabavi. Na njem so se učenci učili vrtnarstva in čebelarstva.

V sklop »izvenšolskega dela« je v zavodu za slepe in slabovidne spadal tudi pouk glasbe. Učiteljice so bile prepričane, da glasba krepi značaj slepega otroka, prav tako je bilo pomembno njihovo prepričanje, da se pri »vsakdanji vaji na različnih glasbilih urijo otrokovi prsti ne samo za glasbo, ampak tudi za vsako drugo manualno delo«.[42] Učili so se igrati na klavir in citre, violino, čelo in harmonij. Učiteljicam sta pri pouku glasbe, ki je bil prostovoljen, a ga je kljub temu obiskovala več kot polovica otrok, na pomoč sprva priskočili dve gojenki obrtne šole. Leta in leta sta poučevali klavir in citre, kmalu pa se je ena od njiju izvežbala tudi za poučevanje violine in čela. Z začetkom šolskega leta 1936/37 sta bili dekleti nekoliko razbremenjeni, violino je namreč začel poučevati učenec ljubljanskega konservatorija. Pouk glasbe je bil dodatno oplemeniten v začetku šolskega leta 1938/39, ko je novo nastavljena moč začela poleg klavirja poučevati tudi harmonij. Note za slepe je zavod brezplačno prejemal od založbe American Braille Press in hamburške knjižnice za slepe (Bibliotek für Blinde – Hamburg). Gojenci so tudi radi in lepo peli, poslušalce so v to prepričali na raznih prireditvah, pa tudi na cerkvenem koru: »V Kočevju pripovedujejo, da k njihovim mašam ljudje najraje hodijo, ker res lepo pojó.«[43]

40 SI AS 1460, t. e. 1, Konferenčni zapisnik (30. 5. 1932–22. 1. 1937), Zapisnik, 25. 1. 1935.
41 Ibid.
42 SI AS 1460, t. e. 1, Konferenčni zapisnik (2. 6. 1930–22. 4. 1932), Zapisnik, 12. 10. 1931.
43 »Pri slepi deci v Kočevju«, *Slovenski narod* LXX, 13. 11. 1937, št. 260, 3.

Javnosti se je zavod predstavljal tudi po radijskih valovih. Primaren namen teh oddaj je bil, da bi poslušalci kar čim več izvedeli o slepoti in o življenju slepih kočevskih gojencev: »Potrebno bi bilo zainteresirati za slepstvo širšo javnost. Šolsko vodstvo ima v načrtu izvesti to akcijo potom radia. Vršila bi se nekatera informativna predavanja o slepstvu, nato pa bi nastopila tudi slepa deca s svojo akademijo.«[44] Prvi nastop, ki je bil na sporedu 15. novembra 1931, je trajal 15 minut in je požel veliko pohval. Zaradi burnega odziva občinstva si je vodstvo ljubljanskega radia želelo čimprejšnji ponovni nastop slepih otrok – in tako se je drugi nastop odvil že 10. aprila 1932, tretji pa decembra istega leta. Sledile so številne oddaje, v katerih so nastopali slepi gojenci, še posebej svečano je bila obeležena 20. obletnica zavoda za slepe. Na začetku so oddaje snemali v ljubljanskem studiu, kmalu pa je postala praksa, da so uslužbenci Radia Ljubljana oddaje pripravljali v zavodu v Kočevju:

> Dne 25. aprila [1937, op. avt.] je ljubljanski radio prenašal iz tukajšnjega zavoda za slepo deco akademijo s prav pestrim sporedom, ki je trajal od 17.30 do 18.45 ure. Bil je to po številu že 4. radio prenos iz tuk. zavoda. Sodelovali so pod vodstvom svojega učiteljstva vsi gojenci in gojenke. Akademija je nad vse dobro uspela. Došlo je mnogo ustmenih, a tudi pismenih priznanj in laskavih ocen, med drugim tudi iz zavoda za slepo deco v Zagrebu ter doma v Škofji Loki. Kot priznanje moremo smatrati tudi nagrado v znesku din 300.-, ki jo je poslala uprava Radia Ljubljana.[45]

Poleg radijskih nastopov so gojenci in učitelji kočevskega zavoda redno organizirali razne druge prireditve in slovesnosti. Posebej odmevna je bila akademija v Ljubljani novembra 1937 pod pokroviteljstvom banove soproge. Na akademiji, ki je potekala v nabito polni Frančiškanski dvorani, je bil prisoten tudi župan Jura Adlešič:[46]

> Z veseljem moram ugotoviti, da je nastop v Ljubljani dosegel svoj namen: v javnosti se je zopet poživilo zanimanje za skrbstvo slepih. Javnosti je bila dana prilika, da se seznani z vzgojnim delom v zavodu za slepo deco in se prepriča, da so tudi slepi otroci zmožni izobrazbe in dela. Ponovno je bilo ob tej priliki izrečeno v javnosti mnenje, da ta ustanova spada v središče Slovenije – to je stališče, ki ga kot strokovni forum še vedno zavzema učiteljstvo tukajšnjega zavoda. Poleg moralnega uspeha moram omeniti tudi gmoten uspeh. Vseh dohodkov ob priliki nastopa je bilo 11 892 Din, izdatkov je bilo 5800 Din; čisti dobiček znaša 6091 Din.[47]

44 SI AS 1460, t. e. 1, Konferenčni zapisnik (2. 6. 1930–22. 4. 1932), Zapisnik, 12. 10. 1931.
45 SI AS 1460, t. e. 1, Konferenčni zapisnik (26. 2. 1937–23. 1. 1940), Zapisnik, 30. 4. 1937.
46 V časopisih so program akademije podrobno predstavili in Ljubljančane pozivali k aktivni udeležbi. – »Iz Ljubljane. Slepa mladina«, *Slovenski narod* LXX, 9. 11. 1937, št. 256, 3.
47 SI AS 1460, t. e. 1, Konferenčni zapisnik (26. 2. 1937–23. 1. 1940), Zapisnik, 29. 11. 1937.

Prireditve pa niso bile organizirane le zaradi seznanjanja javnosti in finančnega dobička. Učiteljstvo zavoda je tovrstnim proslavam posvečalo veliko pozornosti, ker jih smatralo »kot važen vzgojni faktor specijelno še iz vidikov psihologije in pedagogike slepih. Vsaka taka proslava pomeni slepemu gojencu prijetno izpremembo v enoličnem vsakdanjem življenju; vzgaja v njem čut in smisel za lepo in dobro, vzpodbuja ga k duševni aktivnosti ter nudi zdravo hrano njegovi domišljiji in duševnim doživetjem«.[48] Poleg že omenjenih dogodkov je v zavodu vsako šolsko leto potekala zaključna oziroma vidovdanska proslava, nikoli niso pozabili na proslavo ob dnevu zedinjenja, slovesno so praznovali tudi rojstni dan kralja Aleksandra in t. i. Slomškov dan, pestre so bile tudi obletnice rojstva Otona Župančiča in obletnice Prešernove smrti.

Poleg dramskih in pevskih nastopov so velik odmev dosegle tudi razstave osnovnošolcev in vajencev, ki so jih vsako leto meseca junija ob izteku šolskega leta organizirali v zavodu. Na teh razstavah so gojenci predstavili izdelke ročne obrti, ki so jih izdelali v teku šolskega leta. Kljub različnim uspehom posameznih gojencev v pletarski obrti je bila skupna ocena prireditve dobra. Najlepši izdelki so bili po navadi poslani v Beograd na veliko šolsko razstavo.[49] Posebej skrbno je bila pripravljena jubilejna razstava, ki je potekala 24. junija 1939. Z njo so proslavili 20-letnico kočevskega zavoda in pokazali njegov razvoj v tem času. Razstavo je odprl njen pokrovitelj ban Natlačen ob prisotnosti številnih odličnih gostov. Obisk je bil zelo velik, tudi zaradi časopisnih člankov, ki so vabili v Kočevje: »Danes in jutri ima slepa deca iz Kočevja svoj praznik, na katerega se je z vnemo pripravljala že dalj časa. /…/ In vendar se slepa deca iz banovinskega zavoda v Kočevju že danes veseli obiska vseh, ki imajo zdrave oči, da bodo prišli /…/ k nji v goste in si ogledali ročne izdelke, ki kronajo trud in trdno voljo do dela.«[50] Gojenci zavoda so svoje izdelke predstavili tudi na prvi (prodajni) obrtni razstavi v Kočevju, odprta je bila 24. decembra 1936, in sicer pleteno garnituro, tri stole, mizo in stojalo za rože. Da je bilo njihovo delo dobro opravljeno, potrjujejo podatki o prodaji pletarskih izdelkov: »Naj omenim še, da čeprav je naša delavnica le učilnica, večji del izdelkov prodamo, mnogo pa jih je sploh izdelano po naročilu. V letu 1936 n. pr. je bilo prodano izdelkov v skupni vrednosti din 9442.«[51]

V zavodu je bilo še posebej prijetno decembra. Miklavž je vsako leto na predvečer svojega godu obiskal otroke in jim prinesel drobna darila. Tudi slavnost na božični večer, božičnica, je bila vesela: na sveti večer so krasili božično drevo, peli

48 Ibid., Zapisnik, 30. 9. 1938.

49 SI AS 1460, t. e. 1, Konferenčni zapisnik (2. 6. 1930–22. 4. 1932), Zapisnik, 25. 6. 1930.

50 »Slepa deca vabi goste. V proslavo dvajsetletnice zavoda v Kočevju razstavijo slepi gojenci svoje izdelke«, *Jutro* XX, 24. 6. 1939, št. 144, 3.

51 SI AS 1460, t. e. 1, Konferenčni zapisnik (26. 2. 1937–23. 1. 1940), Zapisnik, 26. 2. 1937.

in deklamirali božične pesmi. Sledila je pogostitev. Vsak gojenec je prejel skromno darilo (robec, nogavice). Revni gojenci so bili obdarovani tudi z obleko in perilom, denar za to je šel iz podpornega sklada zavoda oziroma je blago prispevala banska uprava.[52] Konec leta 1935 je upraviteljica zavoda svojim kolegicam svetovala sledeče:

> Ker so pred durmi božične počitnice, priporočam učiteljstvu, da gojence pripravi na ta božični čas. Gojenci naj se zavedajo pomena teh praznikov, zavedajo, da je to praznik miru ter naj se posebno med prazniki pazi, da ne bodo v vedenju prekoračili meje dostojnosti. V času počitnic naj se gojence zaposli predvsem z zabavnimi igrami. Ker so počitnice zelo dolge, naj se jim da tudi naloge, ki pa naj bodo v obliki igre.[53]

Mnogo daljše počitnice so bile na vrsti poleti, po vedno težko pričakovanem in nato uspešno izpeljanem končnem izletu. Večina učencev je zavod zapustila in se za nekaj tednov preselila domov. Tistim gojencem, ki niso imeli svojcev, je uprava zavoda preskrbela primerna počitniška mesta pri »dobrih in tudi narodno zavednih« družinah, vsaka taka družina je za stroške oskrbe prejela 150 din mesečno. Vsak učenec je ob odhodu dobil t. i. objavo staršem oziroma njihovim namestnikom, v kateri je uprava zavoda opozarjala na dolžnosti, ki jih imajo odgovorne osebe do slepih gojencev v času počitnic. Po nalogu banske uprave se je vodstvo zavoda obračalo tudi na občine in jih prosilo, naj bdijo nad slepimi gojenci, predvsem, »da se ne bodo izrabljali nad slepimi gojenci, da se ne bodo izrabljali za beračenje ali da bi se surovo postopalo z njimi«.[54] Leto kasneje so slepim prepovedali tudi »muziciranje« po gostilnah.[55] Z dopisom z dne 31. maja 1933 je banska uprava dovolila »v najnujnejših slučajih, da ostanejo učenci tudi preko počitnic v zavodu«.[56] Tisti, ki so počitnice preživeli v zavodu, so se dopoldne ukvarjali z ročnimi deli in delom v delavnici, popoldne pa so se sprehajali in brali.

Še nekaj besed o hišnem redu, ki ga je bilo treba dosledno spoštovati. Čez dan je bil vstop v spalnice strogo prepovedan, učilnice in spalnice je bilo treba redno čistiti oziroma pomivati, in sicer najmanj enkrat do dvakrat na mesec, kuhinjo dvakrat na teden, pisarne enkrat na teden, stopnišča enkrat na teden, hodnike vsak dan. Posebna pozornost je bila namenjena snagi na straniščih.[57] Predpise so gojenci bolj ali manj[58] spoštovali, kar je mdr. razvidno iz vsebine konferenčnih

52 SI AS 1460, t. e. 1, a. e. 5, Konferenčni zapisnik (27. 2. 1940–30. 4. 1943 oz. 28. 5. 1943), Zapisnik, 14. 1. 1941.
53 SI AS 1460, t. e. 1, Konferenčni zapisnik (30. 5. 1932–22. 1. 1937), Zapisnik, 20. 12. 1935.
54 SI AS 1460, t. e. 1, Konferenčni zapisnik (26. 2. 1937–23. 1. 1940), Zapisnik, 22. 6. 1937.
55 SI AS 1460, t. e. 1, Konferenčni zapisnik (26. 2. 1937–23. 1. 1940), Zapisnik, 5. 9. 1938.
56 SI AS 1460, t. e. 1, Konferenčni zapisnik (30. 5. 1932–22. 1. 1937), Zapisnik, 19. 6. 1933.
57 SI AS 1460, t. e. 1, Konferenčni zapisnik (30. 5. 1932–22. 1. 1937), Zapisnik, 20. 1. 1933.
58 Primer, ki to trditev zanika, gl. v: SI ZAL KOČ 84, Zbirni fond, Kočevje, t. e. 1, a. e. 1, pritožba Lovšin Alojzija na Kraljevsko bansko upravo dravske banovine (17. 3. 1936).

zapisnikov. Nekaj skrbi so povzročali gojenke in gojenci v adolescenci, vendar so glede na poročila učiteljskega zbora tudi te z nekaj truda konec koncev obvladali:

> Vpričo tako različne starosti in koedukacije spolov je vzgoja in nadzorstvo v internatu našega zavoda naporna in zvezana z veliko odgovornostjo. Predvsem smo posvečali pozornost onim gojencem in gojenkam, ki preživljajo kritično dobo dozorevanja. Večinoma opažamo na njih gotove splošne pojave pubertetne dobe v potencirani meri, n. pr.: nerazpoloženje, pogreznjenost vase, idr. Prav pogostoma se pojavljajo tudi izrazite medsebojne simpatije, tako da le s ponoči in podnevi budnim očesom in smotrno vzgojo preprečujemo tozadevne prestopke. Vendar vsa ta sredstva in ukrepi ne bi preprečili deliktov, če bi gojenci sami ne bili dovolj disciplinirani. /…/ Splošno je bila letos disciplina v internatu dobra ter ni bilo težjih prestopkov. Odrasli gojenci so bili bolj disciplinirani kot mlajši, otroci po svoji naravi hitro pozabijo predpise hišnega reda. Treba jih je bilo zato od časa do časa poklicati na odgovor in jih strožje opozoriti reda in dolžnosti. Tak postopek je vsakikrat dosegel svoj učinek in za dalj časa zalegel.[59]

Nekaj podatkov o gojencih

Zavod je vsako leto v oskrbo sprejel tri do štiri nove gojence: »Mogli bi te novodošle nebogljenčke primerjati z mladimi drevesci, ki so v domači zemlji slabotno uspevali ter so sedaj presajeni v večjo drevesnico, v zavod za slepe, da se tu zravnajo, opomorejo, in popravijo ter kolikor je pač mogoče, razrastejo v drevesa ter obrode tudi koristen sad.«[60] Učiteljski zbor se je strinjal, da se že pri sprejemu slepega otroka opazi, iz kakšnih razmer prihaja:

> Često je zelo zanemarjen, slabo hranjen, duševno in telesno zaostal ter skrajno nesposoben in okoren v kretanju. Poleg tega je pogosto tudi obleka skrajno pomanjkljiva. Zgodilo se je že, da je prišel v zavod otrok kar v copatah ali da je imel šele prvikrat v svojem življenju čevlje, dalje, da ni znal samostojno jesti, opravljati svoje potrebe, se oblačiti itd.

V zapisniku šolske konference iz februarja 1935 je poudarjeno, da je od otrok in mladine, ki so se takrat nahajali v zavodu, skoraj tretjina tja prišla v »zelo zanemarjenem stanju«.[61]

V šolskem letu 1933/34 je osnovno šolo obiskovalo 26 otrok, dvanajst deklic in štirinajst dečkov. V obrtni šoli je bilo šest dečkov in osem deklic. Večina jih je bila doma na deželi, šest jih je bilo iz industrijskih krajev, dva iz predmestja. Izhajali so iz družin s številnimi otroki (povprečno petimi, maksimalno

59 SI AS 1460, t. e. 1, Konferenčni zapisnik (26. 2. 1937–23. 1. 1940), Zapisnik, 31. 5. 1938.

60 AJ 66, Odeljenje za osnovnu nastavu, f. 2049, Zavod za slepu decu Kočevje, Zapisnik 6. domače učiteljske konference, 25. 2. 1935,

61 Ibid.

enajstimi). Iz treh družin sta bila v zavodu kar po dva otroka. Učiteljski zbor je zabeležil, da iz skrajno slabih razmer prihaja osem otrok oziroma 22 %, iz zelo revnih razmer deset oziroma 25 %, iz revnih razmer štirinajst oziroma 31 %, iz zadovoljivih razmer osem oziroma 22 %. Ocenil je, da niti en gojenec ni izhajal iz dobrih socialnih razmer. Največ, 22 %, jih je bilo iz delavskih družin, prav toliko iz dninarskih. Nekaj je bilo otrok kočarjev, rudarjev itd. Nezakonskih je bilo dvanajst oziroma 30 %, od teh so bili štirje (10 %) sirote. Prirojenih slepih oseb je bilo dvajset (50 %), osemnajst oseb (45 %) jih je imelo pridobljeno slepoto, od teh osem (20 %) kot posledico očesne bolezni, štirje (10 %) kot posledico telesne bolezni in šest (15 %) kot posledico očesne poškodbe. Popolnoma slepih je bilo osem otrok (20 %), svetlobo je dojemalo trinajst otrok (32 %), trije otroci (8 %) pa so razločili barve in velike predmete. V kategorijo slepih je torej spadalo 24 oziroma 60 % otrok. Dvanajstim otrokom (30 %) je slabovidnost dovoljevala štetje prstov na razdalji 1–4 metre, štirim (10 %) pa na razdalji 4–18 metrov.[62]

Po podatkih iz šolskega leta 1934/35 je bila večina gojencev doma z dežele, šest jih je bilo iz industrijskih krajev, samo dva iz predmestja večjih naselij. Tudi ti so izhajali iz družin s številnimi otroki (povprečno število je bilo pet otrok na družino). Gmotni položaj družin, iz katerih so izhajali otroci, je bil slab: iz skrajno slabih razmer je prihajalo osem otrok oziroma 22 %, iz zelo revnih razmer je prihajalo deset otrok oziroma 25 %, iz revnih razmer je bilo štirinajst otrok oziroma 31 %, iz relativno stabilnih razmer je bilo osem otrok oziroma 22 %. Največ otrok je izhajalo iz delavskih družin – 22 % vseh gojencev. Iz dninarskih družin je izhajalo 22 % vseh gojencev. Sledili so otroci obrtnikov, kočarjev, malih kmetov, služkinj, kmetov, rudarjev.[63] Nezakonskih je bilo 30 %, od teh je bilo 10 % sirot. Iz meščanskih oziroma dobro stoječih družin v zavodu ni bilo nobenega gojenca. Dvajset gojencev ali 50 % jih je trpelo za prirojeno slepoto, osemnajst gojencev ali 45 % pa za pridobljeno slepoto: zaradi bolezni oči je vid izgubilo osem gojencev ali 20 %, zaradi drugih bolezni štirje gojenci ali 10 %, šest gojencev ali 15 % pa je vid izgubilo zaradi poškodbe. V skupini slepih je bilo popolnoma brez vida osem otrok, svetlobo je zaznavalo trinajst otrok, trije otroci so razločili barve in velike predmete. Slepih je bilo torej 24 otrok, trinajst dečkov in enajst deklic, se pravi 60 % gojencev, slabovidnih pa je bilo šestnajst otrok, sedem dečkov in devet deklic oziroma 40 % gojencev. Od teh je z razdalje 1–4 metre prste štelo dvanajst otrok, z razdalje 4–18 metrov so prste šteli štirje otroci.[64]

62 Ibid.

63 Za primerjavo: v začetku leta 1940 je bilo v zavodu dvanajst otrok kmetov, devet otrok malih kmetov, šest otrok obrtnikov in delavcev, deset otrok kočarjev in dninarjev, en otrok obrtnika in štiri sirote. – SI AS 1460, t. e. 1, a. e. 5, Konferenčni zapisnik (27. 2. 1940–30. 4. 1943 oz. 28. 5. 1943), Zapisnik, 7. 3. 1940.

64 SI AS 1460, t. e. 1, Konferenčni zapisnik (30. 5. 1932–22. 1. 1937), Zapisnik, 26. 2. 1935.

Slabe socialne in zdravstvene razmere pred prihodom gojencev v zavod so imele trajne posledice, zato se je zanje skrbelo še posebej skrbno. Iz zapisnika 5. domače učiteljske konference, ki je potekala 11. marca 1931, je razvidno, da je šolsko vodstvo, čeprav je za zdravje gojenk in gojencev skrbel hišni zdravnik, sodelovalo z zdravstvenim oddelkom, ki je v zavod občasno napotilo okulista. Specialist je izvedel temeljit pregled oči vseh otrok in mladostnikov, skrbela ga je predvsem nevarnost okužbe, spremljati pa je moral tudi eventualno izboljšanje vida oziroma možnost le-tega z operacijo posameznikov.[65]

Želje in načrti za selitev zavoda

Želja in načrtov za selitev zavoda za slepe iz Kočevja je bilo več, saj je bilo popolnoma jasno, da poslopje kočevskega zavoda nikakor ni bilo ustrezno za nastanitev, bivanje in šolanje slepih in slabovidnih. Stavba ni imela dovolj prostorov, ki bi jih preuredili v otroške spalnice, ni imela ustreznega prostora, ki bi ga uredili v bolniško sobo, ni imela prostora, ki bi služil kot dnevna bivalnica, ni imela telovadnice. Obravnavano poslopje ne le, da ni bilo ustrezno za služenje svojemu namenu, bilo je še dodatno v slabem stanju, vendar ves čas, ko je služilo kot zavod za slepe otroke, ni bilo deležno nikakršnih popravil oziroma izboljšav. Številni so menili, da je bila (morda) za odlašanje s popravili kriva tudi obljuba, ki se je ponavljala praktično od leta 1922, da se bo zavod selil iz Kočevja v primernejše prostore v bližino prestolnice:

> Naš zavod že polnih 18 let samotari pozabljen v provinci, zanemarjen kakor pastorek napram ostalim sličnim ustanovam, ki so tako srečne, da se nahajajo v središču Slovenije, v Ljubljani /…/, z našimi zavodskimi prostori, ki so od dne do dne v slabšem stanju. Vrata se slabo zapirajo, kljuke so vsak hip pokvarjene, spalnice so prenatrpane, učilnice prav tako premajhne, hodniki ozki in zastavljeni z omarami, ki morajo kljub temu služiti še slepim gojencem za sprehajanje v prostem času, ker dnevnih bivalnic sploh nimamo. Najbolj nevzdržno pa je pomanjkanje bolniških sob, katere bi morali imeti vsaj dve, eno za dečke in eno za deklice. /…/ Tudi zunanjščina zavodskega poslopja je zelo grda. Omet odpada, streha in žlebovi so vedno kaj pokvarjeni in krpanje malo zaleže. Prav tako je zelo slaba vrtna ograja /…/. Spričo teh dejstev bi lahko postali malodušni in opustili vsa nadaljnja prizadevanja za izboljšanje in napredek zavoda, češ, saj itak nič ne dosežemo. /…/. Prepričana sem, da mora tudi za zavod za slepe otroke kmalu priti čas, ko se bo nastanjen v novih primernih prostorih razširil in izpopolnil in tako lahko vršil svoje delo v dobrobit slepi mladini.[66]

65 AJ 66, Odeljenje za osnovnu nastavu, f. 2049, Zavod za slepu decu Kočevje, Zapisnik 5. domače učiteljske konference, 11. 3. 1931.

66 SI AS 1460, t. e. 1, a. e. 5, Konferenčni zapisnik (27. 2. 1940–30. 4. 1943 oz. 28. 5. 1943), Zapisnik, 30. 10. 1940.

V letih pred drugo svetovno vojno je ideja o selitvi postajala vse bolj žgoča, ko pa je učiteljski zbor izvedel, da naj bi bil zavod preseljen v Goričane pri Ljubljani, je ostro nasprotoval: »Ako se namerava zavod za slepo deco premestiti iz Kočevja, se ga mora namestiti v takem kraju, kjer bodo dani vsi pogoji za uspešen razvoj te zdravst. ped. ustanove. /…/ to se pravi v takem kraju, ki bo v doglednem času zvezan z Ljubljano vsaj z elektr. cestno železnico.«[67]

Leta 1936 se je rodila ideja o novi destinaciji. Poleti tega leta je banska uprava kupila stanovanjsko hišo in tovarniška poslopja nekdanje tovarne slamnikov v Mengšu. Ta poslopja je nameravala preurediti tako, da bi odgovarjala namenom zavoda za slepe otroke in mladino, vendar do zadnjega (ko je bil izdan že sam komisijski zapisnik) o tem namenu uprave zavoda ni obvestila. Učiteljski zbor je o selitvi v Mengeš podal svoja stališča na seji decembra 1936:

> 1. Nameravana zgraditev novega zavoda za slepe je odločilnega pomena za razvoj slepstva v Sloveniji, ker bo to dokončna ureditev. 2. Naš zavod je važna socialna institucija, ki bo v ponos vsemu narodu, ko se bo dokončno uredil. Njegova ureditev bo stala banovino velike vsote. Zato je škoda, da se namerava postaviti v tako odročen kraj, kjer ne bo mogel reprezentirati skrbstva za slepe kakor ga n. pr. Zavodi za slepe v Zagrebu, Beogradu in vseh drugih državah. Navajamo izjavo g. inšpektorja Ramadanovića, voditelja skrbstva za slepe v Jugoslaviji, ki je rekel, da bi morali Slovenci postaviti zavod na periferijo Ljubljane, ne pa ga takorekoč skriti v provinci. 3. Postavitev zavoda v Mengšu pa ne odgovarja tudi duševni strukturi slepega otroka. Naši gojenci so sicer nagnjeni k bolehnosti, vendar pa niso nikaki hiralci, temveč so zmožni produktivnega duševnega in telesnega dela. Zato pa rabijo stike s kulturnim središčem. V tem oziru je celo Kočevje boljše kot pa Mengeš. 4. Pa tudi z gospodarskega stališča je ta načrt po našem mnenju manj prikladen. Kraj je oddaljen 2 km od železnice, kar bo nakupovanje materiala in živil, kakor tudi prodajanje pletarskih izdelkov znatno otežkočilo. Tudi privatna institucija »Dom slepih« je uvidela vse te okolnosti in je namestila svoj zavod v neposredno bližino mesta Škofja Loka.[68]

Nova lokacija se osebju zavoda ni zdela ustrezna, banska uprava pa je kljub temu vztrajala pri selitvi zavoda v Mengeš. To odločitev je vsaj nekoliko omililo osebje tehničnega oddelka banske uprave, ki je zagotovilo, da se bodo arhitekti pred začetkom svojega dela posvetovali z učiteljskim zborom, saj da ima ta najboljše predstave o tem, kakšen naj bo zavod za slepe, upraviteljici pa je obljubilo, da si bo pred začetkom adaptacijskih del lahko ogledala izbrano poslopje.[69] Po ogledu prostorov v Mengšu maja 1937 je upraviteljica ugotovila, da so ti popolnoma neprimerni:

67 SI AS 1460, t. e. 1, Konferenčni zapisnik (30. 5. 1932–22. 1. 1937), Zapisnik, 31. 5. 1933.
68 SI AS 1460, t. e. 1, Konferenčni zapisnik (30. 5. 1932–22. 1. 1937), Zapisnik, 21. 12. 1936.
69 SI AS 1460, t. e. 1, Konferenčni zapisnik (26. 2. 1937–23. 1. 1940), Zapisnik, 26. 2. 1937.

> Že lega Mengša ni primerna za zavod za slepo deco, ki naj predstavlja centralo skrbstva za slepe v Sloveniji. Mengeš namreč leži 18 km od Ljubljane in je pol ure oddaljen od železniške postaje. Cesta na kolodvor je ob slabem vremenu zelo slaba, tako da slepi gojenci pogosto ne bodo mogli hoditi peš na kolodvor. Bivša tovarniška poslopja, ki so namenjena za bodoči zavod za slepo deco, leže sredi Mengša, tik ob glavni cesti ter so poleg tega od leve in desne strani popolnoma utesnjena med osebne hiše, na levi strani je tik zraven celo gostilna in mesarija. /…/ Praviloma bi moral imeti bodoči zavod za slepo deco dovolj prostora za vrtove, ne smel bi biti utesnjen med druge hiše, ter bi moral biti odmaknjen od glavne ceste, kjer je veliko prometa in prahu. /…/ Pritlično zidovje je zelo vlažno, /…/ notranjščina večine prostorov zelo nizka, prostori imajo radi premajhnih oken premalo svetlobe. /…/ Na moj ugovor, da v teh sobah ne bo svetlobe ne sonca, je g. ing. Krajnik pripomnil, da slepi otroci itak ne vidijo … /…/ Vpričo te izjave moremo sklepati, da so g. arhitektu, ki izdeluje načrte za bodoči zavod za slepo deco, premalo znane celo osnovne potrebe modernega vzgojnega zavoda za slepe.[70]

Učiteljski zbor je idejo o selitvi zavoda v Mengeš odločno odklonil, saj se je strinjal, da mora tehnični oddelek banske uprave izdelati nove načrte, ki bi bili v skladu tako z zdravstvenimi kot tudi socialnimi in pedagoškimi normativi.

Tik pred okupacijo Slovenije se je pojavila še ideja o gradnji zavoda za slepe v Dravljah pri Ljubljani, kjer bi bilo pod ugodnimi pogoji moč kupiti »lepo zaokroženo zemljišče v velikosti kakih 10.000 m^2«. Ta opcija je bila privlačna, vendar je ban Natlačen dal prednost t. i. gluhonemnici, denar je namreč namenil za dozidavo njenega novega trakta. Ob tem je sicer obljubil, da se bodo takoj za gluhimi veselili tudi slepi otroci, vendar je njegove načrte onemogočila vojna.[71]

Od okupacije do selitve

Po napadu na Jugoslavijo in razkosanju Slovenije je Kočevje prišlo pod italijanskega okupatorja. Zavod, ki se je do selitve v prestolnico konec leta 1944 imenoval (Pokrajinski) Zavod za slepe otroke v Kočevju, je kot edina ustanova za slepe in slabovidne svoje poslanstvo opravljal brez prekinitve vsa vojna leta, vendar ni bil več osrednja slovenska vzgojno-izobraževalna ustanova. V njem so ostali v glavnem le otroci iz Ljubljanske pokrajine,[72] večina učencev z nemškega okupacijskega področja se namreč, ko je zavod po nekajtedenski prekinitvi

70 SI AS 1460, t. e. 1, Konferenčni zapisnik (26. 2. 1937–23. 1. 1940), Zapisnik, 20. 12. 1937.
71 SI AS 1460, t. e. 1, a. e. VI. (616/150), Zapisnik, 26. 6. 1944.
72 Dom slepih v Stari Loki je zasedlo nemško vojaštvo, gojence zavoda pa so nastanili po privatnih hišah.

pouka[73] 24. aprila 1941 nadaljeval z rednim šolskim delom, v Kočevje ni vrnila.[74] Konec šolskega leta 1940/41 je v klopeh pričakalo pet dečkov in sedem deklic prvega oddelka, trije dečki in štiri deklice drugega oddelka ter pet dečkov in ena deklica tretjega oddelka.

Kmalu so del zavodskega poslopja zasedle italijanske enote in dve veliki sobi pri vhodu preuredile v vojaški poštni urad.[75] Učitelji so na konferenci konec marca 1942 izrazili obžalovanje, da se prav od zavoda zahteva prostore, menili so, da je v mestu dovolj drugih praznih kapacitet.[76] Zavodski ritem sta še dodatno zmotili odredbi, ki sta terjali sobivanje zavoda s kočevsko osnovno šolo in nato še gimnazijo vsi so »sposojene« prostore uporabljali do selitve 6. februarja 1943. Razmere v zavodu nam odkrije konferenčni zapisnik:

> »Odkar se v zavodu vrši tudi pouk kočevske osnovne šole in so naši prostori stisnjeni skoraj na minimum, je zelo otežkočen pouk, posebno pa nadzorovanje gojencev. Najbolj so prizadeti obrtni vajenci in vajenke, ki nimajo prav nobenega prostora za dnevno bivanje. V času izven dela se morajo potikati po prašni delavnici in mrzlih kamnitih hodnikih in ne moremo strogo ločiti gojencev in gojenk«.[77]

Kraljevi ukaz o ustanovitvi Ljubljanske pokrajine z dne 3. maja 1941 je v 6. členu določal, da bo poučevanje v ljudskih šolah potekalo v slovenskem jeziku.[78] Kljub temu sta bila v šolskem letu 1941/42 v kočevskem zavodu vpeljana dva tečaja italijanščine, eden za višjo ljudsko šolo, drugi za gojence, ki so obiskovali obrtno šolo, in gojenke gospodinjske šole.[79] Šolska knjižnica, ki je pred začetkom vojne štela nekaj manj kot 400 knjig, je po okupaciji pridobila več italijanskih

73 Konec marca 1941 je minister za prosveto izdal odredbo o prekinitvi pouka v javnih in zasebnih šolah. Po začetku vojne na naših tleh je banska uprava razglasila izredne razmere in odredila, da morajo vse šole učencem izdati spričevala. Eden zadnjih ukrepov Natlačnove uprave je bil poziv za vrnitev v šolske klopi – 23. 4. 1941 je bil pouk obnovljen. – Mojca Šorn, *Življenje Ljubljančanov med drugo svetovno vojno* (Ljubljana: Inštitut za novejšo zgodovino, 2007), 357.

74 SI AS 1460, t. e. 1, a. e. V, Konferenčni zapisnik (27. 2. 1940–30. 4. 1943 oz. 28. 5. 1943), Zapisnik, 30. 4. 1941.

75 SI AS 1460, t. e. 1, a. e. V, Konferenčni zapisnik (27. 2. 1940–30. 4. 1943 oz. 28. 5. 1943), Zapisnik, 29. 1. 1942.

76 Pozimi 1941/42 so se s Kočevske izselili skoraj vsi Kočevarji, s čimer se je prebivalstvo prepolovilo, njihovo posest pa si je prilastila italijanska družba Emona. – Damijan Guštin, Vesna Jerebič Perko in Ivan Kordiš, *Osvoboditev Kočevske* (Kočevje: Pokrajinski muzej, 2005), 9.

77 SI AS 1460, t. e. 1, a. e. V, Konferenčni zapisnik (27. 2. 1940–30. 4. 1943 oz. 28. 5. 1943), Zapisnik, 1. 5. 1942.

78 Na t. i. Spodnji Štajerski je ves pouk potekal v nemščini, na madžarskem okupacijskem področju so bile vse šole pomadžarjene, gorenjski osnovnošolci pa so imeli pouk v slovenščini.

79 SI AS 1460, t. e. 1, a. e. V, Konferenčni zapisnik (27. 2. 1940–30. 4. 1943 oz. 28. 5. 1943), Zapisnik, 29. 11. 1941. Konec šolskega leta 1941/42 je v zavodu dočakalo šestnajst učencev in šestnajst gojencev. Popolnoma slepih je bilo 25 %, svetlobo je razločevalo 16 %, barve in obrise velikih predmetov je razločevalo 16 %, prste na daljavo 1–4 m je štelo 33 %, na daljavo 4–10 m pa 10 % varovancev. Od rojstva je bilo slepih 50 %, zaradi bolezni je oslepelo 17 % in zaradi poškodbe 33 % varovancev. – SI AS 1460, t. e. 1, a. e. V, Konferenčni zapisnik (27. 2. 1940–30. 4. 1943 oz. 28. 5. 1943), Zapisnik, 29. 5. 1942.

knjig v Braillovi pisavi.[80] Na zavodu so tečaji italijanščine potekali tudi v času počitnic, dolžina teh je bila odvisna od trenutnih vojnih razmer: počitnice po končanem šolskem letu 1941/42 so trajale štiri mesece, po končanem šolskem letu 1942/43 pa en mesec več. Domov so smeli le gojenci iz bližnjih krajev, večina gojencev je v času počitnic tako ali tako ostala v zavodu, kjer z delom v delavnici sploh niso prekinili:

> Pletarska delavnica je poslovala ves čas, do evakuacije zavoda. Gojenke pa so se vadile v raznih ročnih delih. V času borovnic so hodili gojenci pogosto v gozd nabirat borovnice. Hodili so se tudi kopat v Rinžo in so se skoro vsi naučili plavanja. Pridno so tudi pomagali pri poljskem delu, pri pospravljanju krompirja, repe, korenja, fižola in koruze. Doma v zavodu so obtrgavali in luščili fižol, ličkali in kožuhali koruzo, obrezovali repo in korenje, itd. Vse to je bilo za naše gojence zabava in koristna zaposlitev, obenem pa tudi koristna izprememba in razvedrilo.[81]

Poleg počitnic so gojence zavoda razveseljevala (vse bolj skromna) praznovanja Miklavža in božiča. Številni nastopi, z izjemo petja na cerkvenem koru med mašo, in razstave pa so živeli samo v spominih: »Javnih prireditev in nastopov v preteklem šolskem letu nismo imeli razen božičnega obdarovanja gojencev, kateremu so prisostvovali zastopniki cerkvene, civilne in vojaške oblasti. Radi pomanjkanja materiala za ročno delo in pletarske izdelke nismo mogli prirediti šolske razstave.«[82]

---

80 Kot omenjeno, je bila poleg šolske knjižnice v kočevskem zavodu tudi učiteljska knjižnica. Ta je v začetku leta 1943 štela 1070 knjig, vendar je v letalskih napadih konec leta 1943 in v letu 1944 utrpela znatno škodo. – SI AS 1460, t. e. 1, a. e. V, Konferenčni zapisnik (27. 2. 1940–30. 4. 1943 oz. 28. 5. 1943), Zapisnik, 2. 7. 1942; Zapisnik, 25. 2. 1943.

81 SI AS 1460, t. e. 1, a. e. VI. (616/150), Zapisnik, 25. 6. 1943. Vsesplošno pomanjkanje hrane in oviran dovoz zalog iz Ljubljane, ki ga je organiziral Pokrajinski prehranjevalni zavod, sta bila iz leta v leto večja težava. Posledice nezadostne prehrane oziroma uživanja premalo kaloričnih jestvin so se odražale tudi na zdravju otrok. Konec šolskega leta 1941/42 je bilo zdravstveno stanje otrok dobro, prav tako konec šolskega leta 1942/43, leto kasneje je bil pri varovancih zaznan porast slabokrvnosti in živčnih motenj: »Kljub temu in kljub še dobri in zadostni prehrani in skrbni negi pa se je med našimi gojenci na letošnjo pomlad pojavila bolehnost v primeru anemije in ponovitve skrofuloze, iz česar moremo sklepati, da prehrana ne vsebuje vseh potrebnih snovi.« (SI AS 1460, t. e. 1, a. e. VI. (616/150), Zapisnik, 28. 4. 1944). Referentka za zdravstvo je poročala: »Zavod v minulem šolskem letu, po odhodu dr. Igliča, ni imel stalnega hišnega zdravnika. Zadnja obolenja gojencev je zdravil dr. višji nemški vojaški zdravnik. /…/ G. zdravnik bo v petek 30. junija popoldne pregledal vse gojence in jih po potrebi tudi rentgeniziral. Važno je zlasti to, da nam bo kot specijalist za živčne in duševne bolezni lahko podal točno diagnozo za gojence, pri katerih opažamo živčne ali psihopatične motnje.« (SI AS 1460, t. e. 1, a. e. VI. (616/150), Zapisnik, 26. 6. 1944). O boleznih, ki jih je spodbudilo pomanjkanje hrane več SI AS 1886, f. 66, Jahresbericht über die gesundheitliche Verhältnisse in Laibach 1943, 83.

82 SI AS 1460, t. e. 1, a. e. VI. (616/150), Zapisnik, 25. 6. 1943. Med gojenci je bilo v prostem času zelo priljubljeno tudi poslušanje radia. Konec marca 1942 je v uradnem listu izšla uredba o obvezni oddaji radijskih sprejemnikov (*Bollettino Ufficiale per la provincia di Lubiana/Službeni list kraljevske banske uprave Dravske banovine*, 1. 4. 1942, št. 26, 159), vendar je bila prošnja uprave zavoda, da bi smeli obdržati radijski aparat, ugodno rešena.

Šolsko leto 1943/44 so v zavodu nameravali začeti meseca oktobra,[83] vendar se to ni uresničilo. Ker poslopje zavoda ni imelo ustreznega zaklonišča oziroma zaradi nevarnosti letalskih napadov, so od konca septembra gojence vsako jutro vodili v bližnjo vas Mahovnik, kjer so največkrat preživeli dan, zvečer pa so se vračali v Kočevje. Nekoliko drugače je bilo od 11. oktobra 1943, ko so gojenci zaradi nevarnosti vojaških operacij v Kočevju v sosednji vasi Mahovnik preživljali dneve in noči – evakuacija je trajala do 25. oktobra.[84] Po vrnitvi v matično ustanovo je vodstvo zavoda sklenilo, da bodo z začetkom pouka še malo počakali, saj zaradi uničenja železniške proge, ki je Kočevje povezovala z Ljubljano, in zaradi odrezanosti tudi od zaledja ni bilo mogoče vpoklicati vseh gojencev.[85] Šolsko leto 1943/44 se je tako začelo 6. decembra 1943. Pouk je obiskovalo šestnajst učencev, prvi in drugi oddelek po pet učencev, tretji oddelek pa šest. Obrtnih vajencev je bilo v zavodu enajst.[86] Učenci so v šolskih klopeh preživeli le nekaj dni:[87] »Pouk v naši osnovni šoli, ki se je pričel 6. decembra, je bil že po treh dneh prekinjen zaradi znanih decembrskih dogodkov v Kočevju. Že 12. decembra 1943 pa je zavod zadela letalska bomba in ga huje poškodovala. Človeških žrtev izmed zavodskih prebivalcev v tistih dnevih, hvala Bogu, ni bilo, pač pa smo prestali veliko strahu in groze.«[88] Poslopje zavoda je bilo v bombardiranju močno poškodovano, večina sten je bila razpokanih, razbite so bile vse šipe, uničeno je bilo celotno pohištvo, zahodni del poslopja pa je bil popolnoma porušen. Uprava zavoda je najela delavce, da so prekopali ruševine, iz katerih jim je uspelo rešiti nekaj živil, obleke in posteljnine. Žal pa je bil uničen del zavodskega arhiva: zavodska kronika in fotografsko gradivo iz življenja, pouka in dela slepih učencev in gojencev. Narejen je bil seznam uničenih in ukradenih predmetov ter predložen županstvu občine Kočevje in Pokrajinski upravi. Škoda na inventarju je bila ocenjena na 222.549.75 lir,[89] škoda, povzročena učiteljem in gojencem, pa na 53.460 lir. Uprava je nato poskrbela za najnujnejša popravila: »Vsa ta popravila so seveda samo zasilna, toliko da streha drži dež in sneg in da je

83 SI AS 1460, t. e. 1, a. e. VI. (616/150), Zapisnik, 4. 12. 1943.

84 Po kapitulaciji in odhodu italijanske vojske so že 9. 9. 1943 v Kočevje prišli partizani in aktivisti okrožnega odbora Osvobodilne fronte (OF). Njihovo delovanje je Kočevje za nekaj tednov celo postavilo za prestolnico svobodnega ozemlja v Ljubljanski pokrajini. Nemška jesenska ofenziva, ki se je začela 18. 10. 1943, je za Kočevje epilog dosegla 24. 10., ko je nemška vojska vdrla v mesto in v njem vzpostavila svojo postojanko. Do začetka novembra je bila na Kočevskem uvedena oblast operacijske cone Jadransko primorje.

85 SI AS 1460, t. e. 1, a. e. VI. (616/150), Zapisnik, 4. 12. 1943.

86 Ibid. Nekoliko drugačni podatki v: SI AS 1460, t. e. 1, a. e. VI. (616/150), Zapisnik, 26. 6. 1944.

87 Po nemški zasedbi Kočevja (konec oktobra 1943) so partizani in aktivisti OF delovali na osvobojenem območju v okolici mesta. Slovenska partizanska vojska je sovražnikovo postojanko v Kočevju napadla dvakrat (obakrat ji je na pomoč priskočilo zavezniško letalstvo), prvič 9. 12. 1943.

88 SI AS 1460, t. e. 1, a. e. VI. (616/150), Zapisnik, 23. 3. 1944.

89 Končna ocena, ki jo je podal tehnični vodja okrajnega cestnega odbora, je znašala 241.018,78 lir. Le za primerjavo: plače bančnih uradnikov so se gibale od dobrih 1100 do dobrih 1500 lir. – »Gibanje cen, mezd in zaposlitve v Ljubljanski pokrajini leta 1943«, *Slovenski narod*, št. 19, 8. 5. 1944, 3.

preostali del zavoda vsaj za silo uporaben tudi v mrzlem zimskem času. Tudi vodovod in električna napeljava sta popravljena in ubite šipe so nadomeščene. Celotni stroški in obnovitvena dela in odkopavanje ruševin znašajo do sedaj Lir 20.116,62 in so se krili iz lanskega proračuna.«[90]

Upravnica Bogomira Dobovšek je o nevzdržni situaciji obvestila Pokrajinsko upravo in šef le-te je z odlokom z dne 31. decembra 1943 odredil, »da se zavod začasno preseli v ljubljansko gluhonemnico. Selitev naj se izvrši z vsem inventarjem, premičnine pa naj sprejme v varstvo okrajno glavarstvo«.[91] Te odredbe pa ni bilo mogoče izvesti, saj potovanje v Ljubljano, ki je bilo takrat možno samo s t. i. vojaškimi avtokolonami, ni bilo dovolj varno za selitev slepih in slabovidnih otrok. Nestabilna situacija na terenu je bila vzrok, da so s selitvijo odlašali vse do ponovnega bombardiranja zavoda novembra 1944.

Zaradi napovedane selitve se pouk v osnovni šoli ni nadaljeval vse do konec aprila 1944, delo v pletarski delavnici se je začelo nekoliko prej, 1. februarja. Upraviteljica zavoda je s kolegi ves ta čas razmišljala o selitvi, predvsem kdaj in zakaj bi bil najboljši trenutek za ta podvig:

> Če se bo selitev gojencev izvedla meseca junija, ko zaključujemo šolsko leto in itak že običajno gredo otroci na počitnice, potem bo precej manj padla v oči in morda se nam bo posrečilo, da nam tja do jeseni še ne zasedejo tukajšnjih zavodskih prostorov v kake druge namene, da v tem času v miru pospravimo pridelke in z vsako kolono spravimo nekaj stvari v Ljubljano. Jeseni torej bi pa že začeli s poukom in zavodom kompletno v Ljubljani.[92]

Ker spomladi in poleti leta 1944 v Kočevju ni prihajalo do vojaških spopadov,[93] tudi selitev zavoda ni bila več nujno potrebna. Upravnica je za zapisnik povedala: »V tej zadevi sem se posvetovala s komisarjem kočevske občine in vojaškimi oblastmi, ki so mi zagotovili, da je upati, da čez poletje najbrže bivanje slepih otrok v Kočevju ne bo nevarno. In tako je zavod zaenkrat ostal v Kočevju.«[94]

Poleti 1944 so počitnice trajale tri mesece, večina gojencev jih je preživela v zavodu – bili so primerno zaposleni. V šolskem letu 1944/45 je bilo v šolo vpisanih petnajst učencev. V prvi oddelek je bilo vpisanih pet učencev, 1. oktobra sta bila pri pouku prisotna dva, v drugi oddelek je bilo vpisanih pet učencev, prvi šolski dan so bili prisotni trije, v tretji oddelek je bilo vpisanih pet učencev, 1. oktobra 1944 sta bila v šolskih klopeh navzoča dva.[95]

90 SI AS 1460, t. e. 1, a. e. VI. (616/150), Zapisnik, 23. 3. 1944.
91 Ibid.
92 SI AS 1460, t. e. 1, a. e. VI. (616/150), Zapisnik, 28. 4. 1944.
93 Po uspešni obrambi Kočevja konec leta 1943 je nemška vojska v prvih mesecih leta 1944 mesto spremenila v utrjeno oporišče.
94 SI AS 1460, t. e. 1, a. e. VI. (616/150), Zapisnik, 31. 8. 1944.
95 SI AS 1460, t. e. 1, a. e. VI. (616/150), Zapisnik, 2. 10. 1944.

***

Ker se je v ljubljanski bolnišnici že v letu 1943 zdravilo več otrok in mladostnikov, ki so oslepeli zaradi vojnih poškodb, so jih pristojni želeli čim prej vključiti v vzgojno-izobraževalni proces. Podali so predlog, da bi oddelek za slepe osnovali kar v prostorih ljubljanske gluhonemnice.[96]

> Ker je zlasti pri pozneje oslepelih v resnici zelo važno, da se čimprej nauče čitanja in pisanja za slepe, je učiteljski svet mnenja, da bi bilo potrebno tem revežem takoj pomagati. Osnoval naj bi se v ta namen v gluhonemnici v prostorih, še rezerviranih za naš zavod, oddelek za po vojni oslepele. Oskrbovalni stroški za te gojence bi se krili iz rednega zavodskega proračuna in bi niti ne predstavljali za proračun kakih izrednih izdatkov.[97]

Tako so v ljubljanski gluhonemnici v začetku leta 1944 stekle priprave na sprejem novih gojencev, pouk pod taktirko Franice Vrhunc, ki sta ji pomagala katehet Ivan Tomažič ter učiteljica Milica Sivec, pa se je začel aprila istega leta. Ravnatelj gluhonemnice Mirko Dermelj je dal novo organiziranemu oddelku za slepe (novince) na razpolago štiri sobe, ki so bile že pred tem rezervirane za zavod za slepe otroke, hkrati pa je vsem gojencem nudil popolno oskrbo. Upraviteljica kočevskega zavoda je na obisku v Ljubljani ugotovila, »da so slepi oskrbovanci, kar se tiče prehrane, za te čase naravnost najboljše oskrbovani. G. ravnatelj da na razpolago tudi potrebno stražniško osebje ter je vedno pripravljen pomagati in ustreči v vseh željah in potrebah v dejanju kakor tudi z nasveti«.[98]

Kljub hvaležnosti, da je ljubljanski oddelek za slepe lahko gostoval v gluhonemnici, je v mislih članov učiteljskega zbora še vedno živela ideja o selitvi. Za prihodnost so načrtovali selitev zavoda v ustrezno zgradbo, namenjeno zgolj slepim gojencem, zgradbo, ki bi odgovarjala bivanjskim in izobraževalnim potrebam več desetletij. To odločitev so podprli z naslednjo utemeljitvijo: »Slepi otroci so po svoji duševni strukturi, izobražbeni možnosti in izobraženem cilju tako bistveno različni od gluhonemih, da je skupno izobrazbeno vzgojno delo v istem zavodu zelo otežkočeno, zlasti, če ni dana možnost prostorno popolnoma ločiti slepe gojence od gluhonemih. /…/ Načelo selitve /…/ ostane v principu še vedno aktualno.«[99]

Ko je predsednik Ljubljanske pokrajine Leon Rupnik oktobra 1944 izdal odredbo, ki je velevala, da se mora pouk v osnovnih in srednjih šolah nadaljevati ne glede na vojne razmere, je bilo v kočevsko šolo za slepe vpisanih petnajst

96 SI AS 1460, t. e. 1, a. e. VI. (616/150), Zapisnik, 23. 3. 1944.
97 Ibid.
98 SI AS 1460, t. e. 1, a. e. VI. (616/150), Zapisnik, 31. 8. 1944.
99 SI AS 1460, t. e. 1, a. e. VI. (616/150), Zapisnik, 31. 8. 1944.

učencev, 1. oktobra jih je bilo pri pouku sedem.[100] Ko je partizanska vojska na mesto oziroma nemško postojanko v Kočevju med 18. in 20. novembrom izvedla močan napad,[101] sta dve izmed bomb na poslopju zavoda naredili še dodatno škodo. Učiteljski zbor se je bil primoran posvetovati s predstavniki krajevnih oblasti in nemudoma so stekle priprave za selitev v Ljubljano. Šestnajst gojencev in štirje člani učiteljskega zbora so se v Ljubljano pripeljali 30. novembra s tovornim avtomobilom vojaške avtokolone.[102] S seboj so prinesli samo osebno prtljago, večji del osebja je namreč ostal v zavodu v Kočevju, kjer je čuval preostali inventar in poslopje. Prišleki so na vrata gluhonemnice potrkali ob pozni večerni uri in bili nadvse ljubeznivo sprejeti. 5. decembra so domačini pripravili »slovesen pozdrav in sprejem«, ki ga je nadgradilo Miklavževo obdarovanje. Slepi in slabovidni so se novega okolja in prostora hitro privadili in se udomačili, kar je odražalo tudi prijetno božično vzdušje: »Božič smo praznovali kar v lepem razpoloženju. Na Sv. večer smo priredili /…/ lepo božičnico s petjem in recitacijami – ki smo jo potem ponovili za bližnje znance in prijatelje na Silvestrov večer.«[103]

Na oddelku, poimenovanem Zavod za slepe otroke Ljubljana, so otroci pouk nadaljevali januarja 1945. Ljudska šola je še naprej obsegala tri oddelke; v prvem so bili štirje učenci, v drugem jih je bilo devet in v tretjem šest. Ker so si učenci obeh šol, šole za gluhe in šole za slepe, delili eno učilnico, je pouk potekal v izmenah. Slepi učenci so v šolskih klopeh sedeli ob ponedeljkih, sredah in petkih popoldne ter ob torkih, četrtkih in sobotah dopoldne.[104]

V zavodu sta delovali tudi gospodinjska šola in pletarska delavnica, vendar je bil prav tako kot šolski moten tudi praktični pouk; devet pletarskih vajencev je namreč kmalu ostalo brez lastne delavnice, zaradi pomanjkanja živil pa je bil zgolj na teorijo skrčen tudi gospodinjski pouk, ki ga je obiskovalo šest deklet.

V zavodu so bile zaposlene štiri strokovne učiteljice, ena učiteljica za gospodinjsko šolo in dva slepa sodelavca: učitelj – hospitant in pletarski mojster.[105] Pri svojem delu so razpolagali z najnujnejšimi učili za pouk pisanja, računstva in zemljepisa, ki so jih pripeljali s seboj iz Kočevja.

Do konca vojne so dnevni ritem gojencev narekovali tudi alarmi,[106] ki so naznanjali nevarnost letalskih napadov. Otroci so na zadevo gledali s svojega

100 SI AS 1460, t. e. 1, a. e. VI. (616/150), Zapisnik, 2. 10. 1944.
101 Več o napadu na Kočevje novembra 1944 Guštin, Jerebič Perko in Kordiš, *Osvoboditev Kočevske*, 29.
102 SI AS 1460, t. e. 1, a. e. VI. (616/150), Zapisnik, 13. 1. 1945 (prva seja po selitvi zavoda v Ljubljano).
103 Ibid.
104 Šorn, »Zavod za slepe otroke v Kočevju«, 277.
105 SI AS 228, t. e. 3, 3/IV/6, Zavod za slepe otroke Kočevje, Poročila, Št. 1/14-45-1, Poročilo o stanju zavoda za slepe otroke.
106 Od 1. 1. 1945 do 24. 4. 1945 so prebivalci Ljubljane doživeli 100 alarmov, ki so trajali skoraj 200 ur. – SI AS 199, f. 1001–1600, leto 1945, št. 1412–45.

zornega kota: »Nadvse čudovito pa je bilo, da so zaradi teh letalskih poletov sirene dajale alarm in s tem oznanjale konec mukotrpnega šolskega pouka. /…/ Zamislite si, kako je bilo fino.«[107]

20. aprila 1945 je Kočevje doživelo še en letalski napad, v katerem je bilo ponovno prizadeto poslopje zavoda. Učiteljski zbor se je konec maja 1945 odločil, da vrnitev v prvotni dom ni mogoča. Postalo jim je jasno, da morajo nemudoma začeti reševati problem, kje najti nov, primeren dom za slepe otroke in mladino.[108]

SLEPI IN SLABOVIDNI V SLOVENIJI OD KONCA DRUGE SVETOVNE VOJNE DO ŠESTDESETIH LET 20. STOLETJA

Statistični podatki Ministrstva za socialno skrbstvo Ljudske republike Slovenije (LRS) razkrivajo, da je bilo po končani drugi svetovni vojni v Sloveniji 150–200 slepih otrok do štirinajstega leta, 90–120 dečkov in 60–80 deklic, slepih oseb nad štirinajstim letom pa je bilo 900–1000, in sicer 500–600 moških in 400 žensk.[109] Povojna komunistična oblast je sistem slepih vključila v delokrog ministrstev za socialno skrbstvo, delo in prosveto. Osnovni cilji so bili za delo usposobiti ter zaposliti čim več slepih, razširiti in modernizirati njihove delavnice, zgraditi centralni dom za slepe, ustanoviti osrednjo knjižnico, tiskarno za tiskanje časopisov in knjig v brajici, nabaviti magnetofone za snemanje t. i. govorečih knjig, postaviti počitniški dom in se povezati z mednarodnimi organizacijami za slepe.[110]

Podobne cilje si je zadala 14. julija 1946 ustanovljena Zveza slepih Jugoslavije. V svojem programu je načrtovala ustanovitev združenj slepih po posameznih republikah[111] in 11. avgusta 1946 je bilo ustanovljeno združenje oziroma Zveza slepih Slovenije (ZSS) z glavnim odborom v Ljubljani.[112] ZSS je nato poskrbel za ustanavljanje podružnic po vsej Sloveniji. Zavzemal se je za izboljšanje življenja in položaja slepih, predvsem se je osredotočil na njihovo vključevanje v gospodarsko dejavnost. ZSS se je trudil, da bi pripomogel tudi k izobrazbi svojih članov, zato jim je omogočal ugoden nakup magnetofonov, radijskih aparatov in kasneje tudi televizorjev. Spodbujal jih je, da so se vključevali v razne tečaje, ki jih je

107 France Žagar, *Vojna, kaj je to? Utrinki mojega otroštva* (Ljubljana: Karantanija, 2005), 65.
108 SI AS 1460, t. e. 1, a. e. VI. (616/150), Zapisnik, 30. 4. 1945. SI AS 228, t. e. 3, 3/IV/6, Zavod za slepe otroke Kočevje, Zapisnik redne seje učiteljskega sveta zavoda za slepe otroke, 1. 6. 1945.
109 »Število slepih in gluhonemih«, *Dnevnik*, 21. 9. 1955.
110 »Skrb za izobraževanje slepih«, *Poročevalec*, 3. 3. 1957.
111 Jože Božič, *Štirideset let uspešnega dela: 1946–1986* (Ljubljana: Zveza društev slepih in slabovidnih Slovenije, 1986).
112 Ivan Bizant in Mimi Breznik, »Zveza slepih Slovenije«, v: *Svetloba izpodriva temo*, 51.

prirejala delavska univerza.[113] Oktobra 1955 je v Klečah pri Ljubljani ustanovila šolo za pse vodnike slepih.[114]

Politiki, ki jo je začrtal ZSS, so sledili tudi podružnični odbori.[115] Osnovo za aktivnosti so predstavljali dohodki iz članarin, lastne gospodarske dejavnosti, dotacij družbenih skupnosti, daril, volil in subvencij Ministrstva za socialno skrbstvo LRS in Socialnega fonda Osvobodilne fronte (OF).[116]

Najbolj pereče in hkrati pogosto obravnavane teme

Zaposlovanje

Med najbolj pereče in hkrati pogosto obravnavane teme lahko uvrstimo zaposlovanje slepih in slabovidnih. Čeprav je ustavni zakon iz leta 1945 kot prvi razglasil pravico do dela, ni zajemal formulacije o pravici do dela za osebe s posebnimi potrebami oziroma ovirami.[117] Pravico do dela teh oseb je uzakonila ustava iz leta 1963; njen 36. člen je določal, da je družba dolžna ustvariti pogoje za usposabljanje in primerno zaposlitev »za delo ne popolnoma zmožnih oseb«.[118] S tem je bila poudarjena enakovrednost slepih z drugimi državljani, hkrati pa jim je bilo omogočeno, da so se vzdrževali sami, da so živeli samostojno življenje.[119]

V letu 1947 se je razpravljalo o tem, da je imela komisija za zaposlitev slepih precejšnje težave z iskanjem dela oziroma zaposlitve za svoje varovance. Komisija je obiskala nekatere industrijske obrate v Ljubljani in odkrila nekaj delovnih mest, ki bi prišla v poštev za zaposlitev oseb z motnjami vida: v tovarni Zmaj pri pakiranju in montaži baterij; v tovarni Golob pri zapiranju posodic; v tovarni hranil pri lepljenju in ravnanju praznih vrečic ter lepljenju polnih vrečic; v tovarni Saturnus pri štetju pokrovov in vlaganju kartonov vanje. Nedolgo zatem sta bili v tovarni Zmaj zaposleni dve slepi osebi,[120] za leto 1948 pa sta nekaj delovnih mest obljubili tovarna igrač iz papirnate mase v Novem mestu in tovarna glasbil v Mengšu.[121]

O problematiki zaposlovanja slepih in slabovidnih oseb so razpravljali tudi v mesecih, ki so sledili, po navadi večkrat letno. Nič drugače ni bilo na plenumu

113 Teja Janežič Mikeš, »Skrb za slepe v svetu in pri nas«, v: *Svetloba izpodriva temo*, 326.
114 »Nova pridobitev za slepe«, *Poročevalec*, 17. 10. 1955. Več Peter Confidenti, »Šola za pse vodnike«, v: *Svetloba izpodriva temo*, 312–14.
115 Janežič Mikeš, »Skrb za slepe v svetu in pri nas«, 326.
116 Gl. »Združenje slepih samostojno rešuje svoje probleme«, *Poročevalec*, 18. 12. 1953. Gl. tudi Janežič Mikeš, »Skrb za slepe v svetu in pri nas«, 324.
117 Gl. *Ustava Ljudske republike Slovenije* [s.: s. n., s. d.].
118 Anton Kržišnik, »Socialni položaj slepih občanov«, v: *Svetloba izpodriva temo*, 249.
119 »Vključevanje slepih v proizvodnjo«, *Poročevalec*, 15. 3. 1957.
120 SI AS 231, t. e. 90, št. 2077/3, Zapisnik 6. redne seje učit. sveta, 25. 3. 1948.
121 SI AS 231, t. e. 64, št. 2339/47, Zapisnik 2. redne seje učit. sveta v drž. Zavodu za slepo mladino, 28. 11. 1947.

glavnega odbora Zveze slepih Slovenije leta 1954. Prisostvovali so mu delegati iz vse Slovenije, pridružili so se jim predsednik in podpredsednik glavnega odbora Zveze slepih Jugoslavije, predstavniki glavnega odbora sindikatov, Rdečega križa, sveta za zdravstvo in sveta za prosveto. Predstavljenih je bilo več referatov. Uvodničar je poudaril, da so od konca druge svetovne vojne slepe usmerjali predvsem v pletarsko obrt: izučili so petnajst vajencev, štirje so postali mojstri, leta 1954 je bilo skupaj 51 izučenih slepih pletarjev, okrog 90 se jih je s pletarstvom ukvarjalo v domači obrti. Ker so prepoznali, da »iz zdravstvenih razlogov za marsikoga pletarski poklic ni najprimernejši«, so začeli slepe in slabovidne na številnih tečajih usposabljati za telefoniste. Kmalu je službo telefonistov v avtomatskih centralah dobilo 22 oseb, vendar je uvodničar menil, da je ta številka zelo nizka. Poudaril je, da imajo v podjetjih »še predsodke proti slepim delavcem, čeprav je praksa pokazala ravno obratno, zato slepi telefonisti, ki so sicer popolnoma izvežbani, še čakajo na zaposlitev«. Navedel je številne primere iz tujine, kjer so slepe zaposlovali kot daktilografe in strojepisce. Tudi industrija jim je odprla vrata – v nasprotju z domačimi obrati, v katerih je bilo zaposlenih le devet slepih delavcev. Svoj govor je zaključil z besedami: »To pa ne pomeni, da za slepe v industriji ni dela. Nasprotno. V lesni industriji, tekstilni in papirni, v lahki kovinski industriji, povsod je polno delovnih mest, kjer bi lahko zaposlili slepe. Seveda pa bi bilo treba poprej slepe priučiti.« Predlagal je, da bi organizirali poletne tečaje v delavnicah Srednje tehnične šole in slepe učili rokovati z raznimi stroji, hkrati pa bi bilo treba »razbiti odpor, ki ga imajo nekateri delovni kolektivi do slepih«.[122]

Usposabljanje

Ko so bile v Jugoslaviji ustanovljene prve šole za poklicno usposabljanje v Zemunu, Zagrebu, Derventi, Skopju in Beogradu, Slovenija ni zaostajala. Leta 1962 je ZSS v želji, da bi se usposabljanje slepih tako teoretično kot tudi praktično dopolnilo, ustanovil t. i. samostojne invalidske delavnice. Ustanovljeni sta bili telefonska šola (enoletna) in šola za delavce v industriji (trajala je leto in pol).[123] Težnja za gojitev tradicionalnih poklicev je postajala vse manjša, kar je vodilo do ukinitve pletarske dejavnosti.

V sklopu Centra za rehabilitacijo in varstvo slepih Slovenije, ki je bil osnovan na temeljih Doma slepih v Stari Loki, so se v letu 1964 dom in invalidske delavnice združili v enovito delovno organizacijo.[124] Ustanovitelja sta bila republiški

122 »Še mnogo slepih čaka na zaposlitev«, *Borba*, 6. 4. 1954.

123 Janežič Mikeš, »Skrb za slepe v svetu in pri nas«, 323.

124 Janez Kos, *50 let organizirane družbene skrbi za odrasle slepe osebe Slovenije v Škofji Loki: 1936–1986* (Škofja Loka: Center slepih in slabovidnih dr. Antona Kržišnika, 1986), 5. Janežič Mikeš, »Skrb za slepe v svetu in pri nas«, 323.

odbor ZSS in skupščina občine Škofja Loka. Namen je bil sodobna in kompleksna »rehabilitacija« oziroma poklicno usposabljanje za produktivno delo z namenom samostojnega preživetja.[125] Z združitvijo Doma slepih in invalidskih delavnic je Center slepih v Škofji Loki postal edini zavod v Sloveniji, ki je reševal probleme poklicnega usposabljanja in zaposlovanja ter tudi domskega varstva slepih in slabovidnih oseb.[126]

Aktivnosti centra so nedvomno doprinesle k spremenjeni statistiki zaposlovanja oziroma zaposlenosti slepih in slabovidnih oseb: do osvoboditve je bilo zaposlenih le šest oseb, leta 1968 pa jih je bilo od 1660 slepih zaposlenih 320, invalidskih upokojencev je bilo 399, starostno pokojnino je prejemalo 82 oseb.[127]

Stanovanjsko vprašanje

Ena od pomembnejših nalog ZSS je bila skrb za ureditev stanovanjskega vprašanja zaposlenih članov, ki so po večini živeli samostojno. Posredoval je pri ustanovah in organizacijah, kjer so bili ti zaposleni, pa tudi pri občinskih skupščinah, stanovanjskih skladih in Zvezi združenj borcev. Republiški odbor ZSS je uredil tudi prehodne domove za samske zaposlene slepe v Ljubljani, Piranu, Mariboru, Kranju, Celju in Novem mestu.[128] Poskrbljeno je bilo tudi za starejše slepe in slepe, ki niso bili sposobni za delo. Nastanjeni so bili pri sorodnikih in v domovih za starejše. Dohodke so prejemali z naslova pokojnin, invalidnin ali rent.

Petdeset oseb je bivalo v Strahlovem gradu oziroma Domu slepih v Stari Loki, ki je kot privatna ustanova posloval od 1. januarja 1937 do okupacije, ko je objekt zasedla nemška vojska. Dom slepih v Stari Loki, ki je bil pred drugo svetovno vojno edini zavod za odrasle slepe v Sloveniji, je bil po vojni obnovljen in je v oskrbo sprejemal osebe, starejše od šestnajst let.[129] S prehodom pod državno upravo je omilil stisko marsikatere slepe osebe, ko ji je potekel čas izobraževanja v vzgojno-izobraževalnem zavodu. Tisti, ki doma niso našli razumevanja, »da slep človek rabi gotovo pomoč, pozornost in tudi obzirnost«,[130] so lahko upali na bivanje (ki po drugi svetovni vojni ni bilo več plačljivo) in nadaljnje strokovno izobraževanje

125 Ivan Bizant, »Center za rehabilitacijo in varstvo slepih Slovenije v Škofji Loki«, v: *Svetloba izpodriva temo*, 151.

126 Kos, *50 let organizirane družbene skrbi za odrasle slepe osebe*, 6.

127 *Svetloba izpodriva temo*, 5.

128 Ibid., 325.

129 Peter Confidenti in Mimi Breznik, »Dom slepih v Stari Loki«, v: *Svetloba izpodriva temo: zbornik slepih Slovenije* (Ljubljana: Zveza slepih Slovenije, 1969), 138. SI AS 228, t. e. 3, 3/IV/6, Zavod za slepe otroke Kočevje, št. 285, Statistični podatki o slepih v Sloveniji.

130 AJ, Ministrstvo prosvete Kraljevine Jugoslavije 66, Odeljenje za osnovnu nastavu, f. 2049, Zavod za slepu decu Kočevje, Zapisnik 1. izredne učiteljske seje, 21. 2. 1939.

v Domu slepih.[131] Ministrstvo za socialno skrbstvo je v dom namreč investiralo denar za ustanovitev vajenske šole in invalidskih delavnic (krtačarske, pletarske in metlarske), ki so delovale od leta 1950. V desetletnem obdobju se je tam za delo usposobilo enajst ščetarjev in 40 pletarjev.[132]

Zdravstveno varstvo in socialna pomoč

ZSS je vzpostavil celotno evidenco slepih in slabovidnih ter na osnovi te poskrbel za urejeno zdravstveno varstvo: preglede, zdravljenje v bolnišnicah, kopališko, klimatsko zdravljenje idr. Upravičeni so bili tudi do letovanj v počitniških domovih, ki so bili last Zveze slepih Jugoslavije in republiških odborov. Ti domovi so bili v Stomorski na Šolti, na Okroglem pri Kranju, v Piranu, Izoli, Bakarcu, Vrnjački banji in Čanju.[133]

ZSS je vodil evidenco socialno ogroženih članov, na osnovi te je organiziral materialno pomoč slepim, jih gmotno podpiral in zanje posredoval pri organih, zadolženih za ureditev njihovih pravic.[134] Skrbel je tudi za evidenco predšolskih slepih otrok in njihovim staršem omogočal svetovanje o negi, vzgoji in pripravah na šolo. Slepe šoloobvezne otroke je usmerjal v zavod za slepo mladino v Ljubljani, njihovim staršem pa nudil nasvete, kako z njimi ravnati, ko so doma na počitnicah.[135]

Vzgoja in izobraževanje slepih otrok in mladine

Po vojni je bil naval na zavod, ki se je preimenoval v Zavod za slepo mladino v Ljubljani in ga je financiralo Ministrstvo za socialno skrbstvo LRS, zelo velik. V zavodu je bivalo okrog 80 slepih otrok.[136] Od teh je bilo precej oslepelih zaradi vojnih poškodb,[137] v zavod pa so prihajali s širšega območja Slovenije, tudi iz predelov, iz katerih jih med vojno niso mogli vpoklicati.[138]

131 Gl. npr. primer Avguste Laznik. – AJ 66, Odeljenje za osnovnu nastavu, f. 2049, Zavod za slepu decu Kočevje, Zapisnik 1. izredne učiteljske seje, 21. 2. 1939.

132 Mimi Breznik, »Invalidske delavnice v Škofji Loki«, v: *Svetloba izpodriva temo*, 148. Kos, *50 let organizirane družbene skrbi za odrasle slepe osebe*, 5.

133 Janežič Mikeš, »Skrb za slepe v svetu in pri nas«, 326.

134 Ibid., 325.

135 Ibid., 324.

136 Oktobra 1948 je v zavodu bivalo 84 gojencev, 14 v starosti od 7 do 10 let, 33 v starosti od 10 do 14 let in 37 v starosti od 14 do 25 let. – SI AS 231, t. e. 98, 61-100, VII 64/321, 12. 10. 1948, Mesečno poročilo.

137 »Družba je dala slepim zavest enakopravnih državljanov«, *Poročevalec*, 1. 10. 1955.

138 SI AS 228, t. e. 3, 3/IV/6, Zavod za slepe otroke Kočevje, Poročila, Št. 1/14-45-1, Poročilo o stanju zavoda za slepe otroke. Leta 1945 je bil za potrebe krajev takratnega Svobodnega tržaškega ozemlja ustanovljen zavod za gluho mladino v Portorožu, hkrati pa tudi zavod za slepo mladino. Slednji je deloval le do leta 1947, njegove preostale gojence je sprejel ljubljanski zavod. – Marjan Pavčič,

Ko je maja 1945 postalo jasno, da se zavod ne bo mogel seliti nazaj v Kočevje, je bila v začetku junija sklicana izredna seja, saj se je učiteljski zbor zavedal, da je treba čim prej najti ustrezen dom za slepe otroke in mladino.[139] Vodstvo je dalo vedeti, bo bodo ti najkasneje do jeseni potrebovali novo zgradbo, ki bo odgovarjala bivalnim in izobraževalnim potrebam več desetletij.[140] Pri tem je poudarilo, kot že velikokrat prej, ko je zavod še imel sedež v Kočevju, da »spada naš zavod kot prva in edina slovenska vzgojna in učna ustanova za slepe v središče Slovenije – to je v Ljubljano«.[141] Menilo je, da potrebuje zavod za slepe, če želi uspešno opravljati svoje naloge – izobraziti slepo mladino »v koristne, produktivne člane narodnega in družbenega občestva« – stalne stike z drugimi podobnimi zavodi in tudi z znanstvenimi, zdravstvenimi ter kulturnimi, socialnimi ustanovami. Pri tem je vodstvo poudarilo, da

> naš zavod ne predstavlja samo vzgojno, temveč tudi centralno ustanovo za skrbstvo slepih. Biti mora stalno vodilen in inicijativen tudi v skrbstvu za odrasle slepe. Njegova naloga ni končana s tem, da da slepim gotovo izobrazbo ter jih izuči v kakem poklicu; potrebno je, da je z bivšimi gojenci v stalnih stikih, jim omogoča eksistenco, pomaga pri preskrbi dela in materiala, jim nudi moralno oporo itd. Vse to obširno delo pa je mogoče vršiti samo iz večjega središča.[142]

Ker so želeli, da bi zavod nudil slepi mladini možnosti splošne in poklicne izobrazbe, so računali na prostore za šolo (učilnice), delavnice, internat (jedilnico, spalnice, kuhinjo, shrambe), upravo (pisarno) in stanovanjske prostore za učitelje – skupaj na najmanj 40 prostorov za 70 do 100 gojencev v starosti od šest do 24 let. Nikakor niso pozabili omeniti, da potrebujejo tudi veliko dvorišče z vrtom, ki bi omogočal vsaj delno samooskrbo.[143] Poleg seznama prostorov so naredili tudi seznam želenega inventarja,[144] pri čemer so naglasili, da jim bo izhodišče za skromen začetek nudil inventar, ki so ga hranili v Kočevju.[145]

»Posebno šolstvo na Slovenskem. Pregled izobraževanja in usposabljanja telesno in duševno prizadetih otrok«, v: *Šolstvo na Slovenskem skozi stoletja* (Ljubljana: Slovenski šolski muzej, 1987), 653.

139 SI AS 1460, t. e. 1, a. e. VI. (616/150), Zapisnik, 30. 4. 1945.

140 SI AS 228, t. e. 3, 3/IV/6, Zavod za slepe otroke Kočevje, št. 268, dopis Vidi Tomšič – ministrici za socialno politiko, 20. 6. 1945.

141 SI AS 228, t. e. 3, 3/IV/6, Zavod za slepe otroke Kočevje, št. 786/45, Zapisnik izredne seje učiteljskega sveta zavoda za slepe otroke, 4. 6. 1945.

142 Ibid.

143 SI AS 228, t. e. 3, 3/IV/6, Zavod za slepe otroke Kočevje, št. 786/45, Zapisnik izredne seje učiteljskega sveta zavoda za slepe otroke, 4. 6. 1945; št. 784, Potrebe za obnovo zavoda za slepo mladino, 4. 6. 1945.

144 SI AS 228, t. e. 3, 3/IV/6, Zavod za slepe otroke Kočevje, št. 786/45, Zapisnik izredne seje učiteljskega sveta zavoda za slepe otroke, 4. 6. 1945.

145 SI AS 228, t. e. 3, 3/IV/6, Zavod za slepe otroke Kočevje, št. 784, Potrebe za obnovo zavoda za slepo mladino, 4. 6. 1945.

Z odlokom ministrstva za prosveto je bil slepi mladini 25. avgusta 1945 dodeljen nov dom v bivšem notredamskem internatu oziroma zavodu De Notre Dame na ljubljanskem Mirju, kjer jim je bilo določenih šestnajst prostorov s souporabo kuhinje. Na Langusovo 16 se je zavod preselil v začetku marca 1946.[146] 30. septembra 1947 je bila med Ministrstvom za prosveto LRS in Zavodom ubogih šolskih sester Notre Dame sklenjena najemniška pogodba, iz katere je razvidno, da je zavod dobil v najem celoten objekt, pa tudi vrt in dvorišče.[147] S tem je bila zavodu dana možnost, da sprejme vse novince, ki so se potegovali za sprejem v ustanovo.[148]

Do konca leta 1947 so bila izvedena osnovna popravila. Ko je bil zavod prenovljen in očiščen, je pedagoški svet sprejel predlog, da izpeljejo slovesno otvoritev. Svečana akademija je potekala 17. januarja 1948 skupaj z otvoritvijo razstave izdelkov gojenk in gojencev, ki je bila popestrena z umetniškimi izdelki kiparja Jakoba Savinška in slikarke Cite Potokar. Dogodka se je udeležilo mnogo visokih gostov, med njimi sta bila tudi minister za prosveto Jože Potrč in minister za socialno skrbstvo Anton Kržišnik.[149]

Zaradi ustrezne politike in osveščenosti se je zavod v petdesetih letih 20. stoletja čedalje bolj polnil, zaradi pomanjkanja prostora so začeli razmišljati o gradnji novega šolskega poslopja. Z gradnjo so začeli leta 1962, aprila 1966 so se v nove šolske prostore preselili prvi razredi, svečana otvoritev ustanove z novim imenom Zavod za slepo in slabovidno mladino Ljubljana pa je potekala 29. novembra 1966.[150]

V tej ustanovi so bile uresničene temeljne naloge: vzgoja, izobraževanje in usposabljanje slepe in slabovidne mladine s področja Slovenije tako v predšolskem kot v osnovnošolskem obdobju, kar je rezultiralo v dejavnostih osnovne šole s predšolskim oddelkom (vrtcem in malo šolo), šoli s prilagojenim programom in domu z vso oskrbo, ki so delovali v okviru zavoda.[151]

Do leta 1968 je Zavod za slepo mladino v Ljubljani poskrbel za 266 gojencev. 197 od teh je končalo osnovno šolo.

146 SI AS 2061, t. e. 222, Zavod za slepo in slabovidno mladino. Zgodovinski oris 1919–1989, 5.
147 Več v: SI AS 231, t. e. 78, št. 628, Najemna pogodba.
148 SI AS 231, t. e. 64, št. 2339/47, Zapisnik 8. redne seje učiteljskega sveta v drž. zavodu za slepo mladino, 11. 4. 1947.
149 SI AS 231, t. e. 91 (1948), št. 3724/48, Zapisnik 4. redne seje učiteljskega sveta na Drž. Zavodu za slepo mladino, 30. 1. 1948.
150 Vilma Kralj, »Zavod za slepo in slabovidno mladino v Ljubljani«, v: *Svetloba izpodriva temo*, 164.
151 SI AS 2061, t. e. 222, Zavod za slepo in slabovidno mladino. Zgodovinski oris 1919–1989, str. 10.

Življenje slepe in slabovidne mladine ljubljanskega zavoda

Gojenci in gojenke so bili med šolskim letom v celodnevni oskrbi zavoda, konce tedna pa je večina preživljala na svojih domovih. Tiste, ki so se odločili ostati v zavodu, so glede na določila hišnega reda (zgolj) ob nedeljah in praznikih lahko obiskali starši in sorodniki.[152] Med domačimi so gojenke in gojenci zavoda preživljali tudi poletna meseca julij in avgust, učiteljstvo je namreč spoznalo, da je za slepega gojenca »zelo koristno in potrebno, da se po deset mesečnem življenju v internatu vrnejo za dva meseca na oddih, k svojcem v domači kraj, ker sicer bi se popolnoma odtujili domu in svojcem. Tudi imajo doma priliko seznaniti se z realnim življenjem in z borbo za obstanek, kar jim je v zavodu prihranjeno«.[153]

V zavodu so pazili, da so bili gojenci in gojenke nenehno – po mnenju četrtošolca Huberta celo preveč – zaposleni:

> Vsi smo prezaposleni. /…/ Učni načrti so pri nas isti kot v običajnih šolah. Jasno je, da je to za nas precej težko breme. Vendar je nujno, ker bi bila sicer izobrazba nas slepih slabša. Imamo pa še več specialnih predmetov, ki otrokom, ki vidijo, niso potrebni. /…/ V popoldanskih urah pa imamo pletarstvo, mizarstvo in gospodinjstvo. Ker nas glasba zelo veseli, se nekateri uče celo več instrumentov. Vse to nas v toliki meri zaposli, da nam le redko ostane še kaj prostega časa.[154]

Niso pa bili zaposleni le s šolskimi in fakultativnimi dejavnostmi, uprava jih je takoj po selitvi na Mirje namreč začela uvajati tudi v hišna dela. Vsi so pomagali pri čiščenju parketa v učilnicah in spalnicah, dekleta so pomagala v pralnici pri pranju perila in v kuhinji pri pomivanju posode. Dnevni red zavoda je bil naslednji: vstajanje ob 6.30, točno ob 7.00 zajtrk, da so gojenke in gojenci lahko poslušali jutranja radijska poročila, po zajtrku postiljanje postelj, od 7.45 do 8.10 jutranja telovadba.[155] Ta je bila zelo pomembna; prisotni so jo začeli z osnovnimi vajami (obrati, koraki v krogu), ki so prešle v tek. Sledile so dihalne in raztezne vaje. Za gojitev mehkejše hoje in orientacije v prostoru so s korepeticijo vadili tudi valčkov korak.[156] Od 8.15 do 11.45 je potekal pouk, ob 12.00 je bilo kosilo, po obedu je bil na vrsti sprehod ali razgibavanje na dvorišču, od 14.00 do 16.00 so imeli ročno delo, ob 16.00 malico in odmor do učne ure ob 17.00, ki je trajala do večerje ob 18.30. Po večerji so imeli gojenke in gojenci prosto, ta čas naj bi

152 SI AS 231, t. e. 64, št. 2339/47, Zapisnik 5. redne seje učiteljskega sveta v drž. zavodu za slepo mladino, 4. 1. 1947.

153 SI AS 231, t. e. 91 (1948), št. 3724/48, Zapisnik 7. redne seje učiteljskega sveta na državnem zavodu za slepo mladino, 11. 5. 1948, 2.

154 »Temo premagujejo«, *Pravica*, 18. 4. 1957.

155 SI AS 231, t. e. 64, št. 2339/47, Zapisnik 5. redne seje učiteljskega sveta v drž. zavodu za slepo mladino, 4. 1. 1947.

156 SI AS 231, t. e. 64, št. 2339/4, Zapisnik 7. redne seje učiteljskega sveta v drž. zavodu za slepo mladino, 12. 3. 1947.

izkoristili za branje, sprehode, poslušanje radia. Ob 19.30 je sledilo umivanje, ob 20.00 so morali otroci k nočnemu počitku, gojenci obrtne šole in gojenke gospodinjske šole pa so smeli ostati pokonci do 21. ure. V prostem času so imeli tisti, ki so se učili glasbo, glasbene ure in vaje. Teh je bilo vedno precej, v šolskem letu 1947/48 je bilo na šoli na primer pet učiteljev glasbe, violino se je učilo sedem dečkov in ena deklica, klavir so se učili štirje dečki in tri deklice, čelo dva dečka in ena deklica, orglice šestnajst dečkov in enajst deklic, citre tri deklice in harmoniko pet dečkov.[157]

Učiteljski zbor je podpiral organiziranje pionirskih sestankov, ki so bili na urniku vsak četrtek, in sestankov mladincev, ki so bili na urniku ob sobotah. Kulturno-prosvetni sektor je organiziral ruski krožek, krožek glasbene teorije, bralni krožek in krožek za »ideološki študij«. Glede na poročilo učiteljskega zbora je bila udeležba v teh krožkih vedno zelo visoka. Novembra 1947 so članice in člani mladinskega aktiva prejeli izkaznice in se povezali z rajonskim in mestnim odborom mladincev. Povezani so bili tudi z mladinskimi aktivi domov slepih v Zagrebu, Zemunu in Sarajevu.[158]

Organiziranje in spodbujanje aktivnega preživljanja prostega časa pa ni bilo povezano zgolj z željo, da bi gojenke in gojenci pridobili čim več znanja, temveč tudi z željo, da bi ti v najmanjši mogoči meri kršili zavodske predpise:

> Nekateri gojenci in gojenke ne pridržavajo točno zavodskih predpisov ob prostem času. Primerilo se je že večkrat, da so se gojenci in gojenke skrivoma sestajali, kar bi lahko vodilo do kritičnih slučajev. O tem se je razvila debata. Da bi gojence in gojenke v prostem času popolnoma ločili, ni vzgojno in bi bilo s tem več negativnega kot pozitivnega. Sklenili smo, da bomo še bolj pravilno zaposlili i ene i druge, tako da ne bi imeli časa misliti na drugo. V prostem času pa bomo vršili boljšo kontrolo.159

V arhivskem gradivu je več poročil o »nezadovoljivem vedenju učencev«; učiteljstvo je zlasti kritiziralo »neizpolnjevanje predpisov dnevnega in hišnega reda, kajenje in nedostojno govorjenje, zlasti slednje se je zelo razpaslo«.[160] Vzgojitelji so težave reševali sproti in mnoge od njih tudi rešili. Gojenke in gojenci so zadovoljivo napredovali predvsem pri osebni higieni, ki je bila po vojni, tudi v navezavi z vsesplošnim pomanjkanjem toaletnih potrebščin in oblačil, med bolj perečimi problemi.[161]

157 SI AS 231, t. e. 90, št. 2077/2, Zapisnik 5. redne seje učit. sveta, 18. 2. 1948.
158 SI AS 231, t. e. 90, št. 2077/1, Zapisnik 3. redne seje učit. sveta, 2. 1. 1948.
159 SI AS 231, t. e. 90, št. 2077/3, Zapisnik 6. redne seje učit. sveta, 25. 3. 1948.
160 SI AS 231, t. e. 149, 1949, 680-1400, Zapisnik semestralne seje učiteljskega sveta, 13. 1. 1949.
161 SI AS 231, t. e. 66, št. 2339/47, Zapisnik 2. redne seje učit. sveta v drž. Zavodu za slepo mladino, 28. 11. 1947.

S higieno in zdravjem so bila povezana letovanja. 73 slepih otrok je bilo v koloniji že leta 1949; uporabljali so kapacitete v stavbi gluhonemnice v Portorožu.[162] Leta 1953 so za slepe otroke organizirali prvo taborjenje na Okroglem pri Kranju, kjer je imel ZSS svoje okrevališče. Tabor so poimenovali Jelen, tudi šotorom so dali imena – Bela hiša, Speči medved, Slon, Rjoveči lev in Hotel Mu. Aktivnosti v Jelenu se niso razlikovale od aktivnosti v drugih taborih. Mladina je igrala razne tipne, slušne in orientacijske igre, hodili so na izlete. Taborni ogenj jih je združil ob glasbi. Glede na pisanje *Poročevalca* so bili otroci na počitnicah zelo zadovoljni: »V taboru je bilo veselo in nihče ni imel občutka, da česa ne zmore ali da je za karkoli prikrajšan, ker ne vidi.«[163] V začetku leta 1954 je bil prav tako na Okroglem organiziran enotedenski smučarski tečaj za slepe mladince. Tečaj sta vodila učitelj iz Zavoda za slepo mladino v Ljubljani in trener Tone Košir.[164]

Življenje zavodskih otrok so olajšali t. i. patronati, katerih nastajanje sta po vojni spodbujali ministrstvi za socialne zadeve in prosveto. Naloga patronatov je bila skrb socialno-zaščitnega značaja za določen zavod v sporazumu z njegovo upravo, ki so jo oskrbovancem s prostovoljnimi rednimi in izrednimi prispevki v denarju ali blagu nudile množične organizacije oziroma organizirane ljudske množice.[165]

Gradivo iz marca 1948 izkazuje, da je patronat nad zavodom prevzel Litostroj, ki je mesečno pošiljal prispevke. Vsoto je uprava zavoda porabila sporazumno z gojenci in kolektivom Litostroja »v najboljšo korist in veselje naši mladini«. Gojenci so iz hvaležnosti v tovarni organizirali akademijo, ki je potekala po ogledu tovarne: »Vse delavstvo je bilo z nastopom zadovoljno, torej je naša mladina dosegla uspeh.«[166]

Pedagoški proces v letih po drugi svetovni vojni

V Zavodu za slepo mladino v Ljubljani, katerega cilj je bil varovancem uspešno predati znanja, ki bi jim »omogočila vključitev v družbo kot produktivnim članom /…/ in samostojno življenje«,[167] so v letih po drugi svetovni vojni spremljali razvoj novih, specialnih učnih pripomočkov oziroma razvoj pripomočkov, ki naj bi olajšali življenje slepim in slabovidnim osebam. Upravnica Dobovšek je na seji učiteljskega sveta novembra 1947 povedala, da je proračun zavoda povsem

162 SI AS 231, t. e. 141, 1949, Počitniška kolonija gluhonemih in slepih Portorož 1949, zvezek Spisi.
163 »Prvo taborjenje slepih otrok v Jugoslaviji«, *Poročevalec*, 30. 9. 1953. Gl. tudi »Slepi taborniki so med najboljšimi v Sloveniji«, *Dnevnik*, 4. 5. 1960.
164 »Med slepimi smučarji na Okroglem pri Kranju«, *Invalidski vestnik*, 24. 1. 1954.
165 SI AS 231, t. e. 65, Navodila za delo in organizacijo patronatov.
166 SI AS 231, t. e. 92, št. 2077/3, Zapisnik 6. redne seje učit. sveta, 25. 3. 1948.
167 Dunja Dobaja, »Otroci s posebnimi potrebami v Sloveniji (1918–1990): od segregacije do integracije«, *Družboslovne razprave* 38, št. 101 (2022), 124.

izčrpan, zato niso mogli kupiti niti knjig niti papirja.[168] Ob tem je bilo razveseljivo dejstvo, da je v zavodu 13. novembra 1947 delo začel tečaj za članice AFŽ, ki so se želele naučiti Braillove pisave. Nanj se je prijavilo šestnajst članic, ki so si za cilj zadale pisanje sodobnih aktualnih knjig za slepe in slabovidne otroke in mladino.[169] Da so bile uspešne, kaže podatek, da je bilo leta 1947 v zavodski knjižnici 451 knjig, že leto kasneje pa 561, od teh 137 v brajici.[170]

V letih po vojni je primanjkovalo tudi tablic za Braillovo pisavo, ki jih je zavod prej naročal izključno iz tujine.[171] Reliefne zemljevide, računske skrinjice, risalne pribore za geometrijo, pisala idr. so morali učiteljice in učitelji sprva izdelovati sami, prirejali in sestavljali pa so tudi šolske knjige v brajici ter povečanem črnem tisku. Napredek, ki je prinesel avdiovizualne naprave – elektronska povečevala in različne optične pripomočke za pisanje in branje, magnetofone, kasetofone, optakone, zvočne računalnike – je bil takrat v skromnih zametkih. Večji razvoj pripomočkov za usposabljanje, orientacijo in telesno vadbo ter družabnih iger so prinesla osemdeseta leta 20. stoletja.[172]

Učiteljstvo je prihajalo v zavod iz učiteljskega naraščaja s petletno prakso in je v zavodu prakticiralo tri leta; strokovni izpit je nato opravljalo pred posebno izpitno komisijo. Po strokovnem izpitu, obveznem od leta 1930, je bil učitelj sicer imenovan za stalnega strokovnega učitelja v zavodu,[173] vendar je bil vsako leto dolžan izkazati strokovno in pedagoško usposobljenost. Pri ocenjevanju je bila posebna pozornost posvečena njegovemu pouku (na kakšen način podaja učno snov, ali se drži načel didaktike, kako snov povezuje z aktualnim dogajanjem, ali vzgaja in izobražuje učenke in učence v socialističnem duhu) in učnemu uspehu (ali je predelal predpisano snov, kakšen je uspeh oziroma znanje učenk in učencev, kakšna je disciplina v razredu itd.). Komisija je ocenjevala tudi učiteljevo marljivost (ali se pripravlja na pouk, ali pomaga mladini izven učnih ur, kakšen odnos ima do učiteljskega zbora in ravnatelja). Del ocene je bilo tudi učiteljevo izvenšolsko udejstvovanje (pisanje člankov, predavanja).

168 SI AS 231, t. e. 66, št. 2339/47, Zapisnik 2. redne seje učit. sveta v drž. Zavodu za slepo mladino, 28. 11. 1947.

169 Ibid.

170 SI AS 231, t. e. 91 (1948), št. 3724/48, Zapisnik (9. redne) zaključne seje učiteljskega sveta Zavoda za slepo mladino za šol. leto 1947/48, 22. 6. 1948.

171 SI AS 231, t. e. 51, 7851-9300, 7907-46, 18. 4. 1946.

172 SI AS 2061, t. e. 222, Zavod za slepo in slabovidno mladino. Zgodovinski oris 1919–1989, 8.

173 SI AS 228, t. e. 3, 3/IV/6, Zavod za slepe otroke Kočevje, št. 268, dopis Vidi Tomšič – ministrici za socialno politiko, 20. 6. 1945. Marjan Pavčič, »Posebno šolstvo na Slovenskem. Pregled izobraževanja in usposabljanja telesno in duševno prizadetih otrok«, v: *Šolstvo na Slovenskem skozi stoletja* (Ljubljana: Slovenski šolski muzej, 1987), 646, 650. Gl. tudi SI AS 231, t. e. 92, št. 2077/1, Zapisnik 3. redne seje učit. sveta, 2. 1. 1948.

Kako je bila videti splošna letna ocena, ponazorijo naslednji primeri:

a. Delo tov. N. N. je bilo tedaj v tem šolskem letu vzgledno in zasluži za to nagrado, pohvalo, poverili bi mu lahko odgovornejše naloge itd.
b. Tov. N. N. je tedaj v tem šolskem letu svoje naloge v celoti opravil.
c. Tov. N. N. je tedaj v tem šolskem letu svoje naloge v glavnem opravil, moral pa bo v prihodnje …
d. Tov. N. N. tedaj v tem šolskem letu svojih nalog ni opravil …[174]

ZAKLJUČEK

Kljub zakonodaji, ki je med šoloobvezne štela tudi slepe otroke, je bilo na Slovenskem do konca druge svetovne vojne specialnega pouka in vzgoje deležna manj kot polovica teh otrok. Razloge najdemo v nevednosti mnogih staršev, ki niso bili osveščeni, da obstaja možnost šolanja njihovih otrok, in pa prostorski stiski ter vsestranskemu pomanjkanju v zavodu za vzgojo in izobraževanje slepih otrok in mladine. Ker je moral kočevski zavod precej nadoknaditi, se je zgledoval po Zavodu za slepe v Zagrebu, ustanovljenem leta 1895, in po modernem Zavodu za slepe v Zemunu ter se je kljub skromnim razmeram razvil v kakovostno in uspešno ustanovo, kar so izražali predvsem dosežki gojencev.[175] Marija Golob je zapisala, da zavod v Kočevju ni imel možnosti, da bi v celoti in povsem ustrezno v vzgojno-izobraževalni proces zajel vso slovensko slepo in slabovidno mladino, vendar je njegovo delovanje kljub temu pomenilo premik in napredek na tem področju.

K preobratu v življenju slepih in slabovidnih je mdr. doprineslo tudi nekaj povojnih aktov. Poleg pravice do dela oseb s posebnimi potrebami oziroma oviramі, ki jo je uzakonila ustava iz leta 1963 oziroma njen 36. člen, ki je določal, da je družba dolžna ustvariti pogoje za usposabljanje in primerno zaposlitev »za delo ne popolnoma zmožnih oseb«, je treba poudariti pravne akte s področja vzgoje in izobraževanja. Kronološko gledano: ustavo FLRJ iz leta 1946, ki je zagotavljala vzgojo in izobrazbo vsem otrokom, in Zakon o sedemletnem osnovnem šolanju, ki je določal obvezno osnovnošolsko izobraževanje.[176] Ob tem pa nikakor ne moremo prezreti Splošnega zakona o šolstvu z dne 25. junija 1958, ki je uzakonil enotno osemletno osnovno šolo, štiriletno srednje šolstvo, dvoletne višje šole in štiriletne fakultete, visoke šole in umetniške akademije in ki je prav tako veljal za vse otroke. Zakon je hkrati določal načela posebnega šolstva, kar se je nanašalo

174 SI AS 231, t. e. 140, 1949, št. 4533/9-49, Ocenjevanje pedagoškega osebja v posebnih vzgojnih domovih. Vprašanja za oceno.
175 Golob, *Pot k svetlobi*, str. 8.
176 Dobaja, »Otroci s posebnimi potrebami«, 123.

tudi na otroke z okvarami vida.[177] Zelo pomemben je bil Zakon o posebnem šolstvu, v okvir katerega je spadalo tudi šolstvo za slepo in slabovidno mladino, slovenska ljudska skupščina pa ga je sprejela 24. oktobra 1960.[178] Namen posebnih šol, ki so bile razdeljene na posebne zavode za predšolsko vzgojo, posebne osnovne šole, posebne strokovne šole, posebne vzgojne in izobraževalne zavode,[179] je bil dosegati smotre vzgoje in izobraževanja ter opravljati naloge rednih šol oziroma vzgojnih ter izobraževalnih zavodov, predvsem pa »usmerjati, pripravljati in usposabljati otroke za tista dela in poklice, ki najbolj ustrezajo njihovim nagnjenjem in sposobnostim«.[180] Država in stroka sta torej poskrbeli, da so otroci s posebnimi potrebami imeli zakonsko podporo za (prilagojeno) izobraževanje in pridobitev poklica. Dobaja opozori, »da je bila družba s tem zakonsko poklicana, naj osebe s posebnimi potrebami, ki bodo šle ‚skozi proces *omilitve oziroma odprave razvojnih motenj*', integrira«. In nadaljuje, da je bila »družba ‚pripravljena' integrirati le tiste otroke, ki so ‚uspešno' opravili omenjeni proces. V tem obdobju lahko integracijo še vedno razumemo kot prilagajanje ‚posebnih' večinskim ‚neposebnim'.«[181]

Kljub temu ne gre prezreti dejstva, da sta šolanje in zaposlovanje pripomogli k aktivnejšemu vključevanju slepih in slabovidnih oseb v gospodarsko in družbeno življenje, k samostojnemu, samoodgovornemu življenju slepih, to pa k razbijanju predsodkov, ki jih je družba do njih gojila v letih poprej.[182]

VIRI IN LITERATURA

Arhivski viri

AJ – Arhiv Jugoslavije:
AJ 66, Ministrstvo prosvete Kraljevine Jugoslavije.

SI AS – Arhiv Republike Slovenije:
SI AS 77, Banski svet.
SI AS 199, Šef pokrajinske uprave v Ljubljani, Prosvetni oddelek 1941–1945.
SI AS 228, Ministrstvo za socialno skrbstvo Ljudske republike Slovenije.

177 Aleš Gabrič, *Šolska reforma 1954–1963* (Ljubljana: Inštitut za novejšo zgodovino: 2006), 90, 91.
178 »Zakon o posebnem šolstvu«, *Uradni list Ljudske republike Slovenije*, 3. 11. 1960 (Ljubljana: Službeni list, 1960), 425–28.
179 Ibid., 425, 426.
180 Ibid., 425.
181 Dobaja, »Otroci s posebnimi potrebami«, 125. Dobaja zapiše, da se vzgojno-izobraževalni proces za otroke s posebnimi potrebami v obravnavanem obdobju imenuje rehabilitacija »v smislu celotnega procesa, ki ima za končni cilj vključitev v produktivno družbeno življenje.« – Ibid.
182 Gl. npr. »O družbenem značaju vprašanja slepih in njegovem reševanju«, *Slovenski poročevalec*, 28. 6. 1946, 7.

SI AS 231, Ministrstvo za prosveto 1947–1950.
SI AS 1460, Zavod za slepo in slabovidno mladino Ljubljana (1919–1984).
SI AS 1886, Mestni preskrbovalni urad Ljubljana.
SI AS 2061, Zavod Republike Slovenije za šolstvo (1950–1996).

SI ZAL – Zgodovinski arhiv Ljubljana:
SI ZAL KOČ 84, Zbirni fond, Kočevje.

Časopisni viri

Borba, 1954.

Dnevnik, 1955, 1960.

Ilustrirani Slovenec, 1928.

Invalidski vestnik, 1954, 1955.

Jutro, 1939.

Poročevalec, 1953, 1955, 1957.

Pravica, 1957.

Slovenec, 1915, 1928, 1937.

Slovenski narod, 1937, 1944.

Slovenski poročevalec, 1946.

Literatura

Bizant, Ivan in Mimi Breznik. »Zveza slepih Slovenije.« V: *Svetloba izpodriva temo: zbornik slepih Slovenije,* 51–124. Ljubljana: Zveza slepih Slovenije, 1969.

Bizant, Ivan. »Center za rehabilitacijo in varstvo slepih Slovenije v Škofji Loki.« V: *Svetloba izpodriva temo: zbornik slepih Slovenije.* Ljubljana: Zveza slepih Slovenije, 1969.

Božič, Jože. *Štirideset let uspešnega dela: 1946–1986.* Ljubljana: Zveza društev slepih in slabovidnih Slovenije, 1986.

Breznik, Mimi. »Invalidske delavnice v Škofji Loki.« V: *Svetloba izpodriva temo: zbornik slepih Slovenije.* Ljubljana: Zveza slepih Slovenije, 1969.

Confidenti, Peter in Mimi Breznik. »Dom slepih v Stari Loki.« V: *Svetloba izpodriva temo: zbornik slepih Slovenije.* Ljubljana: Zveza slepih Slovenije, 1969.

Confidenti, Peter. »Šola za pse vodnike.« V: *Svetloba izpodriva temo: zbornik slepih Slovenije,* 312–14. Ljubljana: Zveza slepih Slovenije, 1969.

Dobaja, Dunja. »Otroci s posebnimi potrebami v Sloveniji (1918–1990): od segregacije do integracije.« *Družboslovne razprave* 38, št. 101 (2022): 117–37.

Gabrič, Aleš. *Šolska reforma 1954–1963*. Ljubljana: Inštitut za novejšo zgodovino: 2006.

Golob, Marija. *Pot k svetlobi: Zavod za slepo in slabovidno mladino, 1919–1998* : [80 let šolanja slepih in slabovidnih v Sloveniji]. Ljubljana : Zavod za slepo in slabovidno mladino, 1999.

Guštin, Damijan, Vesna Jerebič Perko in Ivan Kordiš. *Osvoboditev Kočevske*. Kočevje: Pokrajinski muzej, 2005.

Janežič Mikeš, Teja. »Skrb za slepe v svetu in pri nas.« V: *Svetloba izpodriva temo: zbornik slepih Slovenije,* 315–26. Ljubljana: Zveza slepih Slovenije, 1969.

Kos, Janez. *50 let organizirane družbene skrbi za odrasle slepe osebe Slovenije v Škofji Loki: 1936–1986*. Škofja Loka: Center slepih in slabovidnih dr. Antona Kržišnika, 1986.

Kralj, Vilma. »Zavod za slepo in slabovidno mladino v Ljubljani.« V: *Svetloba izpodriva temo: zbornik slepih Slovenije.* Ljubljana: Zveza slepih Slovenije, 1969.

Mencej, Martin. "Razvoj šolstva za duševno zaostalo in defektno deco pri Slovencih od 1918–1938." *Popotnik: časopis za sodobno pedagogiko*, LX, št. 1–2, str. 53–59.

Pavčič, Marjan. »Posebno šolstvo na Slovenskem. Pregled izobraževanja in usposabljanja telesno in duševno prizadetih otrok.« V: *Šolstvo na Slovenskem skozi stoletja,* 641–61. Ljubljana: Slovenski šolski muzej, 1987.

Sagadin, Janez. "Kvantitativna analiza razvoja osnovnega šolstva na Štajerskem, Koroškem, Kranjskem in Primorskem po uveljavitvi osnovnošolskega zakona iz leta 1869 ter kvantitativni prikaz osnovnega šolstva v poznejši Dravski banovini." *Osnovna šola na Slovenskem 1869–1969*. Ljubljana : Slovenski šolski muzej, 1970, str. 65–170.

Skaberne, Minka. »Prvi slovenski zavod za slepe.« V: *Svetloba izpodriva temo: zbornik slepih Slovenije*, 28–34. [Ljubljana]: Republiški odbor Zveze slepih Slovenije, 1969.

Skabernè, Minka: *Skrb za slepce: s 13 slikami*. Ljubljana: Društvo Dobrodelnost, 1919.

Stiplovšek, Miroslav. *Banski svet Dravske banovine: 1930–1935: prizadevanja banskega sveta za omilitev gospodarsko-socialne krize in razvoj prosvetno-kulturnih dejavnosti v Sloveniji ter za razširiitev samoupravnih in upravnih pristojnosti banovine.* Ljubljana: Znanstvenoraziskovalni inštitut Filozofske fakultete, 2006.

Svetloba izpodriva temo: zbornik slepih Slovenije. Ljubljana: Zveza slepih Slovenije, 1969.

Šorn, Mojca in Dunja Dobaja, »Institutional education of blind, deaf and speech-disabled children in Slovenia until World War II.« *Wychowanie w Rodzinie* 18, št. 2 (2018) (Jelenia Góra: Karkonoska Państwowa Szkoła Wyższa): 225–40.

Šorn, Mojca in Dunja Dobaja, »Reševanje prostorskega vprašanja Zavoda za slepe otroke in mladino v Kočevju.« *Prispevki za novejšo zgodovino* 63, št. 1 (2023): 127–38.

Šorn, Mojca. »Slepi in slabovidni v Sloveniji od okupacije do 60. let 20. stoletja.« *Prispevki za novejšo zgodovino* 65, št. 1 (2025): 87–103.

Šorn, Mojca. »Zavod za slepe otroke in mladino v Kočevju.« *Kronika: V zlatih črkah v zgodovini: razprave v spomin Olgi Janša-Zorn* 57 (2009): 265–74.

Šorn, Mojca. »Zavod za slepe otroke v Kočevju (1941–1944) in njegova selitev v Ljubljano.« *Prispevki za novejšo zgodovino* 49, št. 1 (2009): 269–78.

Šorn, Mojca. *Življenje Ljubljančanov med drugo svetovno vojno*. Ljubljana: Inštitut za novejšo zgodovino, 2007.

Zavod za slepo in slabovidno mladino: zgodovinski oris 1919–1989. Ljubljana: Zavod za slepo in slabovidno mladino, 1989.

Žagar, France. *Vojna, kaj je to? Utrinki mojega otroštva*. Ljubljana: Karantanija, 2005.

Tiskani viri

Bollettino Ufficiale per la provincia di Lubiana/Službeni list kraljevske banske uprave Dravske banovine, 1942.

Službene novine kraljevine Jugoslavije, 1930.

Službeni list kraljevske banske uprave Dravske banovine, 1930, 1931, 1932

Uradni list Ljudske republike Slovenije, 1960.

Ustava Ljudske republike Slovenije. s. l.: s. n., s. d.

Ustava Socialistične federativne republike Jugoslavije. [Beograd]: Uradni list SFRJ, 1963.

Dunja Dobaja

Gluhonemnica v Ljubljani in Zavod za odgoj gluhonijeme djece v Zagrebu 1919-1940. Vzgoja in izobraževanje gluhih otrok*

UVOD

Poglavje je vpogled v izobraževalni in vzgojni del dveh zavodov za gluhe otroke, ki sta imela v obdobju med obema vojnama strokovne stike in sta si delila enake izzive na področju soočanja s prostorsko stisko ter posledično nezmožnost sprejemanja vseh šoloobveznih gluhih otrok. Kljub temu sta sledila novostim na

* Študija je nastala v okviru projekta J6-50189 *Sistemi skrbi in izobraževanja otrok s senzornimi ovirami v prvi in drugi jugoslovanski državi* in programa P6-0280 *Ekonomska, socialna in okoljska zgodovina,* ki ju financira Javna agencija za znanstvenoraziskovalno in inovacijsko dejavnost Republike Slovenije (ARIS).

področju izobraževanja gluhih otrok in nudila gluhim učencem pouk, ki je bil primerljiv s podobnimi zavodi v tujini.

Pobudnik ustanovitve Zemaljskog zavoda za odgoj gluhonijeme djece je bilo Društvo za osnutak i izdržavanje zemaljskog zavoda za odgoj gluhonijeme djece v Zagrebu, ki je bilo ustanovljeno leta 1888 na pobudo Imbre pl. Josipovića.[1] Društvo je sprva finančno podpiralo zasebno šolo za gluhe otroke, ki jo je v Zagrebu vodil gluhi učitelj Adalbert Lampe iz Petrinje, a si je hkrati prizadevalo ustanoviti svoj zavod. Društvo je doseglo, da je Deželna vlada v šolskem letu 1888/89 poslala na izobraževanje na Dunaj dva učitelja, Ivana Rolfa in Đura Maletića. V letu 1891 je na pobudo Društva vso skrb za ustanovitev zavoda za gluhe prevzela Deželna vlada, Oddelek za uk in bogočastje v Zagrebu. Društvo je prenehalo finančno podpirati Lampetovo šolo, ki je leta 1891 prišla pod upravo posebnega kuratorija.[2]

Prvega decembra 1891 je Zemaljski zavod za odgoj gluhonijeme djece v Zagrebu pričel z delom z enim razredom, v katerem je učil Ivan Rolf. V razredu je bilo devet učencev.[3] Pouk je za hrvaške učence potekal v hrvaščini, za srbske v srbskem jeziku.[4] V letu 1892 je bilo sprejetih še šest učencev. Zavod je imel že dva razreda. Ko je bil učitelj Ivan Rolf z naredbo kraljeve vlade premeščen na ljudsko šolo v Rugvici, ga je nadomestil dotedanji prefekt in hospitant Ladislav Žepić. V drugem razredu je bil učitelj Đuro Maletić. V začetku leta 1893 je bilo na zavodu uvedeno tudi ročno delo, ki ga je poučeval učitelj pedagoške šole Ivan Brixy. Z naredbo kraljeve vlade leta 1893 je bilo poučevanje verouka poverjeno dotedanjemu učitelju verouka na ljudski šoli Matiji Bestiću, ki je istega leta prevzel tudi poučevanje drugega razreda, saj je bil učitelj Maletić premeščen na svoje prejšnje delovno mesto v Kostreni. Bestić je v letu 1893 prevzel tudi upravo zavoda, ki je bila do tedaj v pristojnosti Društva za osnutak i izdržavanje zavoda za odgoj gluhonijeme djece.[5] Zavod je imel prvotno svoje prostore v vili »Socias« na Vinogradskoj cesti, ki pa so kmalu postali pretesni. V letu 1892 je bilo namreč v zavodu že petnajst gluhih otrok. Za pridobitev novih prostorov zavoda je bil zaslužen vodja oddelka za uk in bogočastje Izidor Kršnjavi, ki je pričel razgovore z vodstvom samostana usmiljenih sester o preselitvi njihove bolnišnice in prodaji teh prostorov za namen šole. Razgovori so bili uspešni, saj je kraljeva oblast kupila prostore bolnišnice za potrebe zavoda za gluhe in slepe. Od šolskega leta 1894/95 se je zavod za gluhe otroke nahajal v Ilici 83.[6]

1 Zvonko Juras, »Prilog povijesti školstva i surdopedagogije u Hrvatskoj (1836–1918). Odgoj i obrazovanje gluhonijeme djece u Hrvatskoj«, *Defektologija* 15, št. 2 (1979): 198.
2 Ibidem, 199.
3 HŠM, *Izvještaj Zemaljskog zavoda za gluhonijeme za školsku godinu 1893/94 u Zagrebu*, 9, 10.
4 HR-DAZG-959, t. e. 10, Pravilnik o ustrojstvu škole za gluhonijemu djecu, 1912.
5 HŠM, *Izvještaj Zemaljskog zavoda za gluhonijeme za školsku godinu 1893/94 u Zagrebu*, 9, 10.
6 Ibid., 9.

Stavba nekdanje gluhonemnice ob Zaloški cesti v Ljubljani
Foto: Dunja Dobaja

V prvih šolskih letih so bile v zavodu prisotne pogoste menjave učiteljev. Zdi se, kot da zavod ni mogel zaživeti v svoji dejavnosti. Šele v času ravnatelja Ivana Muhe je zavod dobival značaj zavoda, primerljivega z drugimi evropskimi zavodi za gluhe otroke.[7] Ivan Muha je prišel v zavod leta 1894 kot strokovni učitelj. Leta 1895 je postal ravnatelj zavoda. Zavod je vodil do leta 1908, ko ga je nasledil Josip Medved, ki je na tem mestu ostal vse do upokojitve leta 1926. V njegovem obdobju je zavod za gluhe otroke dosegel velik razvoj na področju vzgoje in izobraževanja gluhih otrok in strokovnega usposabljanja učiteljskega kadra.[8] Medved je sicer prišel v zavod že leta 1895 in sprva poučeval starejše učence ter se istočasno pripravljal za strokovni izpit za učitelja gluhih, ki ga je leta 1896 opravil v Vácu na Madžarskem, v enem od najstarejših zavodov za gluhe. Kot temeljna surdopedagoška literatura pri pripravi na strokovni izpit mu je med drugim služilo tudi delo učitelja gluhih Antona Rudeža z naslovom *Gluhonemi, zgodovina in sedanja metoda njih vzgojevanja* (1894).[9] Rudež je deloval v šoli za gluhe v Gorici, ki je bila prvi slovenski zavod za gluhe. K njegovi ustanovitvi so prispevale dotacije dobrotnikov in pomoč države.[10]

Prvi upravitelj zagrebškega zavoda za gluhe otroke Bestić je izpostavil pomen izobrazbe gluhih otrok v kontekstu skrbi države za otroke in v kontekstu

7 HŠM, Ljubomir Savić, *Život i djelo Josipa Medveda (1859–1932)* (Zagreb: Savez osoba oštećena sluha grada Zagreb), 13.
8 Juras, »Prilog povijesti školstva i surdopedagogije u Hrvatskoj«, 200.
9 HŠM, Savić, *Život i djelo Josipa Medveda*, 13.
10 Bogo Jakopič in Bogdan Knavs, »Duhovniki, začetniki pouka za gluhe na Slovenskem in njihovi dobrotniki«, *Socialno delo* 45, št. 3–5 (2006): 161.

koristnosti šolanih gluhih v družbi.[11] Enaki motivi so bili vodilo pri ustanovitvi zavoda za gluhe otroke v Ljubljani. 28. oktober 1900 je bil dan odprtja šole za gluhe otroke v Ljubljani ob Zaloški cesti, ki se je uradno imenovala Kranjski ustanovni zavod za gluhoneme, a jo poznamo pod imenom gluhonemnica.[12] Ta zavod ni bil prva šola za gluhe otroke na Slovenskem,[13] bil pa je prvi osrednji slovenski zavod za gluhe otroke. Prvi ravnatelj je bil Štefan Primožič. Učiteljstvo je plačeval deželni odbor, doklade učiteljstvu za izredno težko delo pa deželna vlada. Zavod se je upravljal po statutu, ki ga je izdala deželna vlada. Uradni poslovni jezik je bila nemščina, pouk pa je potekal v slovenščini. Zavodno učiteljstvo se je izobraževalo in opravljalo strokovni izpit na zavodih za gluhe v Gradcu, Linzu in na Dunaju.[14] Za prvo šolsko leto 1900/01 je bilo prijavljenih 32 gluhih otrok, na podlagi sprejemnega izpita je bilo sprejetih 22 dečkov in štiri deklice, ki jih je ravnatelj Primožič razdelil v dva paralelna razreda, 1. a in 1. b. Prvi a razred je poučeval Primožič, drugi pa strokovni učitelj Josip Armič, ki je vodil tudi ekonomijo zavoda.[15] S prvim septembrom 1901 je prišel na šolo učitelj Fran Grm, ki je že naslednje leto opravil strokovni izpit za učitelja gluhih v Linzu v Avstriji in se odlikoval po temeljitem delu v razredu. Posledično je postal leta 1907 ravnatelj gluhonemnice.[16] Tako kot je Josip Medved postavil temelje moderne oralne metode v zagrebškem zavodu za gluhe otroke,[17] je to vlogo v ljubljanskem zavodu opravil dolgoletni ravnatelj Fran Grm, ki je natančno spremljal razvoj fonetike v različnih delih Evrope in sveta. Napisal je knjižico Študij fonetike, ki je izšla v Beogradu.[18] V obeh zavodih je namreč poučevanje potekalo po glasovno-govorni metodi (oralni metodi), ki je bila po Milanskem kongresu surdopedagogov leta 1880 priznana kot prevladujoča in je izpodrinila znakovni jezik. Kongres je sprejel sklep o prevladi oralne metode poučevanja gluhih z utemeljitvijo, da znakovna metoda poučevanja izolira gluhe od slišeče družbe in ustvarja iz njih izolirano skupino. Predlogi surdopedagogov, kot je bil to na primer ustanovitelj prve šole za gluhe v Združenih državah Amerike v Hartfordu, Connecticut Thomas Hopkins

11 HŠM, *Izvještaj Zemaljskog zavoda za gluhonijeme za školsku godinu 1893/94 u Zagrebu*, Matija Bestić, O dužnosti države pogledom na odgoju i naobrazbu gluhonijeme djece, 3–7.

12 Dunja Dobaja, *Gluhi in svet: med odrinjenostjo in vključenostjo* (Ljubljana: Inštitut za novejšo zgodovino, 2024), 26.

13 Več o tem Jakopič in Knavs, »Duhovniki, začetniki pouka za gluhe na Slovenskem«, 161–67.

14 Dobaja, *Gluhi in svet*, 27.

15 Ljubo Dermelj, »Osebje gluhonemnice od ustanovitve do danes«, v: Rudolf Dostal in Drago Supančič, ur., *Štirideset let gluhonemnice v Ljubljani 1900–1940* (Ljubljana: Ravnateljstvo gluhonemnice v Ljubljani, 1940), 24, 25.

16 M. K., »Ravnatelj Fran Grm in njegovo delo«, v: Rudolf Dostal in Drago Supančič, ur., *Štirideset let gluhonemnice v Ljubljani 1900–1940* (Ljubljana: Ravnateljstvo gluhonemnice v Ljubljani, 1940), 12.

17 HŠM, Savić, Život i *djelo Josipa Medveda*, 14.

18 Bogo Jakopič, »Delež slovenskih učiteljev gluhih pri strokovnem in splošno izdajateljskem delu«, v: Bogo Jakopič, ur., *Sedemdeset let Zavoda za usposabljanje slušno in govorno prizadetih v Ljubljani: 1900–1970* (Ljubljana: Izobraževalna služba, 1970), 8.

Gallaudet, po uveljavitvi mešane metode poučevanja, to je znakovne in govorne, so bili preglasovani.[19] Josip Medved je znakovni jezik označil za pomanjkljivega, skromnega v besedah, nejasnega in nenatančnega,[20] saj z določenim znakom ni bilo mogoče poimenovati samo enega, ampak več pojmov. Omenjeno trditev je pojasnil s primerom. Npr. znak za besedo »molsti« je pomenil tudi molžo, mleko, kravo, ki jo kmet molze, in tudi osebo, ki molze. Ali pa npr. znak za besedo »puška« je pomenil tudi streljanje, vojaka, lovca, roparja. Prav iz teh razlogov naj bi po njegovih besedah uporaba znakovnega jezika povzročala nesporazume in napačno razumevanje smisla stavka. Po drugi strani je Josip Medved označil govorni jezik kot živ organizem, ki se nenehno razvija.[21] Napisal je več del s področja surdopedagogike, na primer *Rukovod učitelju u I. razredu škole za gluhonijeme* leta 1899 in *Čitanje govora s ustiju* leta 1929.[22] Poučevanje gluhih otrok po oralni metodi je želel predstaviti tudi širši javnosti. Zainteresirani meščani iz Zagreba in drugih krajev so lahko prisostvovali pouku, in sicer vsako soboto od 14. do 16. ure. Tako so se neposredno seznanili z vzgojo, izobraževanjem in rezultati dela z gluhimi učenci. Uprava zavoda si je prizadevala zlasti za obisk potencialnih delodajalcev gluhe mladine, ki je končala šolanje.[23] Medved se je tudi zavedal pomena dela s starši gluhih otrok. Za njih je napisal knjižico *Nekoliko savjeta i uputa roditeljima gluhonijeme djece*.[24] Slovenski surdopedagogi obravnavanega obdobja, ki so bili tudi učitelji v ljubljanski gluhonemnici, so prednosti poučevanja gluhih po glasovno-govorni metodi utemeljevali predvsem s pomenom vključitve gluhih v družbo polnočutnih.[25] Pogoj za uspešno poučevanje po omenjeni metodi je bilo v tej stroki izobraženo učiteljstvo.

19 Metka Kulovec, »Slovenski znakovni jezik skozi čas«, *Šolska kronika* 32, št. 3 (2023): 332.
20 Josip Medved, *Podižimo* škole *za gluhonijemu djecu!* (Zagreb: Društvo za pripomoč gluhonijeme djece u Zagrebu, 1926), 7.
21 Ibid., 8.
22 HŠM, Savić, Život i *djelo Josipa Medveda*, 19.
23 Juras, »Prilog povijesti školstva i surdopedagogije u Hrvatskoj«, 200–01.
24 HŠM, Savić, Život i *djelo Josipa Medveda*, 41.
25 Vilko Mazi, *Deset let Podpornega društva za gluhonemo mladino 1930–1940* (Ljubljana: Podporno društvo za gluhonemo mladino, 1941), 6.

IZOBRAŽEVANJE UČITELJEV – POMEN IZOBRAŽEVANJA GLUHIH OTROK IN VREDNOTENJA UČITELJSKEGA POKLICA

Učiteljski zbori vseh treh zavodov za gluhe v novi jugoslovanski državi (Ljubljana, Zagreb, Beograd) so videnje razmer na področju izobraževanja gluhih otrok in vrednotenja učiteljskega poklica prvič izrazili v peticiji iz leta 1925, naslovljeni na ministrstvo za prosveto.[26] V njej so opozorili na veliko število gluhih otrok v državi, ki je terjalo večje število zavodov za izobraževanje in vzgojo gluhih otrok ter strokovno izobraženega učiteljstva. Po statističnih podatkih je bilo v Kraljevini Srbov, Hrvatov in Slovencev (SHS) vsako leto med 2000 in 2500 gluhih otrok, ki jih je bilo treba izobraziti.[27] Zaradi pomanjkanja prostora v vseh treh zavodih za gluhe otroke in učiteljskega kadra so bili zavodi prisiljeni sprejeti le določeno število gluhih otrok.[28] Učiteljski zbori so v svoji peticiji prosvetno ministrstvo opomnili, da je s finančnega stališča bolj smiselno te otroke izobraziti in jih integrirati v družbo, kot da živijo na njene stroške.[29] Tu je prisoten moment koristnosti v kontekstu skrbi za otroke s posebnimi potrebami, kar je bila značilnost obravnavanega obdobja, v katerem je bil prevladujoč medicinski model obravnave otrok s posebnimi potrebami. Na tem mestu so učiteljski zbori vseh treh zavodov izpostavili pomen izobraževanja učiteljskega kadra za gluhe otroke in naredili primerjavo z drugimi evropskimi državami, ki so imele to področje izobraževanja urejeno. Izpostavili so na primer Avstrijo, Italijo, Češkoslovaško, Madžarsko, Romunijo in Bolgarijo, ki so že pred prvo svetovno vojno dosegle konstruktiven nivo na področju sistema skrbi in izobraževanja gluhih otrok ter vrednotenja učiteljskega kadra.[30]

Glede na zahtevnost študija učiteljev gluhih in nato dela so učiteljski zbori tudi sicer prosvetno ministrstvo in druge odgovorne deležnike večkrat pozvali, naj se njihove plače dvignejo ali na nivo državnih uradnikov I. kategorije – in naj v okviru tega poleg osnovnega dohodka prejemajo tudi dodatek in kasneje pokojnino – ali vsaj na stopnjo uradnikov z delno fakultetno izobrazbo, kar je v tedanji terminologiji pomenilo nedokončano fakulteto. V tem primeru naj bi prejemali primeren dodatek za delo v internatu, saj so bili zavodi za gluhe internatsko urejeni. Ta dodatek naj bi bil upoštevan pri višini pokojnine. Upravitelji internata naj bi prejemali poleg plače z dodatkom še primeren dodatek za opravljanje dela upravitelja zaradi zahtevnosti dela, saj je moral upravitelj internata opravljati na eni strani pedagoško-didaktično delo, na drugi strani pa voditi

26 Medved, *Podižimo* škole *za gluhonijemu djecu!*, 62.
27 Ibid., 57.
28 Več o prizadevanjih ljubljanske gluhonemnice za razširitev zavoda gl. Dobaja, *Gluhi in svet*, 74–94.
29 Medved, *Podižimo* škole *za gluhonijemu djecu!*, 62.
30 Ibid., 63.

ekonomijo zavoda. Tudi ta dodatek naj bi se kasneje štel v pokojnino.[31] Omenjene zahteve, ki jih je učiteljski zbor ljubljanske gluhonemnice javno izpostavil v memorandumu prosvetnemu ministrstvu, ministrstvu socialne politike in komisiji za prevedbo »činovniškega zakona« z dne 31. julija 1923,[32] torej zakona, ki je enotno in sistemsko urejal pravni položaj državnih uradnikov, je argumentiral s tem, da tovrstna ureditev prejemkov učiteljev gluhih otrok ne bi bistveno oškodovala državnega proračuna, saj je bilo v vsakem od treh zavodov za gluhe le dvanajst do petnajst učiteljev, skupaj okoli 40 učiteljev, kar je bilo toliko, kot jih je bilo v eni od večjih srednjih šol.[33] Učitelji ljubljanske gluhonemnice so si z namenom pravičnega materialnega vrednotenja svojega dela prizadevali za pravice, ki so jih že imeli v obdobju Avstro-Ogrske. Takrat so poleg osnovne učiteljske plače prejemali še 60–80-odstotni dodatek. Upravitelj je imel pravico do stanovanja s kurjavo, razsvetljave in užitka z vrta ter do t. i. »opravilne doklade«,[34] kar je bil verjetno dodatek za zahtevnost dela. Z nastankom skupne jugoslovanske države po prvi svetovni vojni so bili učitelji gluhih na podlagi pravilnika ministrstva za socialno politiko, v okvir katerega so sprva sodili, uvrščeni v kategorijo državnih uradnikov, ki sta jim pripadala petnajstodstotni dodatek na osnovni dohodek in skrajšana delovna doba, v smislu dve leti službe za tri leta, kar se je štelo v napredovanje in pokojnino. Upravitelj je ohranil dotedanje ugodnosti in bil upravičen do 250,00 din dodatka za svoje delo v smislu vodenja zavoda in njegove ekonomije.[35] Z omenjenim zakonom o državnih uradnikih z dne 31. julija 1923[36] so bili učitelji gluhih izenačeni z osnovnošolskimi učitelji brez dodatka na dohodek zaradi zahtevnosti dela. Prav tako niso bili deležni nikakršnega dodatka za dodatno delo v internatu.[37] Nestrinjanje z zmanjšanjem pravic je prosvetnemu ministrstvu ravnatelj gluhonemnice Fran Grm v imenu učiteljskega zbora argumentiral s tem, da imajo učitelji gluhih otrok višjo strokovno izobrazbo, saj so morali opraviti tudi strokovni izpit, na katerega so se pripravljali vsaj dve leti, hkrati pa je bila zahtevnost njihovega dela v didaktičnem in pedagoškem smislu veliko večja od dela osnovnošolskih učiteljev v klasičnih šolah.[38]

Drugačnost izobraževanja in drugi pedagoško-didaktični pristopi pri poučevanju gluhih otrok so bili temelji, na katerih je tudi ravnatelj zagrebškega zavoda

31 AJ 66, t. e. 2049, p. e. 2024, Memorandum učiteljev državne gluhonemnice v Ljubljani, 1924.
32 *Službene novine*, 1. 9. 1923, št. 125, Zakon o činovnicima i ostalim državnim službenicima građanskog reda.
33 AJ 66, t. e. 2049, p. e. 2024, Memorandum učiteljev državne gluhonemnice v Ljubljani, 1924.
34 Ibid.
35 Ibid.
36 *Službene novine*, 1. 9. 1923, št. 125, Zakon o činovnicima i ostalim državnim službenicima građanskog reda.
37 AJ 66, t. e. 2049, p. e. 2024, Memorandum učiteljev državne gluhonemnice v Ljubljani, 1924.
38 Ibid., Strokovni učitelji gluhonemcev, 23. 12. 1924.

Rajko Hergešić v dopisih odgovornim deležnikom poudarjal, da je pouk v zavodu povsem drugačen kot v klasičnih osnovnih šolah. Prav ta strokovna zahtevnost je bila ključna, da so morali biti učitelji skrbno izbrani.[39] Pogoj, da je posameznik postal učitelj gluhih otrok v zagrebškem zavodu, je bil enak kot v ljubljanskem, to je, da je najmanj štiri do pet let poučeval kot samostojni učitelj na klasični osnovni šoli, da je znal tuj jezik, kar mu je omogočilo branje tuje strokovne literature predvsem s francoskega in nemškega govornega področja, na katerega sta se oba zavoda nagibala v surdopedagoškem smislu in v smislu metodike pouka, saj ni bilo domače strokovne literature, in nenazadnje, da je gojil ljubezen do takega poklica.[40] Ravnatelj Hergešić je izpostavil zanimiv moment pri izbiri učiteljskega kadra, ki pri ljubljanskem zavodu ni bil prisoten, vsaj ne v uradnih dokumentih, in bi ga danes označili kot seksističnega. Poudaril je pomen izbire moških učiteljev, ki so bili po svoji konstrukciji močnejši od učiteljic, saj je poučevanje gluhih otrok zahtevalo velike napore glede na metodiko poučevanja, to je glasovno-govorno metodo,[41] o čemer nekoliko kasneje. To njegovo »priporočilo« ni pomenilo, da na zavodu ni bilo učiteljic, le da se je pri izbiri učiteljskega kadra upoštevala tudi fizična sposobnost za poučevanje gluhih otrok.

Kritika ravnatelja Hergešića je bila usmerjena tudi v tiste hospitante na zavodu, ki so prihajali iz vrst absolventov učiteljišča in niso bili predhodno zaposleni v nobeni klasični osnovni šoli ali pa so v šoli službovali le kratek čas, se pravi, da so prihajali brez potrebnih pedagoških izkušenj. Te hospitante je na zavod pošiljalo prosvetno ministrstvo. Problem je bil, da je bila večina od njih na zavodu le do sprejetja na višjo pedagoško šolo ali do trenutka, ko so dobili boljšo poklicno priložnost, nato so zavod zapustili.[42] Glede na splošno pomanjkanje učiteljskega kadra za gluhe otroke je bilo to zelo negativno, saj so jim stalni učitelji posredovali svoje znanje, zato da bi izobrazili naslednjo generacijo učiteljev. Za gluhe učence tovrstne menjave hospitantov v pedagoškem smislu niso bile konstruktivne. V izogib temu je ravnatelj Hergešić predlagal, naj pristojno ministrstvo pošilja kot hospitante tiste učitelje, ki bi jih predlagal učiteljski zbor in pri izbiri upošteval strokovnost in fizično sposobnost za opravljanje poklica. Ministrstvo za socialno politiko je podprlo ta predlog in pozvalo prosvetno ministrstvo, naj ga upošteva.[43]

39 AJ 66, t. e. 2051, p. e. 2033, Oblasnom Velikom Županu u Zagrebu, odjeljenje socijalne politike, 27. 2. 1926.

40 Ibid.

41 Ibid.

42 AJ 66, t. e. 2051, p. e. 2033, Ministarstvo Socijalne Politike, Odsek za zaštitu dece i mladeži Beograd, 6. 12. 1926.

43 Ibid. Pristojnosti do zagrebškega zavoda za gluhe otroke so bile razdeljene med ministrstvom za prosveto in ministrstvom za socialno politiko (op. avtorice).

Predlog je prosvetno ministrstvo v praksi dejansko upoštevalo, kar priča sledeči primer. Svojo poklicno pot je na zagrebškem zavodu za gluhe začel tudi kasnejši ravnatelj zavoda za slepe otroke Josip Očka, ki je dne 19. marca 1927 zavodu posredoval vlogo za zaposlitev.[44] Očka je bil sprva učitelj v osnovni šoli v Vinkovcih. Njegovo vlogo za zaposlitev v zavodu je obravnaval učiteljski zbor, ki je Očka ocenil kot učitelja, ki ima vse potrebne kvalitete za učitelja gluhih. Končna odločitev je bila v pristojnosti prosvetnega ministrstva, ki je podprlo odločitev učiteljskega zbora. Zaradi svojega uspešnega dela je omenjeno ministrstvo poslalo Očka v šolskem letu 1930/31 na študij s področja poučevanja gluhih in slepih v Prago, saj je v Kraljevini Jugoslaviji primanjkovalo visoko usposobljenih strokovnjakov s tega področja.[45]

V obravnavanem obdobju v jugoslovanski državi ni bilo šole za učitelje gluhih otrok. Prostor izobraževanja so bili zavodi za gluhe. Tu so učitelji pridobivali praktične izkušnje in se s pomočjo tuje strokovne literature dve do tri leta pripravljali na strokovni izpit, ki so ga opravljali pred državno komisijo.[46] Slovenskim učiteljem, ki so se pripravljali na strokovni izpit, je bil pomemben vir znanja in pomoči ravnatelj Fran Grm, ki mu je znanje več tujih jezikov omogočilo samoizobraževanje s področij psihologije, pedagogike, anatomije, fiziologije možganov, govoril, patologije, fonetike ipd. Učiteljem je predaval fonetiko, specialno metodiko, logopatologijo in ortofonijo. Predavanja iz anatomije in fiziologije so učitelji poslušali na univerzi.[47] V zagrebškem zavodu so učitelji poslušali predavanje iz anatomije na univerzitetni otorinolaringološki kliniki v Zagrebu,[48] ki je bila pedagoško-klinična ustanova za bolezni ušesa, nosu in grla, povezana z Medicinsko fakulteto Univerze v Zagrebu. Znanje iz drugih predmetov, ki so bili sestavni del priprave na strokovni izpit, so si pridobili sami. Učitelji obeh zavodov so si namreč morali sprva glavnino znanja vseeno pridobiti sami s pomočjo tuje strokovne literature. Samoizobraževali so se iz predmetov, ki so jih učitelji v tujini (npr. na Češkoslovaškem, v Nemčiji, Franciji, Avstriji) ob pripravah na strokovni izpit poslušali na univerzah, kot npr. eksperimentalno fonetiko in psihologijo govornih motenj.[49] Strokovni izpit so učitelji obeh zavodov v novi jugoslovanski državi sprva opravljali v Ljubljani. Komisija je bila sestavljena iz strokovnjaka s področja didaktike in metodike, ravnatelja gluhonemnice Frana Grma, ravnatelja učiteljišča in iz dveh univerzitetnih profesorjev, in sicer jezikoslovca Frana

44 AJ 66, t. e. 2051, p. e. 2033, Ministarstvu socijalne politike, odsek za zaštitu dece i mladeži u Beogradu, 27. 3. 1927.

45 AJ 66, t. e. 2051, p. e. 2033, Gospodinu pretsedniku ministarskog saveta, 3. 10. 1930.

46 Ibid.

47 Dobaja, *Gluhi in svet*, 67–68.

48 AJ 66, t. e. 2051, p. e. 2033, Oblasnom Velikom Županu u Zagrebu, odjeljenje socijalne politike, 27. 2. 1926.

49 AJ 66, t. e. 2049, p. e. 2024, Memorandum učiteljev državne gluhonemnice v Ljubljani, 1924.

Ramovša za področje fonetike in dekana Medicinske fakultete Alfreda Šerka za predmete s področij medicine, psihologije, psihopatologije in logopedije.[50] V tridesetih letih so učitelji praktikanti opravljali strokovni izpit v Beogradu, a ne več po dotedanjem učnem programu za poučevanje gluhih, ampak po novem, ki je veljal za vse specialne šole za otroke s posebnimi potrebami. Posledica tega je bila, da prihodnji učitelji niso imeli dovolj specifičnega znanja, temveč zgolj splošno. Praktikanti so se namreč na strokovni izpit pripravljali iz strokovnega gradiva, ki je veljal za vse šole za posebno vzgojo in izobraževanje. Posledično so imeli premajhen obseg znanja o stroki, ki je bila v središču njihovega zanimanja in odločitve.[51] Na podlagi Zakona o narodnih šolah[52] je namreč prosvetno ministrstvo organiziralo skupne tečaje za vse učitelje otrok s posebnimi potrebami, ki so se pripravljali na strokovni izpit.[53] V tem oziru so učitelji sicer dobili pomoč pri pripravah, a po enotnem programu, kar pomeni, da se dejansko niso osredotočili na strokovne predmete, ki so bili pomembni za poučevanje določene skupine otrok z ovirami. Kritiko tega in predloge za rešitev so učitelji vseh treh zavodov za gluhe podali v skupnem pismu Dragoljubu Brankoviću, načelniku ministrstva za prosveto in šefu oddelka za otroke s posebnimi potrebami.[54] Zavračali so skupno izobraževanje (pripravo na strokovni izpit) učiteljev gluhih otrok z učitelji, ki so poučevali otroke z drugačnimi ovirami. Omenjeno so argumentirali s specifičnim pedagoškim delom, ki je bilo neprimerljivo z drugimi šolami za ovirane otroke. Prosvetno ministrstvo so pozvali k oblikovanju novega pravilnika za izobraževanje učiteljev gluhih otrok, ki bi zavodom prepustil praktično izobraževanje s področja metodike in didaktike, univerzam pa teoretično izobraževanje. Novi učitelji gluhih naj bi se vzgajali glede na potrebe.[55] V svojih zahtevah niso bili uspešni, saj je prosvetno ministrstvo na podlagi Zakona o narodnih šolah izdalo pravilnik o strokovni izobrazbi učiteljev vseh šol za otroke s posebnimi potrebami,[56] ki je določal pogoje za opravljanje strokovnega izpita. Pravico do opravljanja strokovnega izpita so imeli učitelji narodnih (ljudskih) in meščanskih šol, ki so zaključili formalno pedagoško izobrazbo in opravili praktični izpit za učitelje, najmanj štiri leta uspešno poučevali v klasični osnovni šoli (po tedanji terminologiji narodni/ljudski šoli), dve leti hospitirali v šoli za otroke s posebnimi potrebami, niso imeli zdravstvenih težav, niso bili starejši od 30 let in so imeli znanje iz enega tujega jezika. Glede učiteljev-hospitantov v šolah za

50 AJ 66, t. e. 2051, p. e. 2033, Ministarstvu prosvete u Beogradu, 26. 11. 1929.
51 Dobaja, *Gluhi in svet*, 67.
52 *Uradni list kraljevske banske uprave Dravske banovine*, 28. 1. 1930, št. 25, Zakon o narodnih šolah.
53 AJ 66, t. e. 2052, p. e. 2040, Ministar prosvete, 22. 7. 1930.
54 Ibid., Predstavka učitelja gluhonemih, oktober 1930.
55 Ibid.
56 *Službene novine Kraljevine Jugoslavije*, 25. 2. 1935, št. 45, Pravilnik o specijalnoj spremi nastavnika škola za defektnu decu.

otroke s posebnimi potrebami je pravilnik določal, da jih z javnim razpisom izbere prosvetno ministrstvo, in sicer vsako leto v mesecu juniju. Z javnim razpisom je bilo sprejetih toliko hospitantov, kolikor jih je bilo potrebnih po ocenah banskih uprav. Hospitante je po zavodih za otroke s posebnimi potrebami razvrščalo prosvetno ministrstvo. Tako izbrani učitelji so hospitirali dve leti in v tem času kot izredni študentje na univerzah poslušali predavanja iz psihologije, psihopatologije, pedagogike, anatomije, fiziologije, biologije, higiene, akustike in fonetike. Po dveh letih so opravljali strokovni izpit pred državno komisijo, katere člane je določilo ministrstvo za prosveto. V času hospitiranja na zavodih so ravnatelji zavodov o njih vodili poseben zapisnik in vsakih šest mesecev poročali ministrstvu za prosveto o njihovem delu. V primeru negativnih poročil v smislu, da hospitant ni bil sposoben za delo z otroki s posebnimi potrebami, se je moral učitelj-hospitant vrniti na delo v klasično osnovno šolo.[57] S pravilnikom se je po eni strani ustvarila jasnost glede pogojev za opravljanje strokovnega izpita s področja poučevanja otrok s posebnimi potrebami in hospitantom je bilo v teku priprav na strokovni izpit omogočeno izobraževanje strokovnih predmetov na univerzi, po drugi strani pa je pravilnik prinesel poenotenje izobraževanja učiteljev. S tem je na neki način strokovni izpit postal formalnost, a ne v smislu zahtevnosti, temveč v smislu praktične vrednosti. Učitelji so si z opravljenim strokovnim izpitom pridobili splošno teoretično znanje, glavnino znanja, ki je bila potrebna za njihovo pedagoško delo, pa so si pridobili v zavodih, kjer so služboval, in s samoizobraževanjem. S pravilnikom se je povečala vloga prosvetnega ministrstva pri izbiri hospitantov. Postalo je glavni akter pri njihovi izbiri in pri tem ni več upoštevalo mnenja učiteljskega zbora posameznega zavoda, ampak številčne podatke banskih uprav o tem, koliko novih hospitantov je bilo potrebnih. Izbrane hospitante je ministrstvo za prosveto dodelilo posameznim zavodom. Strokovno presojo zavodov je dopuščalo v tem smislu, da so ravnateljstva zavodov nadzirala delo hospitantov in mu o tem poročala. V primeru negativnih ocen je moral hospitant zavod zapustiti.

Izobraževanje učiteljev gluhih otrok ni potekalo samo v zgoraj omenjenih okvirih, ampak so jih vodstva zavodov spodbujala tudi k obiskom zavodov za gluhe otroke v tujini in hkrati vabila tuje strokovnjake, ki so se seznanili s pedagoškim delom v jugoslovanskih zavodih za gluhe otroke in hkrati prinašali svoje izkušnje. Obiski tujih zavodov niso potekali samo v organizaciji posameznih zavodov, ampak tudi na nivoju skupnih obiskov. Tako so na primer učiteljski zbori beograjske, zagrebške in ljubljanske šole za gluhe v maju 1927 organizirali skupno študijsko potovanje na Češkoslovaško. Pri organizaciji se jim je pridružil

57 Ibid.

tudi učiteljski zbor zavoda za slepe v Zemunu.[58] Jugoslovanski zavodi za senzorno ovirane otroke so imeli tesnejše povezave predvsem s strokovnimi krogi iz Češkoslovaške. 23. septembra 1928 je Kraljevino Srbov, Hrvatov in Slovencev obiskal Josip Zeman, češkoslovaški inšpektor ministrstva za prosveto in vodja oddelka za otroke s posebnimi potrebami, ki ga je vodja oddelka za otroke s posebnimi potrebami, inšpektor Veljko Ramadanović, označil za »velikega prijatelja našega naroda«, njegovo domovino pa za »bratsko«.[59] Poleg omenjenega so bili v delegaciji tudi predstavniki posameznih specialnih šol in strokovni učitelji iz Češkoslovaške. Delegacija je strokovni obisk pričela v Srbiji, tam obiskala zavod za gluhe v Beogradu ter ministrstvo za prosveto in socialno politiko. Pot je nadaljevala v Zagreb, kjer je 28. in 29. septembra obiskala zavod za gluhe otroke in nekatere druge prosvetne in kulturne ustanove. Zadnja dva dni svojega obiska je delegacija namenila obisku Ljubljane in zavoda za slepe otroke v Kočevju.[60] Strokovna povezanost s Češkoslovaško je bila v ospredju tudi v letu 1936. Junija tega leta je stopetdesetletnico proslavljal zavod za gluhe na Smichovu pri Pragi.[61] Slavnostnega dogodka so se udeležili tudi predstavniki s Poljske, iz Francije, Belgije, Avstrije in ZDA. Dogodek je bil seveda pomemben tudi za jugoslovansko državo v smislu izmenjave strokovnih izkušenj in predstavitve dela s področja sistema skrbi za senzorno ovirane otroke in otroke s posebnimi potrebami na splošno ter njihovo izobraževanje. Ministrstvo za socialno politiko je s posebnim dopisom z začetka marca 1936 upravam zavodov za otroke s posebnimi potrebami priporočalo, naj se omenjenega dogodka udeležijo predstavniki posameznih zavodov, ki bodo s predavanji, filmi in diapozitivi predstavili razvoj specialnega šolstva v Kraljevini Jugoslaviji.[62] Dogodka v Pragi sta se udeležila tudi dva učitelja ljubljanske gluhonemnice, in sicer Mirko Dermelj in Drago Supančič, ki sta se v pogovoru z udeleženci seznanila z novo metodo poučevanja gluhih, ki jo je prakticiral Géza Bárczi, profesor na državni šoli za gluhe v Budimpešti. Njegova metoda je izhajala iz prepričanja, da večina otrok ni popolnoma gluha, temveč je njihovo slušno središče samo zakrnelo, zato se lahko aktivira za delovanje s pomočjo slušnih spodbud, ki temeljijo na akustičnem zakonu zvočnih vibracij.[63] Z omenjeno metodo se je že predhodno seznanil Karel Puhar, prav tako učitelj ljubljanskega zavoda. Na metodo ga je opozorila mati enega izmed njegovih učen-

58 AJ 66, t. e. 2049, p. e. 8045/24, Matilda Podkrajškova, strok. učit. Drž. gluhonemnice v Ljubljani; študijski dopust, 22. 4. 1927.

59 Dunja Dobaja, »Zavodi za vzgojo senzorno oviranih otrok in njihovo izobrazbo v Sloveniji in na Hrvaškem v obdobju med obema vojnama – povezave s tujino in predstavitev širši javnosti«, *Prispevki za novejšo zgodovino* 65, št. 1 (2025): 21.

60 Ibid.

61 Ibid.

62 Ibid.

63 Ibid., 19.

cev, ki je skupaj s sinom obiskala profesorja Bárczija v upanju, da bi »pomagal« njenemu sinu.[64] Omenjeni primer je zanimiv ne samo s stališča metode, ki bi gluhemu »dala« sluh, ampak tudi zaradi dejstva, da so nekateri starši imeli materialne možnosti nuditi svojemu gluhemu otroku več v smislu »iskanja« metode, ki bi »pomagala« njihovemu gluhemu otroku in ga »naredila« slišečega. Večina gluhih otrok v obeh zavodih je namreč izhajala iz revnih družin, o čemer bomo spregovorili kasneje.

Metoda poučevanja gluhih, ki jo je v tem obdobju razvijal profesor Bárczi, je veljala za nekaj novega in prevratnega, kot se je izrazil v svojem predavanju učitelj Puhar.[65] To je spodbudilo tudi druge učitelje, da so se seznanili z njo. S praktičnim izvajanjem metode sta se ob obisku Budimpešte seznanila strokovni učitelj Mirko Dermelj in strokovna učiteljica Zora Pianecki. Pri hospitacijah v razredih sta bila navdušena nad uspehi pristopa, ki se je že uspešno izvajal tudi v Salzburgu. Za razumevanje omenjene metode in njenega izvajanja v praksi sta učitelja Albin Ogorelec in Drago Supančič obiskala šolo za gluhe otroke v Salzburgu in v Budimpešti.[66] V okviru poučevanja gluhih so obstajale različne metode, nekatere bolj, druge manj izpostavljene. Ena izmed njih je bila tudi belgijska globalna metoda, ki je bila v središču razprav na kongresu francoskih šol za gluhe v Strasbourgu leta 1934. Tega kongresa se sicer učitelji ljubljanskega zavoda niso udeležili, je pa ravnatelj Grm podal o tem kongresu poročilo.[67] Učitelji gluhih ljubljanskega in zagrebškega zavoda so spremljali strokovne aktivnosti v tujini in bili o njih sproti obveščeni. Tudi ravnatelj Hergešić je učiteljem posredoval strokovne dosežke in novosti pri poučevanju gluhih predvsem z branjem nemške in ruske surdopedagoške literature, saj je tekoče govoril oba jezika.[68] Vseh strokovnih dogodkov v tujini se učitelji gluhih niso mogli udeležiti, saj je bilo to povezano s stroški. Banski upravi Dravske in Savske banovine sta zavodom omogočali udeležbo na različnih strokovnih dogodkih na podlagi finančnih sredstev, ki so bila za to na voljo v okviru vsakoletnih proračunov.

Sestavni del poučevanja oralne metode je bila uporaba modernih tehničnih pripomočkov, ki jih ljubljanski in zagrebški zavod zaradi omejenih finančnih možnosti nista mogla uporabljati v želenem obsegu, sta pa sledila novostim.

64 AJ 66, t. e. 2049, p. e. 8045/24, Predavanje učitelja Karla Puharja na učiteljski konferenci v gluhonemnici dne 28. 11. 1936.

65 Ibid.

66 Dobaja, »Zavodi za vzgojo senzorno oviranih otrok in njihovo izobrazbo«, 19.

67 AJ 66, t. e. 2049, p. e. 8045/24, Poročilo o konferenci učiteljstva gluhonemnice v Ljubljani, 22. 12. 1934. T. i. belgijska metoda poučevanja gluhih je temeljila na razumevanju pisanega jezika in nato na artikulaciji. V: AJ 66, t. e. 2049, p. e. 8045/24, Poročilo o konferenci učiteljstva gluhonemnice v Ljubljani, 22. 12. 1934.

68 AJ 66, t. e. 2051. p. e. 2033, Zapisnik nastavničkog veća sastavljen prilikom izvršenog pregleda rada u Zavodu za odgoj gluhonijeme djece u Zagrebu u danima 3., 4. i 6. juna 1938 godine.

Ravnatelj ljubljanske gluhonemnice je opozoril na pomen izpopolnitve poučevanja gluhih otrok z uporabo tehničnih pripomočkov in učiteljem predstavil delo na ta način v šoli Lexington School for the Deaf v New Yorku.[69] Program dela je obsegal tako individualni kot kolektivni pouk, merjenje sluha z avdiometrom, celodnevno uporabo slušnih aparatov pri učencih z ostanki sluha, uporabo individualnega prenosnega aparata in aparata z označbo T. S. F. ter poslušanje koncertov na aparatih za gluhe z ostanki sluha.[70] Poročilo ravnatelja je spodbudilo učitelja Zdravka Omerzo, da je leta 1939 obiskal omenjeno šolo in se podrobneje poučil o metodi poučevanja gluhih z uporabo tehničnih pripomočkov.[71]

Pri obiskih tujih zavodov učiteljev ni zanimala samo metodika pouka, ampak tudi razporeditev prostorov v šolah za gluhe v smislu zadostne svetlobe, potrebne pri tistem delu poučevanja gluhih, ki ga imenujemo odgledovanje, »branje« z ust. Učitelj Drago Supančič je v letu 1938 obiskal šolo za gluhe v Varni v Bolgariji. Ta je bila v arhitekturnem smislu posebna zato, ker je svetloba v vsako sobo prodirala z dveh strani, kar je omogočilo uspešno uporabo artikulacijske metode poučevanja.[72]

Verjetno je bil najodmevnejši dogodek na zavodih za senzorno ovirane otroke obisk gluhoslepe ameriške pisateljice, predavateljice in aktivistke Helen Keller poleti 1931.[73] V Kraljevino Jugoslavijo je prišla na povabilo vodje oddelka za otroke s posebnimi potrebami pri ministrstvu za socialno politiko in narodno zdravje Veljka Ramadanovića. Junija 1931 je namreč v New Yorku potekala svetovna konferenca slepih in ob tej priložnosti je Ramadanović skupaj z jugoslovanskim vicekonzulom in predstavniki drugih slovanskih držav obiskal Helen Keller na njenem domu v predmestju New Yorka, kjer sta jo jugoslovanska predstavnika povabila, naj obišče Kraljevino Jugoslavijo. Po povratku v Kraljevino Jugoslavijo je Ramadanović napisal knjigo o življenju in delu Helen Keller z naslovom *Slepa in gluha dr. Helen Keller* in jo priporočal vsem tistim, ki so se ukvarjali z vzgojo in izobraževanjem otrok s posebnimi potrebami. 29. junija 1931 je Helen Keller prispela v Beograd in v okviru svojega strokovnega potovanja obiskala tudi Zagreb in Ljubljano.[74] Med njenim obiskom Ljubljane je bil z njo opravljen intervju, v katerem je med drugim izrazila podporo kretnjam, torej znakovnemu jeziku, kot nujnemu sredstvu za sporazumevanje med gluhimi. Njegovo uporabo je argumentirala s pojasnilom, da je učinkovit ob vsakem delu dneva, tudi v mraku, da se jezik s kretnjami ohrani v celotni obliki in se lahko izpopolni do natančnega,

69 AJ 66, t. e. 2049, p. e. 8045/24, Konferenca nastavnikov gluhonemnice v Ljubljani dne 28. 11 in 22. 12. 1936.
70 Ibid. Označba aparata T.S.F. v viru ni pojasnjena (op. avtorice).
71 Dobaja, »Zavodi za vzgojo senzorno oviranih otrok in njihovo izobrazbo«, 19.
72 Ibid.
73 HR-DAZG-959, t. e. 12, Ravnateljstvu zavoda za slepe Zagreb, 18. 6. 1931.
74 Ibid.

slovnično pravilnega izražanja.[75] Omenjeno stališče je pomenilo precejšen odmik od usmeritev ljubljanskega in zagrebškega zavoda za gluhe, ki sta zagovarjala splošno sprejeto in v Evropi prevladujočo metodo poučevanja gluhih, to je glasovno-govorno.

IZOBRAŽEVANJE GLUHIH OTROK PO GLASOVNO-GOVORNI METODI

Omenjena metoda je vključevala različne principe poučevanja. Poglavje se osredotoča na prikaz osnovnega principa poučevanja oralne metode v obeh šolah v obdobju med obema vojnama. Omenjena metoda je danes obravnavana kot nasilna metoda, ki je povzročala stiske otrok, a v ta strokovna vprašanja ne posegamo. Morda ni bil problem sama metodika pouka, ampak prepoved znakovnega jezika in zatiranje vseh poskusov njegove uporabe. Na začetni stopnji šolanja se je znakovni jezik še toleriral, nato ne več. Minilo je mnogo časa, preden je bil znakovni jezik uradno priznan kot prvi in samostojni jezik gluhih. V začetku 80. let 20. stoletja je Švedska kot prva država na svetu uradno priznala znakovni jezik kot prvi in samostojni jezik gluhih. Druge države so sledile Švedski, med njimi tudi Slovenija.[76] Leta 1988 je vodstvo Zavoda za gluhe in naglušne Ljubljana prepoznalo potrebo po znakovnem jeziku in sprejelo idejo o vključitvi slovenskega znakovnega jezika v izobraževanje gluhih.[77] Šele leta 2010 so na 21. kongresu Svetovne organizacije gluhih zavrnili vse sklepe Milanskega kongresa in se javno opravičili za prepoved znakovnega jezika v izobraževanju gluhih.[78]

Ljubljanska in zagrebška šola sta metodo prakticirali od prvega razreda dalje. Cilj je bil vzbuditi pozornost učencev na gibanje govoril, branje z ustnic, razumevanje kratkih vsakdanjih stavkov in fraz ter jih naučiti jasne artikulacije, ki je temeljila na takratnih glavnih fonetičnih pravilih, in sicer na Zakonu onemelosti zvenečih zapornikov in prepišnikov na koncu besed, na Poprilikovanju asimilacijskih glasov in na t. i. Wintelerjevem pravilu.[79] Vsi ti artikulacijski principi so imeli cilj, da učenci po koncu šolanja govorijo do te stopnje, da jih razume slišeča okolica in jih integrira. Zakon onemelosti zvenečih zapornikov in prepišnikov na koncu besed je obravnaval pravilo glasov b, d, g, z in ž, torej zvenečih glasov, v kontekstu njihove izgovarjave kot samostojne besede in v besednih zvezah. Pri izgovarjanju omenjenih glasov v posameznih besedah se zgodi slišna sprememba

75 Dobaja, »Zavodi za vzgojo senzorno oviranih otrok in njihovo izobrazbo«, 20.
76 Kulovec, »Slovenski znakovni jezik skozi čas«, 333.
77 Petra Rezar, »Gluhi učitelji v Sloveniji«, *Šolska kronika* 32, št. 3 (2023): 305.
78 Ibid., 299.
79 SI AS 2032, t. e. 2, Zapisnik lokalne učiteljske konference z dne 4. in 5. majnika 1920.

omenjenih glasov, in sicer preidejo iz zvenečega glasu v nezveneči glas. To pomeni, da se na primer pri besedi »gospod« zadnji glas izgovori kot »t« (nezveneči glas), pri besedi »mož« pa kot »š« (nezveneči glas). V besednih zvezah pa zveneči glasovi onemijo. Primeri: jaz znam (pri izgovarjanju glas »z« onemi in se sliši kot »jaznam«), jaz sem (pri izgovarjanju glas »z« onemi in se sliši kot »jasem«).[80] Drugo fonetično pravilo je t. i. prilikovanje, ki ga prevajamo kot premeno po zvenečnosti.[81] Kadar stojita skupaj dva po zvenečnosti različna glasova, se v govoru prvi po zvenečnosti prilagodi (»priliči«) drugemu, tako da se zamenja s svojim parom. Če je drugi nezveneč, se tudi prvi izgovarja nezveneče in nasprotno.[82] Primera: vra**bc**i (zveneč in nezveneč) – [vra**pc**i] (nezveneč in nezveneč) in **kd**o (nezveneč in zveneč) – [**gd**o] (zveneč in zveneč).[83] Wintelerjevo pravilo je bilo aktualno zlasti v stavkih, kjer je bilo treba v izgovorjavi vezati besedne končnice in začetnice enake artikulacije, kar ponazarjajo sledeči primeri: včeraj je bil lep dan (pri izgovorjavi je »Včerajebilepdan«), jaz sem bil zjutraj jezen (pri izgovorjavi je »Jasembilzjutrajezen«).[84]

Šoli sta prakticirali v tistem obdobju osnovne surdopedagoške smernice glede učenja gluhih otrok govora. Te so izhajale iz sledečih temeljev:

– Glede na to, da ima gluhi otrok zdrave govorne organe, s pomočjo katerih se ustvarja glas, je povsem naravno, da bo lahko govoril. Treba pa ga je naučiti, da jih bo znal uporabljati.[85]
– Gluh otrok ne sliši, lahko pa vidi in občuti dogajanje okoli sebe. To pomeni, da gluhi lahko bere z ust, odgledava, opazuje pri sogovorniku, kako ustnice spreminjajo obliko in položaj glede na različne glasove. Npr. pri glasu O vidi zaokrožene ustnice, pri glasu Š vidi, kako so ustnice usmerjene naprej in zaobljene.[86] Metodo branja z ust je Medved prakticiral že pri rehabilitaciji oglušelih vojakov prve svetovne vojne. V tej metodi je videl edino pot za resocializacijo oglušelih vojakov. Rezultate svojih spoznanj je objavil v knjigi Čitanje govora s *ustiju*, 1929.[87]
– Gluhi ne opazi samo spreminjanja oblike in položaja ustnic, ampak tudi tempo dihanja sogovornika pri izgovarjanju različnih glasov. Na primer, če položimo svojo roko pred usta in izgovorimo glasove P, T, F, bomo občutili, da je zračni tok kratek in močan.[88]

80 Ibid.
81 »Pravopis. Zapisovanje glasov s črkami. Zapisovanje nezvočnikov«, pridobljeno 27. 1. 2026, https://eucbeniki.sio.si/slo1/2173/index3.html.
82 Ibid.
83 SI AS 2032, t. e. 2, Zapisnik lokalne učiteljske konference z dne 4. in 5. majnika 1920.
84 Ibid.
85 Medved, *Podižimo* škole *za gluhonijemu djecu!*, 6.
86 Ibid., 12.
87 HŠM, Savić, Život i *djelo Josipa Medveda*, 21.
88 Medved, *Podižimo* škole *za gluhonijemu djecu!*, 12.

– Pri izgovarjanju posameznih glasov pa moramo biti pozorni tudi na različno vibriranje mišic v grlu. Če postavimo svojo roko pod grlo ter s palcem in kazalcem objamemo jabolko v grlu ter pričnemo izgovarjati na primer samoglasnike, začutimo vibriranje mišic v grlu.[89]

Na teh spoznanjih so učitelji v obeh šolah naučili gluhe otroke govoriti, in sicer v naslednjih stopnjah:

1. Naučiti izgovarjati glasove (artikulacija), napisati vsak naučen glas in odgledovati, to je brati z ust, kar pomeni, da je gluhi otrok z opazovanjem sogovornikovih ust odčital posamezen glas.
2. Povezovanje dveh in več glasov.
3. Povezovanje glasov v besede in stavke.

Artikulacija se je pričela z učenjem glasov, ki so pri izgovarjanju vizualno jasni. Tako se je artikulacija pričela z učenjem glasu »P«. Učitelj je pred učencem izgovoril glas »P«. Da je gluhi otrok občutil ta glas, je po navodilih učitelja postavil eno roko pred učiteljeva usta, da je začutil zračni tok, ki je izšel iz učiteljevih ust, ko je izgovarjal glas »P«. Drugo roko pa je postavil pred svoja usta. Učitelj je spodbujal gluhega otroka, da je posnemal gibanje njegovih ust, ko je izgovarjal glas »P«. Če je imel učenec pri tem težave, je učitelj vzel nekaj dolgih in ozkih papirjev ter v njih izgovarjal glas »P«. Učenec je pri tem opazoval gibanje papirjev, ko je učitelj izgovarjal omenjeni glas. Učitelj je za lažjo predstavo lahko vzel tudi svečo, jo prižgal, močno izgovoril glas »P« in jo s tem ugasnil. Potrebni so bili večkratni poskusi, da je otrok osvojil izgovarjavo omenjenega glasu. Ko se je naučil izgovarjati glas »P«, ga je učitelj naučil ta glas napisati in ga odčitati iz učiteljevih ust. Isti postopek je bil za druge glasove. Po takratnih pravilih artikulacije je bil drugi glas, ki so se ga gluhi otroci naučili izgovarjati, glas »T«, nato »F«, »S« in potem ostali.[90] Pri samoglasnikih je bil postopek učenja drugačen. Gluhi učenec je postavil roko na učiteljev vrat. S palcem in kazalcem je objel jabolko v grlu. Učitelj je močno izgovarjal samoglasnike. Učenec je občutil tresljaje, ki so bili pri vsakem samoglasniku drugačni. Istočasno je drugo roko položil na svoje grlo, s palcem in kazalcem objel svoje jabolko in začutil tresljaje.[91]

Gluhi otrok pri učenju izgovarjanja posameznih glasov ni imel slušne kontrole. Učitelj mu je sicer z znaki pokazal, da je izgovarjava nepravilna, a učenec ni vedel, kaj je naredil narobe. V takih trenutkih si je učitelj pomagal z ogledalom, in sicer na ta način, da sta učitelj in učenec gledala v ogledalo, učenec pa

89 Ibid.
90 Ibid., 14.
91 Ibid., 15.

je oponašal gibanje učiteljevih ust. Ko je učenec postavil usta v isti položaj kot učitelj, je učitelj zaustavil dihanje ter začel spuščati zrak glede na glas, ki ga je izgovarjal. Učenec ga je oponašal. Vajo sta ponavljala toliko časa, dokler otrok ni pravilno izgovoril glasu oziroma dokler ni pravilno oblikoval ust in pri tem pravilno dihal, da je oblikoval glas.[92] Pravilno dihanje je bil pomemben predpogoj za pravilno izgovarjavo glasov, zato so učenci vadili dihanje. Globok in pravilen vdih ter počasen izdih so vadili s pihanjem skozi cevko v vodo, v papir ali svečo.[93] Pravilno dihanje pri govoru so učenci vadili ne samo v prvem razredu, ampak ves čas šolanja.

Naslednja stopnja pri učenju govora je bila povezovanje posameznih glasov, na primer »P« in »A« v »PA, PAPA«, ki je bil prvi pozdrav gluhih otrok v prvem razredu.[94] Sledilo je povezovanje glasov v konkretne besede, za ponazoritev katerih se je učitelj posluževal različnih predmetov, modelov, slik ipd. Istočasno z izgovarjanjem in odgledovanjem se je učenec naučil tudi napisati besede.[95] Ob koncu prvega razreda so se učenci naučili izgovarjati, brati z ust in zapisovati vse glasove abecede ter izgovarjati in brati vse besede, s katerimi jih je seznanil učitelj. Gluhi učenci so na tej stopnji poznali in razumeli samo tiste besede in pojme, ki so se jih naučili v šoli. Učitelj je imel v prvem razredu, v katerem so se gluhi učenci učili artikuliranega govora in odgledovanja govora od ust, več učencev, odvisno od števila sprejetih otrok. V ljubljanski gluhonemnici je bilo lahko v obravnavanem obdobju v prvem razredu tudi do osemnajst otrok.[96] V nekaterih šolskih letih so oblikovali dva oddelka prvega razreda, če je bilo to mogoče glede na prostorsko stisko zavoda. Josip Medved je opozoril na zahtevnost učiteljevega dela in leta 1926 zapisal, da je imel učitelj v razredu od deset do dvanajst učencev.[97] Upoštevajoč arhivsko gradivo je bilo v prvih razredih do trinajst učencev, redko štirinajst, sicer pa se je število otrok po razredih prav tako gibalo do trinajst učencev, v redkih primerih več.[98] Glede na zahtevnost poučevanja so to visoke številke, ki so zahtevale od učitelja veliko spretnosti in potrpežljivosti. Učitelj je vadil posamezen glas izmenično, zdaj z enim, zdaj z drugim učencem, zato

92 Ibid., 13.

93 Jože Zakovšek, »Šolska doba gluhonemega otroka«, v: Rudolf Dostal in Drago Supančič, ur., *Štirideset let gluhonemnice v Ljubljani 1900–1940* (Ljubljana: Ravnateljstvo gluhonemnice v Ljubljani, 1940), 50.

94 Ibid.

95 Ibid.

96 Ljubo Dermelj, »Gluhonemi gojenci v dobi štiridesetih let«, v: Rudolf Dostal in Drago Supančič, ur., *Štirideset let gluhonemnice v Ljubljani 1900–1940* (Ljubljana: Ravnateljstvo gluhonemnice v Ljubljani, 1940), 159–68.

97 Medved, *Podižimo* škole *za gluhonijemu djecu!*, 14.

98 AJ 66, t. e. 2051, p. e. 2033, Iskaz krajem drugog polugodišta (30. juna 1932) školske godine 1931/32 Zavoda za odgoj gluhonijeme djece u Zagrebu in Izveštaj o nadzoru Zavoda za odgoj gluhonijeme djece u Zagrebu sa 11 odjeljenja izvršenom dne 19. i 20. juna 1931. Podobni podatki o številu učencev so tudi v poročilih drugih šolskih let (op. avtorice).

da se učenci niso utrudili.[99] Učenje posameznega glasu je bilo uspešno, ko so se vsi učenci v razredu naučili izgovarjati posamezen glas, ga odčitati iz učiteljevih ust in ust svojih sošolcev ter ga napisati. V ljubljanski gluhonemnici je ravnatelj učiteljem priporočil, naj pri ponavljanju snovi ne zaidejo preveč v formalizem in dolgočasje, ter jim svetoval, naj učenci predvsem govorijo v zboru in na ta način vadijo pravilno izgovarjavo.[100]

Prvi in drugi razred v izobraževanju gluhih otrok sta bila nižja stopnja, na kateri so se učenci naučili glasovnega govora in odgledovanja, pri čemer so v drugem razredu že znali izgovarjati preproste stavke, kot npr. to je mama, to je ata, to je miza.[101] V tretjem razredu in v višjih razredih se je zahtevnost pri učenju govora povečevala. Otroci so se naučili pravilno uporabljati sklone, čase, predloge in druge jezikovne oblike. Vodstvo ljubljanske gluhonemnice je učiteljem svetovalo, naj učence naučijo praktičnega govora, torej govora, ki se je uporabljal v vsakdanjem življenju. Zlasti je opozorilo na pomen dialogov, ki prevladujejo v vsakdanjem življenju. Pri učenju uporabe zaimkov in glagolov jih je opozorilo na doslednost, kar pomeni, da se učenci naučijo uporabe osebnih oblik tako, kot so se v praktični komunikaciji dejansko uporabljale.[102] Te govorne fleksibilnosti naj bi se učenci naučili s praktičnimi govornimi vajami, zlasti v višjih razredih (v 7. in 8. razredu), ko je na primer razrednik učence poslal v sosednji razred z namenom, da nekaj vprašajo, povedo, pojasnijo itd. Primeri tovrstnih govornih vaj: »*Pojdi vprašat gospoda Kunsta, če je N. N. bolan! Reci gospodu ravnatelju, da N. N. manjka. Gospod N. N. ima nov klobuk. Pojdi ga vprašat, kje ga je kupil in koliko je zanj plačal!*«[103] Vodstvo ljubljanske gluhonemnice je prav tako svetovalo učiteljem, naj učenci višjih razredov na vprašanja odgovarjajo s kratkimi stavki, tako kot je to bilo v vsakdanjem življenju. Primeri: »*Kje si bil? V šoli. Ali si bil v šoli? Da. Koliko si plačal za vlak? 5 din.*«[104] Na pomen spodbujanja učenja praktičnega govora v šoli za gluhe otroke v Zagrebu že v nižjih razredih je opozoril odposlanec ministrstva za prosveto Anton Skala ob priliki pregleda dela v zavodu 3. in 4. junija 1935.[105] Poudaril je, da so sicer v šoli naučeni odgovori na določena vprašanja v smislu učenja pravilne artikulacije pohvalni, a lahko otrok odgovori na vprašanje tudi drugače, saj prav ta njegova samoiniciativnost in govorna

99 Medved, *Podižimo* škole *za gluhonijemu djecu!*, 14.

100 SI AS 2032, t. e. 2, Zapisnik lokalne učiteljske konference, ki se je vršila dne 20. februarja 1935. V tem obdobju je bil ravnatelj Mirko Dermelj, ki je nasledil Frana Grma (op. avtorice).

101 HŠM, Josip Medved, Čitanka za *gluhonijeme. Prvi dio: građa za govorne oblike i zornu obuku u II. razredu* (Zagreb: Državna naklada *školskih* knjiga i tiskanica u Zagrebu, 1926), 4.

102 SI AS 2032, t. e. 2, Zapisnik lokalne učiteljske konference, ki se je vršila dne 20. februarja 1935.

103 Ibid.

104 Ibid.

105 AJ 66, t. e. 2051, p. e. 2033, Zapisnik nastavničkog veća sastavljen prilikom pregleda rada u Zavodu za odgoj gluhoneme dece u Zagrebu u danima 3. i 4. juna 1935 godine.

fleksibilnost pričata o njegovem samostojnem razmišljanju in dobro naučenem odgledovanju. Povedano je ponazoril s primerom iz drugega razreda, katerega razredničarka je bila učiteljica Marija Lisac. Na vprašanje učiteljice: »*Ali si še bolan?*« je učenec podal samostojen odgovor: »*Boli me uho*.« Naučeni, šolski odgovor je namreč bil: »*Jaz sem še bolan*.« Skala je kot nasprotje omenjeni dovoljeni in spodbujeni govorni fleksibilnosti navedel primer iz tretjega razreda, v katerem je poučevala učiteljica Marija Rupčić. Ocenil jo je kot dosledno osebo, ki vztraja pri šolsko naučenih odgovorih v celih stavkih. Skala je vztrajanje učiteljice označil kot nepotrebno, saj je bil pouk namenjen praktičnemu pogovoru, in ne vadbi slovnično pravilnih odgovorov. Poleg tega učiteljica dolgo časa ni bila zadovoljna z artikulacijo učenke pri odgovarjanju. Vztrajanje učiteljice je Skala označil kot nekonstruktivno. Učiteljica je namreč vprašala učence: »*Kdo si želi govoriti o Zelengaju?*« Ena izmed učenk je odgovorila: »*Jaz*,« kar je sicer v vsakdanjem življenju pričakovan kratek odgovor, a je učiteljica zahtevala šolski odgovor: »*Jaz se želim pogovarjati o Zelengaju.*«[106] Opisano priča o različnih didaktičnih pristopih učiteljev in razumevanju pomena razvijanja učenčeve samoiniciativnosti in vadbe praktičnega govora.

Na nižji stopnji šolanja so se gluhi učenci sicer naučili govoriti, a je dejansko učenje govora potekalo celotno šolanje, tudi v smislu pravilnega tempa govora in pravilne porabe zraka pri govorjenju. Za pravilen tempo govora so bili pomembni akcenti kot muzikalni elementi govora, ki preprečujejo preveliko monotonost govora ali pa preveliko poudarjanje določenih glasnikov na škodo drugih, zato je bilo pri glasovno-govorni metodi pouka pomembno, da akcenti niso bili premočni in predolgi, saj je to poslabšalo izgovarjavo in govor.[107] Vzporedno s pravilno uporabo akcentov je bilo pomembno pravilno dihanje. Nepravilno dihanje pri govoru je povzročilo razsekan, zaletav in stokajoč govor ter hkrati obremenilo govorne organe. Kot pravilo je veljalo: »*Pred govorom zajemi zrak z odprtimi usti, kolikor ga lahko, potem pa ga počasi izdihuj in hkrati tvori glas in glasovne zveze. Čim več besed izgovori v eni sapi.*«[108]

Za širjenje besednega zaklada so bili v obeh šolah pomembni učni sprehodi, na katerih so učenci opazovali življenje izven zavoda. V obeh šolah so učenci pisali dnevnike, in sicer v zagrebški šoli od četrtega razreda,[109] v ljubljanski šoli pa od petega. Verjetno je vodstvo in strokovno učiteljstvo obeh šol ocenilo, na

106 Ibid. Zelengaj je turistična znamenitost (op. avtorice).

107 SI AS 2032, t. e. 2, Zapisnik učiteljske konference vršeče se dne 28. 29. in 30. aprila 1922.

108 Ibid.

109 AJ 66, t. e. 2051, p. e. 2033, Zapisnik nastavničkog veća sastavljen prilikom pregleda rada u Zavodu za odgoj gluhoneme dece u Zagrebu u danima 3. i 4. juna 1935 godine. Medved sicer v svojem delu *Podižimo škole* na strani 18 zapiše, da so učenci pisali dnevnik od tretjega razreda. Arhivsko gradivo priča drugače. Morda so sprva pisali dnevnike od tretjega razreda, a se je vodstvo zavoda kasneje odločili drugače (op. avtorice).

kateri stopnji so učenci sposobni pisati dnevnik. V ljubljanski šoli so učenci pisali dnevnik ob nedeljah in opisovali vsakodnevno dogajanje in svoja občutja. Pisali so tudi prispevke za svoj šolski časopis z naslovom *Sonček*.[110] V zagrebški šoli so dnevnik pisali vsak dan in opisovali dnevno dogajanje. Pisali so o svojih doživetjih na učnih sprehodih, kdo v internatu je dobil pismo od staršev, koga so obiskali starši, kdo v šoli je zbolel ipd. Dnevniški zapisi so služili učencem ne samo kot vaja v pisanju, ampak tudi kot čitanka.[111] Dnevnik so otroci pisali tudi v času šolskih počitnic, ki so jih preživljali v domačem okolju. Iz teh zapisov je imel učitelj uvid v dogajanje doma in hkrati v znanje otroka iz glasovno-govorne metodike pouka.[112] Josip Medved je zapisal, da so učitelji ob branju dnevnikov spoznavali različne razmere v življenju gluhih otrok, predvsem pa njihov bister um, ki je učitelje prepričal, da je njihovo vztrajanje pri pouku vredno in konstruktivno.[113]

Učni načrt

Na oblikovanje prvega učnega načrta v ljubljanski gluhonemnici je delno vplival *Lehrplan und methodische Instruktionen für die Taubstummen-schulen*,[114] ki je bil izdan v Budimpešti leta 1901.[115] Prvi ravnatelj Štefan Primožič je ob pričetku svojega službovanja sestavil zavodski statut in okvirni službeni hišni red. Od 32 otrok, ki so jih starši prijavili za sprejem v zavod, jih je bilo po končanem sprejemnem izpitu sprejetih 26. Primožič jih je razdelil na dva paralelna razreda, in sicer na 1. a in 1. b razred.[116] Organizacijski statut je določal, da se gluhi obeh spolov nravstveno versko vzgajajo in izobražujejo ter se pripravljajo na različne obrti.[117] Pouk je potekal po glasovno-govorni metodi, naravne kretnje so bile dovoljene le, če so imele nazorno vrednost. Učni jezik je bila slovenščina. Učni načrt in število ur posameznih predmetov v posameznih razredih je določila deželna vlada na predlog učiteljske konference. Učni predmeti so bili:

1. verouk
2. jezikovni pouk:
   a) artikulacija, vaje v govorjenju in odgledovanju
   b) nazorni pouk

110 Več o tem Dobaja, *Gluhi in svet*, 64.
111 AJ 66, t. e. 2051, p. e. 2033, Zapisnik nastavničkog veća sastavljen prilikom pregleda rada u Zavodu za odgoj gluhoneme dece u Zagrebu u danima 3. i 4. juna 1935 godine.
112 Medved, *Podižimo* škole *za gluhonijemu djecu!*, 18.
113 Ibid., 19.
114 Prevod: Učni načrt in navodila za metodiko pouka za gluhonemnice (op. avtorice).
115 Bogo Jakopič, »Zgodovina učnih načrtov in programov šol za gluhe na Slovenskem«, *Kronika* 27, št. 3 (1979): 188.
116 Dermelj, »Osebje gluhonemnice od ustanovitve do danes«, 24.
117 Jakopič, »Zgodovina učnih načrtov«, 188.

c) jezikovne oblike
d) spisje
e) branje
f) proste govorne vaje in pravopis
3. računstvo v zvezi z geometrijskim oblikovanjem
4. tisto, kar je bilo učencem najpomembnejše iz prirodoznanstva, zemljepisa in zgodovine s posebnim ozirom na dom in domovino
5. lepopisje
6. risanje
7. telovadba
8. ročna dela
9. obrtni pripravljalni pouk
10. pouk v gospodarskih in kmetijskih delih in v vrtnarstvu[118]

Po prvi svetovni vojni je poskušalo učiteljstvo prilagoditi pouk novim razmeram ob nastanku nove skupne jugoslovanske države. V obdobju med obema vojnama je ljubljanska gluhonemnica ostajala pri svojih nalogah in namenu zvesta prvotnemu organizacijskemu statutu.[119] Učenje govora je bil še naprej temelj za učenje drugih predmetov, ki so bili sestavni del šolskega učnega načrta v običajnih osnovnih šolah. Ljubljanska gluhonemnica, kot smo videli, sprva ni bila osemletna. Število razredov je naraščalo postopoma. Na primer, v šolskem letu 1920/21 so bili sledeči razredi: 1. a in b, 2. a in b in 3. a in b.[120] V teh razredih so se poučevali sledeči predmeti: verouk, artikulacija, občevalni (praktični) govor, nazorni pouk (pojasnjevanje učne snovi s pomočjo učnih pripomočkov za boljšo predstavo učencev), jezikovne oblike, branje, računanje, pisanje, risanje, telovadba, ročna dela – delo na vrtu in učni sprehodi.[121] V prvem razredu je bilo največ ur namenjenih artikulaciji, in sicer osemnajst ur od skupno 36 ur. Sledilo je računstvo s štirimi urami, ročna dela s štirimi urami, učni sprehodi s štirimi urami, pisanje z dvema urama, risanje z dvema urama in telovadba z dvema urama.[122] V drugem razredu je bilo največ ur, to je od sedem od 36 ur namenjenih občevalnemu govoru, v tretjem razredu pa nazornemu pouku. Vodstvo zavoda je učiteljem priporočalo določeno mero fleksibilnosti pri nazornem pouku v smislu, da lahko učence odpeljejo ven iz zavoda, ne glede na urnik, in jim nazorno prikažejo določeno učno snov ter seveda pri tem vse ubesedijo. Pozvalo jih je, naj preizkusijo vse pedagoške načine, ki bi otroku približali stvari, o katerih se

118 Ibid.
119 Dobaja, *Gluhi in svet*, 52.
120 SI AS 2032, t. e. 2, Zapisnik učiteljske konference z dne 24. kimovca 1920.
121 Ibid.
122 Ibid.

je učil v šoli, in ga hkrati učili govora.[123] V tretjem razredu so se učenci pričeli učiti tudi verouk, ki je obsegal dve uri na teden.[124] Dolgoletni katehet Viktor Šega (služboval je v letih 1906–1932) je svoje poslanstvo v gluhonemnici opisal kot duhovno oporo gluhim učencem in jih v kontekstu takratnega medicinskega modela obravnave oseb s posebnimi potrebami označil z besedami: »*ubožci, četudi duševno več ali manj zaostali, zelo dobri, polni spoštovanja in pokorščine do svojih predpostavljenih in polni ljubezni do bližnjega*«.[125] Misel je odraz obravnave oseb s posebnimi potrebami (tudi) v obdobju med obema vojnama, ko so različni strokovnjaki in posledično laična javnost osebe z ovirami videli kot »problem«, ki potrebuje neprestano zdravljenje in odpravo oviranosti. Pogosto so za njih uporabljali slabšalne izraze. V gluhonemnici je bil pri vodstvu zavoda in strokovnem učiteljstvu sicer prisoten prevladujoč medicinski model obravnave gluhih otrok in gledanje na njih kot »reveže«, ki potrebujejo pomoč, a hkrati je bilo prisotno tudi zavedanje o pomenu njihove izobrazbe, ki je bila pot v družbo slišečih.[126] Josip Medved je označil gluhost kot »duševno praznino«, zaradi katere je bila gluha oseba »*revež, ki se ni zavedal svoje situacije*«. »Pomoč« gluhi osebi v obravnavanem obdobju je bila možnost, da se nauči govora. Govor pa je bil pot v samostojno življenje.[127] Prisotnost kateheta v gluhonemnici in njegove duhovne opore gluhi mladini pa ne smemo razumeti samo v kontekstu takratne obravnave oseb s posebnimi potrebami, ampak v kontekstu duha časa in pomembnosti vere v vsakdanjem življenju. Ivan Muha, predhodnik Josipa Medveda, je v svojih navodilih staršem gluhih otrok poudaril pomen verskih čustev, ki jih je pomembno vzbujati že od rane otrokove mladosti.[128] V kontekstu duha časa je opozoril na pomen splošne ponižnosti pred Bogom.

V naslednjem šolskem letu, ki ga navajamo kot primer, to je šolsko leto 1921/22, so bili v ljubljanski gluhonemnici že štirje razredi, in sicer 1., 2 a in b, 3. a in b, 4. a in b.[129] Obseg predmetov se je nekoliko povečal, število tedenskih ur pa je ostalo isto, to je 36. Učnim predmetom so se pridružili domoznanstvo, opisano kot uvod v družabno življenje, in pogovori o doživljajih, ki so združevali artikulacijo in občevalni govor, pri katerem je bil poudarek na posameznih frazah,

123 Ibid.

124 Ibid.

125 Viktor Šega, »Spomini na gluhoneme gojence«, v: Rudolf Dostal in Drago Supančič, ur., *Štirideset let gluhonemnice v Ljubljani 1900–1940* (Ljubljana: Ravnateljstvo gluhonemnice v Ljubljani, 1940), 38.

126 Več o tem Dobaja, »Izobraževanje in integracija gluhih«, 52–56.

127 Medved, *Podižimo* škole *za gluhonijemu djecu!*, 8–10.

128 HŠM, Izvještaj Zemaljskog Zavoda za gluhonijeme za školsku godinu 1894–95 u Zagrebu, Ivan Muha, Njega i uzgoj gluhonijemog djeteta u roditeljskom domu, 5. Ivan Muha je prišel v zavod leta 1894 kot strokovni učitelj. Leta 1895 je postal ravnatelj zavoda. Zavod je vodil do leta 1908. V: Juras, »Prilog povijesti školstva i surdopedagogije u Hrvatskoj«, 200.

129 SI AS 2032, t. e. 2, Zapisnik lokalne učiteljske konference dne 18. 6. 1921.

opisih in dialogih.[130] Domoznanstvo je bilo šele v četrtem razredu, pogovori o doživljajih pa so bili učni predmet, ki je bil v učnem načrtu od drugega razreda in mu je v drugem razredu pripadalo največ ur, to je osem.[131] Sicer pa je bilo tudi v tem šolskem letu največ ur v prvem razredu odmerjenih artikulaciji, in sicer 18, v tretjem razredu nazornemu pouku s šestimi urami in v četrtem razredu prav tako nazornemu pouku s petimi urami in računstvu s petimi urami.[132] V šolskem letu 1922/23 je imela ljubljanska gluhonemnica že pet razredov, in sicer 1., 2., 3. a in b, 4. a in b ter 5. a in b.[133] Učnim predmetom so se pridružili novi, in sicer verski nazorni nauk v tretjem razredu z dvema urama na teden, spisje v petem razredu z eno uro na teden in prirodopis (opazovanje narave) v petem razredu z dvema urama na teden. Vseh ur je bilo 36.[134] Število razredov je rastlo postopoma. Šele od šolskega leta 1925/26 je bila ljubljanska šola osemletna.[135] Navedena tri šolska leta prikazujejo učni kurikulum, ki je bil prisoten do sprejetja novega šolskega zakona leta 1930.[136] Zakon je bil prvi za vso državo in je postavil temelje za ureditev šol za otroke s posebnimi potrebami, torej tudi za gluhe otroke. Z zakonom je prosvetna oblast želela preprečiti dotedanjo prakso, ko so pogostokrat otroci s posebnimi potrebami obiskovali običajne šole in zaradi svojih posebnosti niso mogli slediti rednemu učnemu programu. Posledično so ponavljali razrede in zaostajali v razvoju.[137] Zakon je določal, da program in način poučevanja v teh šolah predpiše minister za prosveto s posebnim pravilnikom. Šole za otroke s posebnimi potrebami so bile urejene internatsko, saj so, kar se tiče slovenskega prostora, sprejemale otroke iz vseh delov Dravske banovine. Zagrebška šola je sprejemala gluhe otroke tudi iz drugih banovin, ne samo iz Savske. Že v šolskem letu 1928/29 je bil en učenec iz ljubljanske oblasti, en pa iz mariborske oblasti (Medžimurja).[138] V šolskem letu 1932/33 je bil en učenec tudi iz Dravske banovine,[139] iz česar lahko sklepamo, da so bili nekateri gluhi otroci iz ljubljanske in mariborske oblasti ter kasneje Dravske banovine vpisani v zagrebški zavod, pri čemer se postavlja vprašanje jezikovne različnosti. Morda so v zagrebški zavod občasno prihajali gluhi otroci iz mejnih območij, kot je bilo to Medžimurje, kjer je bil v družini prisoten hrvaški jezik.

130 Ibid.
131 Ibid.
132 Ibid.
133 SI AS 2032, t. e. 2, Zapisnik lokalne učiteljske konference dne 2. junija 1922.
134 Ibid.
135 Dermelj, »Gluhonemi gojenci v dobi štiridesetih let«, 161.
136 *Uradni list kraljevske banske uprave Dravske banovine*, 28. 1. 1930, št. 25, Zakon o narodnih šolah.
137 Ljubomir Petrović, *Nevidljivi geto. Invalidi u Kraljevini Jugoslaviji 1918–1941* (Beograd: Institut za savremenu istoriju, 2007), 257.
138 AJ 66, t. e. 2051, p. e. 2033, Glavni izveštaj o radu zavoda u školskoj godini 1928/29.
139 Ibid., Ispitni izveštaj Zavoda za odgoj gluhonijeme djece u Zagrebu, 30. 6. 1933.

Prosvetno ministrstvo je leta 1931 izdalo *Začasni učni plan in program za osemrazredno šolo za gluhonemo mladino*, ki je vstopil v veljavo 28. marca 1931. Pri njegovem oblikovanju je sodelovalo več učiteljev iz Ljubljane na čelu s tedanjim referentom za šole za otroke s posebnimi potrebami Antonom Skalo. Nov učni načrt ljubljanske gluhonemnice se je pričel s pregledom učnih predmetov. Na osemrazredni gluhonemnici so bili sledeči predmeti: jezikovni pouk je bil temeljni predmet, prisoten tudi pri poučevanju drugih predmetov, to je prirodopisa, domoznanstva, v okvir katerega so sodili zemljepis, zgodovina in družboslovje, računstva, pisanja, risanja, delovnega pouka (ročna dela, delo na vrtu), telesne vzgoje, verouka. Vodstvo gluhonemnice je med učne predmete uvrstilo tudi učne sprehode, na katerih so učenci opazovali resnično življenje izven zavoda. Učitelji so zlasti sprehode izkoristil za vadbo govora. Število tedenskih učnih ur je bilo v vseh osmih razredih skupaj 32.[140] Predmetnik in učni načrt sta vsebovala dve osnovni smernici, to sta bila pouk glasovnega govora, govornih osvojitev pojmovnega sveta ter praktična usmeritev učencev proti izobrazbi, ki so jo gluhi potrebovali v določenem poklicu.[141]

Pomemben učni pripomoček so bili učbeniki, sicer maloštevilni. Leta 1921 so učitelji Vita Zupančič, Ivan Erbežnik in Vilko Mazi izdali *Berilo za osnovne šole*, litografirano čitanko za prva dva razreda osnovne šole.[142] Leta 1923 je Vilko Mazi uredil Čitanko za izredne osnovne šole, ki so jo sestavili učitelji gluhonemnice v Ljubljani, izdala pa Pokrajinska uprava za Slovenijo dne 1. maja 1923. Namenjena je bila gluhim učencem višjih razredov. Imela je dva dela. Prvi je bil namenjen jeziku, drugi pa praktičnemu pouku iz naravoslovnih predmetov. Pomanjkanje druge literature je deloma pokril tudi šolski časopis *Sonček*, ki sta ga urejala učitelja Vinko Rupnik in Ivan Erbežnik. Izhajal je od leta 1937 do 1941 in je bil hkrati kronika zavoda.[143] Leta 1939 je zavodski katehet Alojzij Tome izdal *Katekizem za gluhoneme*.[144]

V šolskem letu 1905/06 so bili tiskani prvi učbeniki za učence zagrebške šole za gluhe, in sicer *Oblici početnog govora za obuku gluhonijemih*, avtorja Ivana Muhe, Čitanka za *gluhonijeme I. dio* avtorja Josipa Medveda (Drugi ponatis je bil leta 1926[145]) in *Početna pouka u vjeri za gluhonijeme* avtorja Henrika Reckberga, ki jo je prevedel zavodski veroučitelj Janko Barlé.[146] Leta 1907 je bila kot učni

140 Dobaja, *Gluhi in svet*, 52–53.

141 Ibid., 53.

142 Bogo Jakopič in Ljubomir Savić, *Pota do besede: pregled vzgoje, izobraževanja in usposabljanja slušno prizadetih na Slovenskem* (Ljubljana: Zavod za usposabljanje slušno in govorno prizadetih, 1986), 64.

143 Ibid., 64–65.

144 Zdravko Kvržić, »Od ustanovitve gluhonemnice do Zavoda za gluhe in naglušne: 123 let izobraževanja gluhe in naglušne mladine v Ljubljani«, *Šolska kronika* 32, št. 3 (2023): 351.

145 HŠM, Medved, Čitanka za *gluhonijeme*.

146 Vjekoslav Mršić, »Društvene, političke, gospodarstvene i kulturne prilike vremena u kojem sazrijeva ideja utemeljenja cjelovitog sustava skrbi za hendikepirane«, v: Slavica Jelić, ur., *110 godina rada zemaljskog Zavoda za gluhonijemu djecu* (Zagreb: Centar za odgoj i obrazovanje »Slava Raškaj«, 1995), 29.

pripomoček uvedena omenjena Čitanka za *gluhonijeme I. dio* avtorja Josipa Medveda, leta 1908 pa Čitanka za *gluhonijeme, građa za stvarnu obuku u V. razredu*, ki jo je napisal zavodski učitelj Viktor Mayer.[147] Arhivski viri zagrebške šole za gluhe otroke ne nudijo natančnega vpogleda v šolski kurikulum v smislu šolskih predmetov in odmerjenih tedenskih ur. O slednjem lahko sklepamo na podlagi poročil o ocenjevanju dela učiteljev v posameznih razredih, iz katerih je razvidno, da so bili na šoli enaki predmeti kot v ljubljanski gluhonemnici.[148] Ravnatelj zagrebške šole Rajko Hergešić je v poročilu velikemu županu zagrebške oblasti dne 30. novembra 1926 zapisal, da je Zavod za odgoj gluhonijeme djece šola, v kateri se otroci, ki so gluhi od rojstva ali najzgodnejše mladosti, učijo govoriti v materinščini po glasovno-govorni metodi. Prav tako so se učili vse drugo, kar je predpisoval učni načrt za običajne osnovne šole, razen petja. V zavodu so razvijali ročne spretnosti z ročnimi deli. Po končani šoli so se mladostniki izučili obrti izven zavoda.[149] Iz povedanega lahko sklepamo, da je bil učni načrt usmerjen v učenje govora, splošnih predmetov in ročnih del. Verouk je imel pomembno mesto v zagrebški šoli za gluhe, zlasti zato, ker so šolo obiskovali učenci različnih veroizpovedi (katoličani, pravoslavci, grkokatoliki, judovske vere in muslimani). To priča o odprtosti in toleranci zavoda. V posameznih šolskih letih je bil verouk organiziran glede na številčno zastopanost učencev posamezne veroizpovedi. Iz poročila zavoda iz konca 19. stoletja je razvidno, da je učence pravoslavne veroizpovedi učil verouk Ambrozij Pavlović, iguman v Zagrebu, učence rimskokatoliške veroizpovedi pa duhovnik in arhivar nadškofijske pisarne Janko Barlé.[150] Najštevilčnejši so bili učenci rimskokatoliške veroizpovedi. Vzemimo kot primer naključno izbrano šolsko leto 1936/37, ki ga lahko apliciramo tudi na druga šolska leta. V tem šolskem letu je bilo od skupno 128 učencev 105 učencev rimskokatoliške vere.[151] Zavod so pogosto obiskovali tudi cerkveni dostojanstveniki. Dne 8. junija 1936 je zavod obiskal sam nadškof Alojzij Stepinac in s svojim obiskom pokazal skrb za gluho mladino.[152]

Zagrebška šola je imela konec 19. stoletja štiri razrede.[153] Število razredov se je postopoma povečevalo. V šolskem letu 1926/27 je bila šola šestrazredna s petimi paralelkami.[154] V šolskem letu 1930/31 je bila šola že sedemrazredna z

147 Ibid.
148 AJ 66, t. e. 2051, p. e. 2033, Zapisnik nastavničkog veća sastavljen prilikom izvršenog pregleda rada u Zavodu za odgoj gluhonijeme djece u Zagrebu u danima 3., 4. i 6. junija 1938 godine.
149 Ibid., Velikom Županu Zagrebačke Oblasti, 30. 11. 1926.
150 HŠM, Izvještaj Zemaljskog Zavoda za gluhonijeme u Zagrebu za *školsku* godinu 1898/99, 10.
151 HŠM 37 203 Zavod za odgoj gluhonijeme djece u Zagrebu 1936/37, 1937/38.
152 AJ 66, t. e. 2051, p. e. 2033, Godišnji izveštaj o radu Zavoda za odgoj gluhonijeme djece u Zagrebu u školskoj godini 1935/36.
153 HŠM, Izvještaj Zemaljskog Zavoda za gluhonijeme u Zagrebu za školsku godinu 1898/99, 11.
154 AJ 66, t. e. 2051, p. e. 2033, Velikom Županu Zagrebačke Oblasti, 30. 11. 1926.

enajstimi oddelki.[155] S šolskim zakonom leta 1930 je pojem »narodna šola« obsegal v glavnem štiriletno osnovno šolo in štiri razrede višje narodne šole.[156] To je za običajne narodne šole pomenilo, da je bila šolska obveznost dejansko omejena na prve štiri razrede, v katerih so učenci dobili obvezno osnovno šolo in izobrazbo za praktično življenje v poljedelstvu, obrti, trgovini ter možnost prehoda v šole višje stopnje, to je v višjo narodno šolo, meščansko šolo in gimnazijo.[157] V šoli za gluhe otroke v Zagrebu so prvi štirje razredi predstavljali osnovno šolo, ki so jo učenci vsakodnevno obiskovali. V okviru teh razredov je bilo več oddelkov, na primer v šolskih letih od 1936 do 1938 je imel vsak razred dva oddelka, v šolskem letu 1938/39 pa je imel prvi razred kar tri oddelke, ostali pa po dva. Delitev razredov na več oddelkov ni bila samo posledica velikega števila vpisanih otrok, ampak tudi stališča šole, ki ga je jasno izpostavil učitelj Petar Matijašević v svojem predavanju na temo organizacije dveh oddelkov enega razreda. Izhajal je s stališča, da razredi v šolah za gluhe otroke niso oblikovani glede na potrebe otrok, saj so v razredih otroci enake starosti, ne pa tudi enakih sposobnosti. Pri tem se je skliceval na stališča takratne »moderne« pedagogike, da fizična starost ni enaka intelektualni zrelosti. Da bi se ublažile individualne razlike v kognitivnem razvoju med gluhimi otroki, je izpostavil pomen organizacije oddelkov za nadarjene in manj nadarjene gluhe otroke. Na podlagi organizacije oddelkov naj bi sestavil tudi učni načrt.[158]

Razredi od petega do osmega so predstavljali višjo narodno šolo, pri čemer je bila v šolskih letih od 1936 do 1938 zagrebška šola za gluhe šestrazredna, v šolskem letu 1938/39 pa je bilo v zavodu ponovno sedem razredov.[159] Zagrebška šola v obdobju med obema vojnama nikoli ni imela osem razredov. Prvi štirje razredi so bili namenjeni osnovni izobrazbi gluhih, višja narodna šola pa je pomenila višjo stopnjo v izobraževanju, pri čemer je bilo verjetno število razredov na tej stopnji odvisno od števila vpisanih otrok, prostorskih možnosti in zadostnega števila učiteljskega kadra. Osnovni namen zagrebške šole je bil enak kot v ljubljanski, to je naučiti gluhe govora, jim dati osnovno izobrazbo iz splošnih predmetov in jih z učenjem ročnih del pripraviti za bodoči poklic. Pomembno vlogo pri šolanju in kasnejšem iskanju zaposlitve po koncu šolanja je imela podpora v družini. Vsi gluhi mladostniki te podpore niso imeli.

155 Ibid., Izveštaj o nadzoru Zavoda za odgoj gluhonijeme djece u Zagrebu sa 11 odjeljenja izvršenom dne 19. i 20. juna 1931.

156 Dragutin Franković et al., *Povijest* školstva *i pedagogije u Hrvatskoj* (Zagreb: Pedagoško-književni zbor Zagreb, 1958), 333.

157 Ibid.

158 AJ 66, t. e. 2051, p. e. 2033, Zapisnik redovnog nastavničkog veća Zavoda za odgoj gluhonijeme djece u Zagrebu, 12. 9. 1934.

159 HŠM 37 203 Zavod za odgoj gluhonijeme djece u Zagrebu 1936/37, 1937/38, 1938/39.

POUK V RAZREDIH

Ministrstvo za prosveto je nadzor nad potekom učnega procesa v šolah za otroke s posebnimi potrebami izvajalo po svojih odposlancih. Na ta način je izvajalo ne samo nadzor nad delom šol za otroke s posebnimi potrebami, ampak je tudi spodbujalo izmenjavo pedagoških izkušenj med šolami in morda na neki način tudi konstruktivno tekmovalnost. V primeru obeh obravnavanih zavodov je to pomenilo, da sta bila v vlogi odposlancev tudi ravnatelj zagrebškega zavoda Rajko Hergešić in namestnik ravnatelja ljubljanske gluhonemnice Mirko Dermelj. V tej vlogi je Hergešić konec maja 1938 prisostvoval pouku v posameznih razredih ljubljanske gluhonemnice in na učiteljski konferenci ljubljanskega zavoda, ki je potekala od 2. do 7. junija 1938, podal natančno poročilo.[160] V dneh od 3. do 6. junija 1938 je bil Mirko Dermelj v nadzoru kot odposlanec prosvetnega ministrstva v Zavodu za odgoj gluhonijeme djece u Zagrebu in o tem prav tako poročal na učiteljski konferenci.[161] Poročili sta pomemben vir za prikaz praktičnega poteka pouka po posameznih razredih, odnosa med učitelji in učenci ter sodelovanja učencev pri pouku. Služita kot primer učnega procesa tudi za ostala šolska leta. Poročilo Mirka Dermelja si bomo pogledali podrobneje, še prej pa bomo namenili nekaj besed Hergešićevem poročilu.

Šolsko leto 1937/38 je bilo pomembno zaradi odprtja t. i. pripravljalnega razreda v gluhonemnici. To je bil prvi pripravljalni razred v Kraljevini Jugoslaviji. Predšolske otroke je pripravljal za šolanje. Po mnenju surdopedagogov tedanjega časa je bilo treba v letih pred vstopom v šolo ustvariti pogoje za govorni razvoj gluhega otroka, saj v domačem okolju gluhi otroci tega pogosto niso dobili zaradi neznanja staršev. V šolskem letu 1937/38 je v pripravljalnem razredu poučeval učitelj Drago Zupančič. V razredu je bilo sedemnajst učencev, in sicer sedem deklic in deset dečkov. V pripravljalnem razredu sta potekala preizkus sluha in priprava na vstop v prvi razred. Na tej stopnji je bil znakovni jezik še vedno dovoljen, a predvsem v vlogi pomoči za učenje po oralni metodi. Učitelj Zupančič je z barvnimi kredami na tablo risal pojme, in sicer samostalnike z belo barvo, glagole s sivo barvo in pridevnike z rdečo barvo. Otroci so se naučili šteti do deset. Hergešić je v svojem poročilu pohvalil urejenost šolske dokumentacije, poudaril zahtevnost dela in pohvalil delo učitelja, ki ga je ocenil z odlično oceno.[162] Tudi sicer je Hergešić ocenjeval delo učiteljev in sploh delovanje ljubljanskega zavoda kot zelo uspešno. Pohvalil je urejeno dokumentacijo posameznih učiteljev

160 SI AS 2032, t. e. 2, Zapisnik uradne konference nastavnikov sestavljen o priliki pregleda dela v ljubljanski državni gluhonemnici v dneh 2., 3., 4., 5., 6. in 7. junija 1938.

161 AJ 66, t. e. 2051, p. e. 2033, Zapisnik nastavničkog veća sastavljen prilikom izvršenog pregleda rada u Zavodu za odgoj gluhonijeme djece u Zagrebu u danima 3., 4. i 6. juna 1938 godine.

162 SI AS 2032, t. e. 2, Zapisnik uradne konference nastavnikov sestavljen o priliki pregleda dela v ljubljanski državni gluhonemnici v dneh 2., 3., 4., 5., 6. in 7. junija 1938.

in zavoda kot celote ter urejenost zvezkov učencev. V svojih ocenah učiteljev posameznih razredov je poudarjal zahtevnost dela in njihovo vztrajnost pri delu z otroki. Kot učitelj se je zavedal težavnosti poklica in verjetno tudi iz tega razloga odlično ocenjeval delo zavoda. Njegovo poročilo je bilo osredotočeno predvsem na pedagoški proces, torej na metodiko pouka in didaktiko. Glede odnosa učitelji – učenci je bilo sicer skromno, a vseeno lahko iz njega razberemo, da sta bili prisotni medsebojno zaupanje in konstruktivno sodelovanje, ki je bilo predpogoj za uspešen pouk. Pouk je potekal po glasovno-govorni metodi. To je bila osnova za poučevanje vseh predmetov. To pomeni, da so učitelji pri vsakem predmetu pazili na pravilno artikulacijo učencev, dihanje in jih popravljali pri izgovarjavi.

V šolskem letu 1937/38 so bili v ljubljanskem zavodu 104 gluhi otroci (brez pripravljalnega razreda), ki so bili razporejeni v osem razredov, pri čemer sta bili v petem razredu dve paralelki.[163] Prvi razred je bil namenjen učenju posameznih glasov, njihovega povezovanja v besede in stavke ter zapisovanju naučenega. V razredu so bili poleg učitelja Metoda Kumlja tudi trije učitelji pripravniki, ki so hospitirali pri pouku. Hergešić je skupaj z učiteljem Kumljom ocenil njihovo delo, in sicer s prav dobro oceno. Od drugega razreda dalje so se artikulaciji pridružili tudi drugi predmeti, na primer nazorni pouk in računanje. Namen pouka pa ni bil samo pridobivanje znanja iz posameznih predmetov, ampak predvsem priprava na kasnejše samostojno življenje. Tako je v času Hergešićeve inšpekcije učiteljica drugega razreda Ljudmila Penko v okviru nazornega pouka obravnavala uro, učenci so naučeno pravilno artikulirali in zapisovali v zvezke s svinčnikom in barvicami. Hergešić je posvetil pozornost tudi pregledu zvezkov in ocenil, da je pisava lepa in razločna. V kontekstu priprave na kasnejše samostojno življenje so učenci v tretjem razredu spoznavali denar, v četrtem razredu pa tudi orientacijo v prostoru izven zavoda. Učitelj četrtega razreda Ivan Kunst je tako z učenci vodil praktični pogovor o stvareh, ki so bile za učence pomembne v smislu prostorske orientacije, pri čemer je bil središče te orientacije zavod (v katerem delu Ljubljane se nahaja njihova šola, kako se peš pride na kolodvor, kako se s tramvajem pride na kolodvor ipd.). V petem razredu je v času obiska Hergešića učitelj 5. a razreda Vilko Mazi učencem predstavil različne vrste rastlin in jih prinesel v razred, zato da so učenci dobili vizualno predstavo o njih in se hkrati naučili, katere izmed njih so bile užitne, na primer regrat. V kontekstu priprave na samostojno življenje in prostorske orientacije so učenci v šestem razredu s pomočjo učitelja Ivana Erbežnika spoznavali center Ljubljane, opazovali mestni utrip, obiskali mestno tržnico in se o vsem pogovarjali. Učitelj je tako združil več predmetov skupaj, saj so učenci spoznavali mesto (nazorni pouk), vadili govor in matematiko. Učitelj Erbežnik je namreč pogovor usmeril v debato o

163 Ibid.

različnih mesnih izdelkih, ki so se prodajali na tržnici, in cenah mesa.[164] Učitelji so pogosto povezovali dva ali več šolskih predmetov. Razrednik sedmega razreda Vinko Rupnik je povezal računstvo in slovnico. Da je popestril pouk, je vključil tudi Hergešića, in sicer v tem smislu, da je učencem zastavil sledečo uporabno nalogo: »Gospod odposlanec ima 2340 din. Danes razdeli med nas vse. Vsi bomo dobili enako. Koliko dobi vsak?«[165] Osmi razred je pomenil konec osnovnošolskega izobraževanja gluhih otrok. Razrednik Zdravko Omerza je poučeval branje, jezikovne oblike, govor, zemljepis in zgodovino, prirodopis in vodil učence na učne sprehode. Ob prisotnosti odposlanca prosvetnega ministrstva je učitelj obravnaval zgodovino šolstva gluhih in z učenci vodil pogovor o tem ter bil pozoren na jasno artikulacijo ter izgovarjavo. Njegova pozornost je bila toliko večja, ker so učenci zaključevali šolanje. Hergešić je bil zadovoljen z videnim in je zelo uspešno ocenil učiteljevo delo.[166]

Upoštevajoč poročilo odposlanca prosvetnega ministrstva je bil pouk v gluhonemnici na nivoju tedaj modernih pedagoških pristopov, ki so zagovarjali aktivnost učencev pri pouku, nefrontalni pouk, vizualizacijo učne snovi z učili in spoznavanjem življenja izven zavoda, čemur so služili učni sprehodi. Učitelji so s svojim znanjem oblikovali pedagoški proces, ki je bil primerljiv z drugimi evropskimi zavodi, čeprav so imeli na voljo skromna sredstva. Uporaba učil in učnih pripomočkov je bila zaradi nenehne finančne stiske skromna. Ravnatelj Grm je glede učnih pripomočkov učitelje večkrat opozarjal, naj uporabljajo predvsem staro zavodno zalogo, in pozval premožnejše starše, naj prispevajo sredstva za nabavo novih učil in učnih pripomočkov. Prav tako je nenehno pozival učitelje, naj opozarjajo učence na pazljivo ravnanje s šolskim inventarjem.[167] Vsi sprejeti učenci niso bili uspešni v opisanem učnem procesu. Tisti, ki niso napredovali, so ponavljali razred ali pa so bili odpuščeni iz šole zaradi nesposobnosti učenja po glasovno-govorni metodi ali tudi zaradi pridruženih učnih težav, ki so se pokazale tekom šolanja. V obravnavanem obdobju v Sloveniji ni bilo zavoda za gluhe otroke, ki so imeli tudi ovire v duševnem zdravju. Takšni otroci so bili po posvetu učiteljskega zbora izključeni iz zavoda in poslani domov ali jim je zavod poskušal, če so bili že dovolj stari, priskrbeti zaposlitev izven zavoda, kar je bilo težko glede na težave zaposlovanja oseb z ovirami. Na splošno je večina sprejetih učencev uspešno zaključila šolanje. Če vzamemo kot primer šolsko leto 1937/38, ki ga lahko apliciramo tudi na druga šolska leta, vidimo, da je šolo obiskovalo

164 Ibid.
165 Ibid.
166 Ibid.
167 Dunja Dobaja, »Gluhonemnica v Ljubljani 1919–1940«, v: Aida Škoro Babić, Mateja Jeraj, Matevž Košir in Bojan Balkovec, ur., *Zgodovina otroštva/History of Childhood* (Ljubljana: Zveza zgodovinskih društev Slovenije, 2012), 388–89.

121 gluhih otrok od pripravljalnega do osmega razreda. Od sedemnajstih otrok v pripravljalnem razredu je petnajst otrok napredovalo v prvi razred, dva pa sta razred ponavljala. Splošni učni uspeh v pripravljalnem razredu je bil prav dober. Tudi uspeh na nivoju šole je bil prav dober. Pet učencev je ponavljalo razred, dva sta bila predčasno izključena zaradi nesposobnosti, dvanajst učencev pa je končalo osmi razred in zapustilo šolo. V višji razred sta napredovala 102 otroka.[168]

Mirko Dermelj je v vlogi odposlanca prosvetnega ministrstva pohvalil delo ravnatelja Hergešića in učiteljev, zlasti glede na pogoje dela. Stavba, v kateri se je nahajal Zavod za odgoj gluhonijeme djece, v zdravstvenem in pedagoškem smislu ni bila ustrezna. Uprava zavoda je sicer vlagala veliko truda v vzdrževanje čistoče in reda v zavodu, a so bili prostori stari, vlažni in slabo razsvetljeni, kar je škodovalo zdravju otrok, hkrati pa je pomanjkanje svetlobe oviralo učni proces, saj je bil osrednji predmet v šoli odgledovanje, torej »branje z ust«, in je bila primerna dnevna svetloba pomembna za uspešno spremljanje gibanja učiteljevih ustnic in ustvarjanja glasov. Dermelj je izpostavil, da je treba ministrstvo za prosveto in bansko upravo nujno opozoriti na potrebo po novem zavodu za gluhe otroke v Zagrebu, ki bi ustrezal vsem prostorskim zahtevam. Zavod je vsako leto prejel okoli 80 prošenj staršev za sprejem njihovih otrok. Zaradi prostorske stiske je lahko uprava zavoda letno sprejela le okoli 24 otrok. V času Dermeljeve inšpekcije je bilo v zavodu 130 učencev, od tega 48 deklic in 82 dečkov.[169] V arhivskem gradivu ni podatkov o končnem skupnem učnem uspehu za šolsko leto 1937/38. Ohranjen je le učni uspeh za prvo polletje tega šolskega leta. Povprečni polletni učni uspeh na nivoju šole je bil prav dober. Manjšina učencev ni bila uspešna. Trije učenci so bili neocenjeni zaradi daljše odsotnosti zaradi bolezni, trije učenci niso bili uspešni pri pouku zaradi »popolne duševne zaostalosti« ali »nemarnosti«,[170] pod kar verjetno lahko razumemo pomanjkanje učenja ali zanemarjanje otroka s strani staršev in posledično slabega učnega uspeha. Učiteljski zbor je sprejel sklep o pomoči slabo napredujočim učencem, in sicer z dodatno učno pomočjo izven rednega pouka.[171] Dodatna učna pomoč je bila očitno uspešna, saj je konec šolskega leta pokazal bolj optimistične rezultate. Letnik sta ponavljala le dva učenca, ostali so napredovali v višje razrede.[172]

Zagrebški zavod ni imel pripravljalnega razreda. Prvi razred, prvi oddelek je v času Dermeljeve inšpekcije poučeval učitelj Petar Matijašević. V razredu je bilo

168 SI AS 2032, t. e. 2, Zapisnik klasifikacijske konference, ki se je vršila dne 1. junija 1938.

169 AJ 66, t. e. 2051, p. e. 2033, Zapisnik nastavničkog veća sastavljen prilikom izvršenog pregleda rada u Zavodu za odgoj gluhonijeme djece u Zagrebu u danima 3., 4. i 6. juna 1938 godine.

170 Ibid., Zapisnik redovite sjednice nastavničkog vijeća Zavoda za odgoj gluhonijeme djece u Zagrebu, održane 29. januara 1938.

171 Ibid.

172 AJ 66, t. e. 2051, p. e. 2033, Zapisnik redovite sjednice nastavničkog vijeća Zavoda za odgoj gluhonijeme djece u Zagrebu, održane 31. maja 1938.

dvanajst učencev, in sicer pet deklic in sedem dečkov. Učitelj je v šolskem letu 1937/38 predelal celotno učno snov za prvi razred, torej vse glasove in konzonantne skupine ter odgovore na vprašanja »*Kaj je to?*«, »*Kako ti je ime?*« ipd., v okviru računstva pa štetje do deset. Dermelj je pohvalil učiteljev odnos do učencev. Učil in vzgajal jih je ne samo kot njihov učitelj, ampak tudi kot dober prijatelj. Dermelj je bil zadovoljen z urejeno šolsko dokumentacijo in zvezki učencev.[173] V drugem oddelku prvega razreda je bilo trinajst učencev, dve deklici in enajst dečkov. Poučeval jih je učitelj Andrija Kraveć, ki je učence naučil razločne artikulacije, izgovarjanja določenih pojmov in njihovega zapisovanja v zvezke. Naučene pojme so učenci tudi narisali in slike obesili na stene. Pisne izdelke so prav tako nalepili na stene, tako da so s pomočjo učitelja ustvarili neke vrste čitanko. Dermelj je v razredu opazil pozitivno dinamiko, spodbujanje zanimanja učencev, njihovo aktivnost in zdravo tekmovalnost. Prvi oddelek drugega razreda je poučeval učitelj Milovan Kuzmanović. V razredu je bilo trinajst učencev, in sicer pet deklic in osem dečkov. Učitelj je s pozitivnim pristopom in »*veliko dobre volje*« dosegel uspehe. V času prisotnosti Dermelja se je z učenci pogovarjal o šolskem izletu in jih spodbudil, da so drug drugemu postavljali vprašanja o tej temi. Istočasno so posamezne besede zapisovali v zvezke. Dermelj je pohvalil urejenost učiteljeve dokumentacije, zlasti osebne liste posameznih učencev (njihov napredek, učne težave ipd.) in pisne izdelke učencev. Drugi oddelek drugega razreda je poučevala učiteljica Vera Ricofi. Poučevala je štirinajst učencev, pet deklic in devet dečkov. Dermelj jo je opisal kot spretno, natančno in izobraženo. Pri poučevanju je bila mirna in dosledna. V času inšpekcije je izpostavila temo o oblačilih in iz te teme oblikovala vprašanja za učence ter jih spodbujala, da so si vprašanja na to temo postavljali tudi sami in na ta način vadili govor.

Učitelj prvega oddelka tretjega razreda Slavko Vereš je s trinajstimi učenci (petimi deklicami, osmimi dečki) vadil govor v tem smislu, da jih je pripravljal na pisanje dnevnika. V tem smislu je dal določenemu učencu v razredu zapoved: »*Odpri omaro,*« in ko je učenec to storil, ga je spodbudil, naj v kronološkem zaporedju s kratkimi stavki opiše vsak svoj korak. (»*Vstal sem, odšel sem do omare, vstavil sem ključ v ključavnico, odklenil omaro.*«) Nato je učitelj spodbudil še ostale učence, da so drug drugemu postavljali podobna vprašanja. Ves čas je bil učitelj pozoren na pravilno, jasno artikulacijo in dihanje. Dermelj ga je opisal kot blagega do učencev in polnega dobre volje. Učiteljica drugega oddelka tretjega razreda Terezija Jordanić je trinajst učencev (šest deklic, sedem dečkov) spodbujala k postavljanju vprašanj oziroma nalog drug drugemu pri računstvu. Artikulacija je bila jasna in govor učencev dobro razumljiv, kar je bila za Dermelja potrditev učiteljičine natančnosti in izkušenj, saj je pouk vodila glede na individualne

173 Ibid.

sposobnosti učencev. V prvem oddelku četrtega razreda je učiteljica Zlata Šafarić uporabila pri pouku kot učilo časopis. Na podlagi prispevkov, novic v časopisu, je učiteljica obravnavala hkrati več predmetov, na primer govorne oblike, zemljepis, računstvo. Cilj je bil, da so učenci spoznavali dogajanje v družbi s pomočjo časopisja. Ta moment lahko razumemo v kontekstu priprave na življenje po šolanju. Domiselno uporabo učil je Dermelj opazil tudi pri računstvu, ko je učiteljica učencem razlagala pojme, kot so enica, desetica, stotica itd., pri čemer iz vira ni jasno, za kakšen pedagoški pristop je šlo.[174] Vsekakor preseneča pedagoška izvirnost učiteljev pri motiviranju učencev za učenje govora in pridobivanja znanja iz posameznih predmetov. Izvirnost in potrpežljivost sta bili pomemben dejavnik tudi v drugem oddelku četrtega razreda, ki ga je poučevala učiteljica Hermina Medved. V razredu je bilo osem učencev, dve deklici in šest dečkov. Osrednja tema pouka je bil pogovor o šolskem izletu v živalski vrt v Maksimiru. Dermelj je v teku poslušanja govora učencev in sprejemanja učne snovi opazil tri učence, ki so imeli učne in druge pridružene težave in bi morali obiskovati učni program, ki bi jim bil dejansko prilagojen.[175] Učiteljica je s svojo strokovnostjo in potrpežljivostjo dosegla pri omenjenih učencih vsaj neki minimalen uspeh. V obravnavanem obdobju, kot rečeno, ni bilo šol za tako skupino gluhih otrok, zato je zagrebški zavod pogosto sprejel tudi njih. V tem smislu je imel zavod pomembno socialno funkcijo, poleg izobraževalne in vzgojne. Tovrstno zavedanje je bilo sicer prisotno tudi v ljubljanski šoli za gluhe otroke, a je bilo v tej šoli manj otrok z učnimi težavami. Verjetno je ljubljanska šola izvajala strožjo selekcijo že na sprejemnem izpitu, vsekakor pa je bil njen sistem izločanja iz učnega procesa strožji kot v zagrebški šoli.

Prvi oddelek petega razreda, ki ga je poučeval Trifun Konstantinović, je štel sedem učencev, tri deklice in štiri dečke. Učitelj je pričel pouk z branjem zgodbe o ptici, ki je bila izhodišče za pogovor o pticah, vrstah, hranjenju. Iz naravoslovnega pouka je učitelj prešel na zemljepis, kjer so učenci pokazali dobro orientacijo na zemljevidu. Dermelj je pohvalil učiteljev metodološki pristop, ki mu je omogočil dobre rezultate glede predelane učne snovi in učenja govora. V drugem oddelku petega razreda, ki ga je poučevala Marija Lisac in v katerem je bilo prav tako sedem učencev (dve deklici, pet dečkov) je Dermelj opozoril na moderen pedagoški pristop, to je igra vlog. Učenci so najprej prebrali zgodbo z naslovom *Ukradeni konj*, ki je imela moralno sporočilo, ter si nato sami razdelili vloge za uprizoritev zgodbe. Omenjeni pedagoški pristop je pri učencih vzbudil živahnost, veselje in interes.[176]

174 Ibid.
175 Ibid.
176 Ibid.

V šolskem letu 1937/38 je bilo v zagrebški šoli za gluhe otroke šest razredov. Šesti razred je imel prav tako dva oddelka. V prvem oddelku je bilo deset dečkov, v drugem devet deklic. Prvi oddelek je poučeval Ljudevit Šafarić, ki je bil spričo dolgoletnih pedagoških izkušenj zelo uspešen v pedagoškem in didaktičnem smislu. Učitelj je v razredu poučeval vse predmete in je s svojimi didaktično-pedagoškimi pristopi predelal veliko več snovi, kot jo je določal učni načrt. Učitelj je pouk pričel z zemljepisom, pri katerem je obravnaval nebesna telesa in gibanje zemlje, ter od tu prešel na matematiko v smislu računanja obsega in ploščine kroga, nato pa se je ponovno vrnil na zemljepis in od tu na zgodovino in prirodopis. Učenci so učitelju odgovarjali in mu sledili pri pouku. Drugi oddelek šestega razreda je poučevala učiteljica Marija Rupčić, ki je šolsko uro posvetila zgodovini in zemljepisu. Dermelj je pohvalil njen umirjen in jasen govor, ki je učence spodbudil k jasni artikulaciji in sodelovanju. Pregledal je tudi dnevnike učencev, ki so bili polni zanimivih dogodkov iz njihovega življenja.[177] Žal dnevniki niso ohranjeni, vsekakor pa so bili pomemben pokazatelj ne samo znanja učencev iz slovnice, ampak odraz socialnega statusa, družinskih razmer in občutkov posameznika.

Sestavni del učnega načrta sta bila tudi risanje in ročno delo, kjer so gluhi učenci razvijali ročne spretnosti za kasnejše poklice. V vseh oddelkih je omenjena predmeta poučeval Hinko Gudac. Bil je prvi gluhi učitelj po Adalbertu Lampetu. Študiral je na Akademiji likovnih umetnosti v Zagrebu in se leta 1936 zaposlil v zavodu sprva kot začasni učitelj, v letu 1937 pa že kot stalni učitelj.[178] Dermelj je v vlogi nadzornika pregledal izdelke učencev pri njegovem predmetu. V prvem razredu so učenci risali po občutkih in pri tem uporabljali različne barve. Šele od drugega razreda dalje so slike začele dobivati jasne oblike. Risali so hiše, sadje, zelenjavo, torej motive iz svoje okolice. V tretjem razredu so učenci prvič uporabljali vodene barve in risali geometrijske oblike. V četrtem razredu so risali enostavne ornamente, sestavljene iz geometrijskih likov. V petem in šestem razredu je učni načrt predvidel prosto risanje. Pri ročnem delu je bila delitev na ženska in moška ročna dela. Deklice so izdelovale narodne ornamente, dečki pa so ustvarjali iz plastelina, papirja in zemlje. Dermelj je pohvalil izdelke učencev in trud učitelja, za katerega je zapisal, da bo v prihodnosti, ko si bo pridobil praktične izkušnje, odličen učitelj ročnih del.[179] Učni načrt je predvideval tudi ženska ročna dela, ki sta jih poučevali učiteljica Vera Galluff in pomožna učiteljica Milica Mladenović. Deklice so se učile pravilnega šivanja perila, oblek, krpanja nogavic, pletenja, vezenja. Dermelj je pohvalil končne izdelke, ki so jih deklice lahko uporabljale tudi doma.[180]

177 Ibid.
178 Mršić, »Društvene, političke, gospodarstvene i kulturne prilike vremena«, 35.
179 AJ 66, t. e. 2051, p. e. 2033, Zapisnik nastavničkog veća sastavljen prilikom izvršenog pregleda rada u Zavodu za odgoj gluhonijeme djece u Zagrebu u danima 3., 4. i 6. juna 1938 godine.
180 Ibid.

Dermelj ni ocenjeval samo dela učiteljev in učencev, ampak tudi hospitantov. V tej vlogi je bilo v šolskem letu 1937/38 pet učiteljic in en učitelj.[181] Njihovo delo je ocenil z oceno prav dobro. Bil je pozoren predvsem na njihovo komunikacijo z učenci v kontekstu glasovno-govorne metode, v prvi vrsti na jasno in razločno artikulacijo.

Oba odposlanca prosvetnega ministrstva Hergešić in Dermelj sta ocenila delo učiteljev in učencev kot uspešno. V govoru so dosegli stopnjo, ki jim je omogočila kasnejšo integracijo v družbo, prav tako so si pridobili potrebno znanje iz drugih predmetov. Ob zaključku šolanja so bili dovolj podprti za samostojno življenje. To seveda, kot rečeno, ni bilo dovolj, saj so bile za samostojno življenje pomembne opora družine in sploh življenjske okoliščine posameznega gluhega mladostnika.

SOCIALNI POLOŽAJ UČENCEV IN OBČUTENJE ZAVODA

Učenci ljubljanske gluhonemnice so večinoma prihajali iz socialno slabo stoječih družin, kjer so bile higienske in bivalne razmere ugodne za razvoj različnih bolezni, tudi takih, ki so povzročale gluhoto. Zdravniki so ugotavljali, da je bila pri večini otrok gluhota pridobljena naknadno zaradi bolezni ušes ali drugih otroških bolezni (meningitisa, ošpic, škrlatinke ipd.), ki niso bile ustrezno zdravljene. Starši so se pogosto zatekali k domačim zdravilom ali lokalnim zdravilcem, saj niso imeli sredstev za plačilo zdravnika, pogosto niso imeli niti možnosti prevoza do zdravniške pomoči, saj so živeli v oddaljenih vaseh in zaselkih.[182] Med starši so prevladovali kmetje in delavci.

Tabela 1: Socialna struktura staršev[183]

Poklic	Število
Obrtniki	62
Državni uslužbenci	52
Delavci	118
Kmečko prebivalstvo	290
Razni poklici	42
Skupaj	564

181 Ibid.

182 Dobaja, *Gluhi in svet*, 104.

183 Karel Puhar, »Socialni položaj bivših in sedanjih gojencev« v: Rudolf Dostal in Drago Supančič, ur., *Štirideset let gluhonemnice v Ljubljani 1900–1940* (Ljubljana: Ravnateljstvo gluhonemnice v Ljubljani, 1940), 62.

Med obrtniki so prevladovali čevljarji, med državnimi uslužbenci železničarji in policijski uslužbenci, med delavci predvsem poljski delavci, med kmečkim prebivalstvom pa revni kmetje in kočarji.[184]

Tistim revnim gluhim otrokom, ki so dobili možnost izobraževanja v gluhonemnici, je revščino poleg samega zavoda blažilo tudi *Podporno društvo za gluhonemo mladino* v Ljubljani, in sicer z nabavo oblačil, obutve, šolskih potrebščin, s kritjem stroškov ekskurzij in izletov, kritjem stroškov za popravilo zob, očal ipd. Le manjšina učencev je pripadala socialno stabilnim družinam, ki so lahko same krile vse stroške. Socialne razlike so prišle do izraza zlasti med gospodarsko krizo. V času gospodarske krize se je namreč pokazalo, da je ta vzgojno-izobraževalna ustanova finančno izčrpana, saj je v želji, da bi nudila šolanje čim večjemu številu gluhih otrok, sprejemala več otrok, kot so omogočale njene dejanske kapacitete. Gospodarska kriza je v veliki meri povzročila preusmeritev učiteljske dejavnosti ljubljanske gluhonemnice tudi v reševanje socialnih problemov gojencev. Življenjski standard revnih družin z gluhimi otroki je pogosto padel na točko, ko so otroci prihajali v zavod podhranjeni, bosi in raztrgani.[185]

Glede na nestabilno socialno poreklo učencev, ko zanje pogosto ni bilo primerno poskrbljeno, so otroci vstopali v gluhonemnico pogosto plašni in negotovi. Otroci iz oddaljenih slovenskih krajev, kar je bila večina, so bili v internatu, zato so bili stiki s starši redki. Vodstvo zavoda in učitelji so se zavedali pomembnosti dobrega počutja otrok v zavodu, saj je bil to temeljni predpogoj za uspešno učenje, zato so poudarjali pomen občutka domačnosti in družinskosti, kar je razvidno iz ravnateljevih navodil, ko je namesto besede zavod uporabil besedo »dom« ali »zavodna družina«.[186] Na čelu »zavodne družine« je bil ravnatelj. Praznovanje njegovega godu je bil poseben dogodek. Otroci in učitelji so se zbrali in mu čestitali, najprej učenci posameznih razredov, nato učitelji. Na ta dan so otroci dobili pri kosilu majhen priboljšek.[187] Pomembno je bilo ustvarjanje občutka pripadnosti skupnosti, na čelu katere je bil ravnatelj, ki je poosebljal vlogo »očeta« kot patriarhalne figure. Naloga učencev v »zavodski družini« je bila spoštovanje avtoritete ravnatelja in učiteljev ter priložnosti za učenje v gluhonemnici. Svojo vlogo v zavodu je ravnatelj predstavil učencem tudi v prvi številki šolskega lista *Sonček* (1937–1941):

> Učiteljstvo, uslužbenci in gojenci so zavodna družina. Doma je oče gospodar družine, v zavodu vodi družino gospod ravnatelj. Doma kuha in vodi gospodinjstvo mati, v zavodu opravljajo to delo uslužbenci. Otroci hodijo doma v šolo, se učijo in pomagajo staršem. V zavodu se gojenci tudi učijo in pomagajo pri delu. Doma ste otroci

184 Ibid.
185 Dobaja, *Gluhi in svet*, 105, 106.
186 Ibid., 62.
187 SI AS 2052, t. e. 1, p. e. 1, Opis življenja v gluhonemnici.

> pridni. Bodite pridni tudi v zavodu. Doma ne delate škode. Tudi v zavodu ne smete delati škode. Zavod vam daje hrano, obleko, gorke sobe in vas uči govoriti. V zavodu se učite osem let in se pripravite za življenje. Bodite zato hvaležni in pridni. Ubogajte učitelje, učiteljice, prefekte, gospoda kateheta in uslužbence. Zavodna družina mora biti res dobra družina. Nihče ne sme biti slab človek.[188]

Svoje občutenje zavoda so učenci zapisovali v dnevnike, o njih so pisali v pismih staršem in v že omenjenem šolskem listu *Sonček*. *Sonček*, razen prve številke, ni ohranjen, zato lahko o občutkih otrok sklepamo na podlagi sekundarnih virov. Učenka osmega razreda gluhonemnice je v svojem dnevniku dne 3. marca 1940 opisala nedeljski dan v zavodu in želje po ponovnem snidenju z družino:

> Pomlad prihaja. Zima beži. Snežni mož se tali in joče. Mi se mu pa smejemo. Kako težko pričakujem Velike noči. Gotovo me starši že komaj pričakujejo, pa tudi jaz njih. Za veliko noč si želim iti domov, ker sem bila že dolgo časa tukaj. Doma nisem bila od 19. septembra. Rada bi se pogovarjala s svojo sestro. Kretanja sem se že naveličala, pa naj roke počivajo. Želim, da bi doma samo govorila in nič kretala. Moja sestra bi rada vedela, kako gluhonemi kretajo, jaz ji nočem povedati. Ne dovolim, da bi sestra z menoj kretala. Danes smo šli na sprehod na Galjevico. Hodili smo dolgo časa. Meni se zdi, kot da je že pomlad. Zime smo se naveličali.[189]

Opis je poveden tudi v kontekstu učenja govora po oralni metodi in odnosa do znakovnega jezika. Upoštevajoč omenjeni zapis je bila učenka ponosna na pridobljeno znanje, temelječo na oralni metodi. Želela je pokazati, da je del slišeče skupnosti. Sestri ni želela pokazati komunikacije z rokami, saj bi s tem izstopala v domačem okolju. Tega ni želela. Dnevniški zapis učenke osmega razreda lahko apliciramo na večino zavodske mladine. Izraža hrepenenje po domu, ki so ga učenci iz oddaljenih krajev med šolanjem obiskali le med počitnicami. Ponosni so bili na doseženo znanje in so ga želeli deliti z domačimi.

Otroci in starši so imeli med šolskim letom predvsem pismene stike. Otroci so staršem pisali večkrat na mesec in v pismih opisovali svoje življenje v zavodu. Pisma ob različnih praznikih so bila polna dobrih želja. Tako je na primer banska uprava z dopisom z dne 27. aprila 1938 določila, naj ob materinskem dnevu potekajo po razredih predavanja o vlogi matere, učenci pa naj svojim materam napišejo zahvalna pisma. Gluhi učenci so pisma pričeli pisati takoj, ko so se naučili nekaj besed, zato so bile dopisnice otrok na nižji stopnji polne kratkih stavkov, s katerimi so mnogo povedali in razveselili starše. Starši so otrokom odgovarjali in v pisma prilagali znamke ter dopisnice. V nadaljevanju navajamo primer pisma učenca osmega razreda: »*Ljubi starši! Hvala lepa za dopisnico, ki sem jo prejel in prebral. Razumel sem vse in bil zato zelo vesel. Doslej še nisem bil bolan.*«[190]

188 SŠM, »Naša zavodna družina«, *Sonček* 1, št. 1 (1937): 7.
189 SI AS 2052, t. e. 2, p. e. 3, Kaj pišejo in čitajo otroci na ljubljanski gluhonemnici, 12. 3. 1940.
190 Dobaja, *Gluhi in svet*, 64.

V šolski list *Sonček* so pisali učenci in učitelji. Objavljeni so bili najboljši zapisi učencev o življenju v zavodu in praznovanju različnih praznikov. Tako je bil v prvi številki zapis učenca o bližajočem se prihodu Miklavža, ki je obdaroval samo pridne otroke, in hkrati zapis drugega učenca o neprimernih dejanjih nekaterih učencev: »*Rožman iz sedmega razreda je na dopisnici ponaredil podpis gospoda Rupnika. Ponarejanje podpisov država kaznuje. Vsak podpiše lahko samo sebe, drugih ne sme!*«[191] V obeh zapisih je prisotna moralna nota, katera dejanja so dobra in nagrajena in katera niso dobra ter so kaznovana. Zavod je bil tudi vzgojna ustanova, ki je gluhe otroke usmerjala na pot poštenja in spoštovanja pravil družbe.

Na zadnji strani lista *Sonček* so bile različne uganke, rebusi, križanke in pesmi. Za pravilne rešitve so učenci prejeli majhna darila predvsem v obliki šolskih potrebščin.[192] Šolski list je spodbujal učence k samostojnemu razmišljanju, reševanju ugank, jih motiviral z manjšimi nagradami, predvsem pa jim je nudil zabavo in popestril vsakdanjik v internatu.[193]

V zagrebški šoli za gluhe je bila večina otrok iz revnih družin. Ni podatkov o poklicni strukturi staršev, temveč le opisi njihovega socialnega statusa. Večina staršev je bila tako revna, da na začetku šolskega leta ni imela sredstev za prevoz otrok v internat. Zavod je staršem pomagal tako, da sta na primer v šolskem letu 1930/31 dva učitelja odpotovala – eden v Split, drugi v Sarajevo – in na poti do Zagreba pobirala šoloobvezne gluhe otroke.[194] Otroci so prihajali v šolo pogosto v strganih oblačilih in bosi. Znani so primeri, ko so učitelji zavoda revnim staršem financirali pot iz Zagreba v domači kraj, saj so si starši lahko plačali vozovnico za vlak le v eno smer.[195] Socialna stiska družin gluhih otrok je učitelje zavoda spodbudila, da so leta 1924 za gluhe otroke v Zagrebu ustanovili *Društvo za pripomoč gluhonijeme djece u Zagrebu*, ki je nudilo materialno in moralno pomoč ne le gluhim otrokom, ampak tudi odraslim gluhim.[196]

Glede na socialni položaj staršev je večina otrok v internatu bivala brezplačno. To pomeni, da je bilo na primer v šolskem letu 1928/29 od 117 otrok v zavodu 73 otrok brezplačno, samo 44 otrokom so bivanje v internatu plačali starši. Poleg teh otrok je šolo obiskovalo še enajst učencev iz Zagreba, ki so dnevno

191 SŠM, *Sonček* 1, št. 1 (1937): 5.

192 SI AS 2052, t. e. 2, a. e. 3, Kaj pišejo in čitajo otroci na ljubljanski gluhonemnici, 12. 3. 1940.

193 Podrobneje o vsakdanjiku v gluhonemnici v Dobaja, *Gluhi in svet*, 61, 62.

194 AJ 66, t. e. 2051, p. e. 2033, Izvještaj o radu Zavoda za odgoj gluhonijeme djece u Zagrebu, Ilica 83, 28. 6. 1931.

195 Medved, *Podižimo* škole *za gluhonijemu djecu!*, 52.

196 Mirjana Juriša, »I Hrvatski savez gluhih i nagluhih izrastao je iz Zemaljskog zavoda za gluhonijeme«, v: Slavica Jelić, ur., *110 godina rada zemaljskog Zavoda za gluhonijemu djecu* (Zagreb: Centar za odgoj i obrazovanje »Slava Raškaj«, 1995), 78.

prihajali v šolo.[197] V internatu zavoda so bili ne samo otroci iz Hrvaške, ampak tudi iz drugih delov skupne jugoslovanske države. V šolskem letu 1928/29 je bil en učenec tudi iz ljubljanske oblasti in dva iz Medžimurja, ki je sodilo v mariborsko oblast.[198] Revni otroci iz Hrvaške in drugih oblasti so bivali v internatu na stroške zagrebške oblasti. Ravnatelj Hergešić je opozoril na nepravično delitev stroškov in pozval druge oblasti, naj krijejo stroške za vzdrževanje svojih otrok in s tem omogočijo šolanje čim večjemu številu gluhih otrok iz Hrvaške.[199] V obdobju banske uprave so bivanje otrok iz drugih banovin v internatu finančno krile matične banovinske uprave iz svojega proračuna oziroma sami starši, če so to zmogli.[200]

Vsi otroci revnih staršev niso bivali v internatu, čeprav so živeli izven Zagreba, temveč so se na željo staršev dnevno vozili v šolo. Ne moremo podati številčnih podatkov, koliko je bilo takih otrok, lahko pa spregovorimo o zgodbah nekaterih. Izstopa zgodba deklice, ki se je dnevno vozila z vlakom iz Vrbovca. Ves čas je bila predmet pogovorov na učiteljskih konferencah zaradi preobremenjenosti z delom doma, vožnje v šolo, neskrbnih staršev in posledično slabega učnega uspeha. V šolskem letu 1934/35 je učiteljski zbor odločil, da povabi starše deklice in jih resno opozori, naj se bolj posvečajo svojemu otroku.[201] Očitno intervencija šole ni bila uspešna. Dne 25. oktobra 1935 je bila deklica na vlaku ubita in vržena z njega.[202] Primer priča o žalostnih socialnih in družinskih razmerah posameznih otrok in o duhu časa, ki ni imel učinkovito razvitih mehanizmov za odvzem otroka v primeru zanemarjanja. Šola je opozarjala starše v primeru neodgovornosti, očitno pa ni mogla poseči po restriktivnejših ukrepih v dobro otroka.

Niso ohranjeni niti primarni niti sekundarni viri, ki bi omogočili vpogled v občutke gluhih otrok v zagrebškem zavodu. Josip Medved je sicer zapisal, da učitelji iz šolskih dnevnikov spoznavajo zgodbe posameznih otrok. Navedel je le primer zapisa dečka iz Feričancev, ki je opisal dogodek, ko je v kokošnjak prišla lisica, in reakcijo očeta ob tem.[203] Zapis je podal predvsem s stališča stopnje slovničnega znanja učenca drugega razreda. Sklepamo lahko, da so učenci zagrebškega zavoda podobno doživljali zavod in učni proces v njem kot učenci ljubljanske gluhonemnice. Tisti, ki so med šolskim letom živeli v internatu, so imeli

197 AJ 66, t. e. 2051, p. e. 2033, Glavni izvještaj o radu zavoda zagrebačke oblasti za odgoj gluhonijeme djece u Zagrebu u školskoj godini 1928/29.

198 Ibid.

199 Ibid.

200 AJ 66, t. e. 2051, p. e. 2033, Godišnji izvještaj o radu Zavoda za odgoj gluhonijeme djece u Zagrebu u škol. god. 1935/36.

201 Ibid., Zapisnik redovite sjednice nastavničkog vijeća Zavoda za odgoj gluhonijeme djece u Zagrebu, 30. 11. 1934.

202 Ibid., Godišnji izveštaj o radu Zavoda za odgoj gluhonijeme djece u Zagrebu u škol. God. 1935/36, 28. 6. 1936.

203 Medved, *Podižimo* škole *za gluhonijemu djecu!*, 18, 19.

vsakodnevni ritem, ki je bil razdeljen na učenje in prosti čas. V času, ko so imeli prostočasne dejavnosti, so nadzor nad njimi izvajali učitelji, in sicer po tri ure, ob nedeljah in praznikih pa po štiri ure.[204] Skupaj z učenci so bivali v internatu tudi gluhi mladostniki, ki so že zaključili šolanje (nekdanji učenci zavoda) in so obiskovali obrtno šolo za gluhe učence v Zagrebu ali pa so se učili obrti pri mojstrih v Zagrebu.[205]

Zavod je deloval v skromnih razmerah, varčevalo se je na vseh nivojih, a so odgovorni oblastni deležniki vseeno poskrbeli za nemoteno delovanje zavoda. V okviru učnega procesa so učitelji z učenci obiskovali muzeje, knjižnice, gledališče, živalski vrt, obrtne delavnice, jih peljali na ekskurzije, kot je bila to na primer ekskurzija v Split, na Hvar in Sušak za učence petega in šestega razreda v šolskem letu 1928/29. Ekskurzijo je financiral oblastni odbor zagrebške oblasti, oddelek za socialno pomoč v Zagrebu.[206] Tudi v obdobju gospodarske krize je bilo zavodu omogočeno tekoče delovanje, čeprav je bilo prisotno »*najrigoroznejše varčevanje*«. Dne 20. oktobra 1932 je zavod obiskal vodja oddelka za socialno politiko pri banski upravi Aurel Šmit. Seznanil se je z dejanskim stanjem zavoda in zaposlenim zagotovil nemoteno delovanje,[207] in to ne samo v smislu materialnih sredstev za pokritje stroškov učnega procesa, ampak tudi v smislu vzdrževanja stavbe zavoda. Ta ni bila zgrajena za namen šole in internata. V njej je bilo vseskozi več otrok, kot je omogočala kapaciteta zavoda. Ta je bila 120 otrok, v šolskem letu 1931/32, na primer, pa je bilo v zavodu 141 otrok.[208] Socialni oddelek banske uprave je stavbo zavoda vzdrževal do te mere, da je zadovoljila potrebe po šoli, internatu in higieni. Zavod je imel svojo kopalnico s sedmimi tuši. Pozimi so se otroci kopali vsako soboto, poleti pa vsak dan.[209] Vzdrževanje higiene pri množici otrok je bilo zelo pomembno, saj je vodstvo zavoda s tem preprečevalo različne nalezljive bolezni.

204 AJ 66, t. e. 2051, p. e. 2033, Izvještaj krajem prvog polugodišta škol. god. 1932/33.
205 Ibid. V šolskem letu 1911/12 je bila pri Zavodu za gluhonijemu djecu ustanovljena obrtna šola. V: Juras, »Prilog povijesti školstva i surdopedagogije u Hrvatskoj«, 201.
206 AJ 66, t. e. 2051, p. e. 2033, Glavni izvještaj o radu zavoda zagrebačke oblasti za odgoj gluhonijeme djece u Zagrebu u školskoj godini 1928/29.
207 Ibid., Izvještaj krajem prvog polugodišta škol. god. 1932/33.
208 Ibid., Ministarstvo Prosvjete, Odjeljenje za nedovoljno razvijenu djecu, Beograd, 31. 1. 1932.
209 Ibid.

ZAKLJUČEK

Ljubljanski in zagrebški zavod za gluhe otroke sta vseskozi opozarjala na pomen izobraževanja gluhih otrok in pomanjkanje tovrstnih zavodov v skupni državi, zaradi česar je bilo treba zavrniti 60 % gluhih otrok. Ti otroci so ostali nešolani.[210] Po popisu prebivalstva leta 1921 je bilo v jugoslovanski državi 2500 gluhih šoloobveznih otrok. Trije jugoslovanski zavodi vseh niso mogli sprejeti.[211] Hkrati sta zavoda opozarjala na še en moment, katerega posledica je bilo nešolanje gluhih otrok. Veliko staršev gluhih otrok ni vložilo vloge za sprejem svojih otrok v zavod za gluhe bodisi zaradi pomanjkanja informacij o možnostih izobraževanja gluhih otrok bodisi zaradi neodgovornosti. Po oddaljenih vaseh in zaselkih so bili namreč še vedno tudi gluhi mladoletniki, ki so nekako »padli iz sistema« ali pa morda starši oziroma skrbniki niso bili seznanjeni z možnostjo njihovega izobraževanja. Zakon o narodnih šolah je sicer omogočal izobraževanje tudi gluhim otrokom, ni pa uvajal splošne šolske obveznosti za gluhe.

Predpogoj za uspešno izobraževanje gluhih otrok je bilo izobraženo učiteljstvo, ki si je v obravnavanem obdobju prizadevalo za pravično vrednotenje svojega dela glede na zahtevnost poklica in dolgotrajno izobraževanje. Želenega sicer ni doseglo, je pa imelo možnosti dodatnega strokovnega izobraževanja v tujini. Strokovni učitelji so obiskovali podobne zavode v Evropi in celo v ZDA ter se seznanjali z novostmi v metodiki poučevanja gluhih otrok. S svojimi pedagoško-didaktičnimi pristopi so dvignili pouk na stopnjo, primerljivo s tedanjimi modernimi zavodi.

Oba zavoda sta bila tudi vzgojni ustanovi, saj je večina učencev bivala v internatu in večino šolskega leta ni imela stikov s starši, razen pisemskih. Učitelji so v bistvu prevzeli starševsko vlogo in jih tudi vzgajali. Oba zavoda sta se zavedala, da je dobro počutje otrok pomemben predpogoj za uspešno učenje, zato sta v šoli in internatu poskušala ustvariti občutek varnosti in domačnosti.

VIRI IN LITERATURA

Arhivsko gradivo

AJ – Arhiv Jugoslavije:
AJ 66, Ministarstvo prosvete Kraljevine Jugoslavije 1918–1941.

HR-DAZG – Državni arhiv v Zagrebu:
HR-DAZG-959, Zemaljski zavod za odgoj slijepe djece.

210 Ibid.
211 HŠM, Savić, Život i *djelo Josipa Medveda*, 49.

HŠM – Hrvaški šolski muzej:
HŠM 37 203, Zavod za odgoj gluhonijeme djece u Zagrebu.
HŠM, Izvještaj Zemaljskog Zavoda za gluhonijeme u Zagrebu za *školsku* godinu 1893/94, 1894/95, 1898/99.

SI AS – Arhiv Republike Slovenije:
SI AS 2032, Zavod za gluhe in naglušne Ljubljana.
SI AS 2052, Zveza društev gluhih in naglušnih Slovenije.

SŠM – Slovenski šolski muzej:
Sonček 1, št. 1 (1937).

LITERATURA

Dermelj, Ljubo. »Osebje gluhonemnice od ustanovitve do danes.« V: Rudolf Dostal in Drago Supančič, ur. *Štirideset let gluhonemnice v Ljubljani 1900–1940*, 24–34. Ljubljana: Ravnateljstvo gluhonemnice v Ljubljani, 1940.

Dermelj, Ljubo. »Gluhonemi gojenci v dobi štirideset let.« V: Rudolf Dostal in Drago Supančič, ur. *Štirideset let gluhonemnice v Ljubljani 1900–1940*, 154–69. Ljubljana: Ravnateljstvo gluhonemnice v Ljubljani, 1940.

Dobaja, Dunja. »Gluhonemnica v Ljubljani 1919–1940.« V: Aida Škoro Babić, Mateja Jeraj, Matevž Košir in Bojan Balkovec, ur. *Zgodovina otroštva/History of Childhood*, 385–96. Ljubljana: Zveza zgodovinskih društev Slovenije, 2012.

Dobaja, Dunja. *Gluhi in svet : med odrinjenostjo in vključenostjo*. Ljubljana: Inštitut za novejšo zgodovino, 2024.

Dobaja, Dunja. »Zavodi za vzgojo senzorno oviranih otrok in njihovo izobrazbo v Sloveniji in na Hrvaškem v obdobju med obema vojnama – povezave s tujino in predstavitev širši javnosti.« *Prispevki za novejšo zgodovino* 65, št. 1 (2025): 13–30.

Franković, Dragutin, Ljubica Godler, Ljubica Lončar, Mihajlo Ogrizović, Dragutin Pazman in Antun Tunkl. *Povijest* školstva *i pedagogije u Hrvatskoj.* Zagreb: Pedagoško-književni zbor Zagreb, 1958.

Jakopič, Bogo. »Delež slovenskih učiteljev gluhih pri strokovnem in splošno izdajateljskem delu.« V: Bogo Jakopič, ur. *Sedemdeset let Zavoda za usposabljanje slušno in govorno prizadetih v Ljubljani: 1900–1970*, 6–11. Ljubljana: Izobraževalna služba, 1970.

Jakopič, Bogo. »Zgodovina učnih načrtov in programov šol za gluhe na Slovenskem.« *Kronika* 27, št. 3 (1979): 185–92.

Jakopič, Bogo in Ljubomir Savić. *Pota do besede: pregled vzgoje, izobraževanja in usposabljanja slušno prizadetih na Slovenskem*. Ljubljana: Zavod za usposabljanje slušno in govorno prizadetih, 1986.

Jakopič, Bogo in Bogdan Knavs. »Duhovniki, začetniki pouka za gluhe na Slovenskem in njihovi dobrotniki.« *Socialno delo* 45, št. 3–5 (2006): 161–67.

Juras, Zvonko. »Prilog povijesti školstva i surdopedagogije u Hrvatskoj (1836–1918). Odgoj i obrazovanje gluhonijeme djece u Hrvatskoj.« *Defektologija* 15, št. 2 (1979): 197–202.

Juriša, Mirjana. »I Hrvatski savez gluhih i nagluhih izrastao je iz Zemaljskog zavoda za gluhonijeme.« V: Slavica Jelić, ur. *110 godina rada zemaljskog Zavoda za gluhonijemu djecu*, 77–81. Zagreb: Centar za odgoj i obrazovanje „Slava Raškaj", 1995.

K., M. »Ravnatelj Fran Grm in njegovo delo.« V: Rudolf Dostal in Drago Supančič, ur. *Štirideset let gluhonemnice v Ljubljani 1900–1940*, 12–16. Ljubljana: Ravnateljstvo gluhonemnice v Ljubljani, 1940.

Kulovec, Marjetka. »Slovenski znakovni jezik skozi čas.« *Šolska kronika* 32, št. 3 (2023): 328–40.

Kvržić, Zdravko. »Od ustanovitve gluhonemnice do Zavoda za gluhe in naglušne: 123 let izobraževanja gluhe in naglušne mladine v Ljubljani.« *Šolska kronika* 32, št. 3 (2023): 341–62.

Mazi, Vilko. *Deset let Podpornega društva za gluhonemo mladino 1930–1940*. Ljubljana: Podporno društvo za gluhonemo mladino, 1941.

Medved, Josip. Čitanka za *gluhonijeme. Prvi dio*. Zagreb: Državna naklada *školskih* knjiga i tiskanica u Zagrebu, 1926. Skenirano posredoval HŠM.

Medved, Josip. *Podižimo* škole *za gluhonijemu djecu!*. Zagreb: Društvo za pripomoč gluhonijeme djece u Zagrebu, 1926.

Mršić, Vjekoslav. »Društvene, političke, gospodarstvene i kulturne prilike vremena u kojem sazrijeva ideja utemeljenja cjelovitog sustava skrbi za hendikepirane.« V: Slavica Jelić, ur. *110 godina rada zemaljskog Zavoda za gluhonijemu djecu*, 13–40. Zagreb: Centar za odgoj i obrazovanje „Slava Raškaj", 1995.

Petrović, Ljubomir. *Nevidljivi geto. Invalidi u Kraljevini Jugoslaviji 1918–1941*. Beograd: Institut za savremenu istoriju, 2007.

Puhar, Karel. »Socialni položaj bivših in sedanjih gojencev.« V: Rudolf Dostal in Drago Supančič, ur. *Štirideset let gluhonemnice v Ljubljani 1900–1940*, 61–66. Ljubljana: Ravnateljstvo gluhonemnice v Ljubljani, 1940.

Rezar, Petra. »Gluhi učitelji v Sloveniji.« Šolska kronika 32, št. 3 (2023): 297–311.

Savić, Ljubomir. Život i *djelo Josipa Medveda (1859–1932)*. Zagreb: Savez osoba oštećena sluha grada Zagreba, 1989. Skenirano posredoval HŠM.

Šega, Viktor. »Spomini na gluhoneme gojence.« V: Rudolf Dostal in Drago Supančič, ur.

Štirideset let gluhonemnice v Ljubljani 1900–1940, 38–39. Ljubljana: Ravnateljstvo gluhonemnice v Ljubljani, 1940).

Zakovšek, Jože. »Šolska doba gluhonemega otroka.« V: Rudolf Dostal in Drago Supančič, ur. *Štirideset let Gluhonemnice v Ljubljani 1900–1940*, 47–54. Ljubljana: Ravnateljstvo gluhonemnice v Ljubljani, 1940.

Spletni vir

»Pravopis. Zapisovanje glasov s črkami. Zapisovanje nezvočnikov.« Pridobljeno 27. 1. 2026. https://eucbeniki.sio.si/slo1/2173/index3.html.

Tiskani viri

Službene novine, 1. 9. 1923, št. 125, Zakon o činovnicima i ostalim državnim službenicima građanskog reda.

Službene novine Kraljevine Jugoslavije, 25. 2. 1935, št. 45, Pravilnik o specijalnoj spremi nastavnika škola za defektnu decu.

Uradni list kraljevske banske uprave Dravske banovine, 28. 1. 1930, Zakon o narodnih šolah.

Jelena Seferović, Marko Buljevac

Prva četiri desetljeća obrazovanja i skrbi za slijepe osobe u Hrvatskoj: Zavod za slijepu djecu u Zagrebu (1895.-1936.)*

* Ovaj rad je rezultat istraživanja provedenog u okviru projekta J6-50189 *Sistemi skrbi in izobraževanja otrok s senzornimi ovirami v prvi in drugi jugoslovanski državi*, financiranog od strane Agencije za znanstvenoraziskovalno in inovacijsko dejavnost Republike Slovenije (ARIS); Ovaj rad je sufinancirala Hrvatska zaklada za znanost projektom IP-2025-02-4618.

Zgrada Zemaljskog zavoda za odgoj slijepe djece u Zagrebu, početak 20. stoljeća
Pohranjeno u: Tiflološki muzej, Zbirka fotografija, inv. oznaka 990.1:ZAG-3199

OBRAZOVANJE SLIJEPE DJECE U ZAGREBU

Institucionalno obrazovanje slijepih osoba u Zagrebu započinje u rujnu 1895. godine u Zemaljskom zavodu za odgoj slijepe djece[1] (u daljnjem tekstu Zavod), koji se nalazio u istoj zgradi kao i Zavod za odgoj gluhonijeme djece u Ilici 83.[2] Budući da će se u ovom poglavlju predstaviti spoznaje do 1936. godine, ravnatelji/upravitelji Zavoda do navedene godine bili su Vinko Bek, od njegova osnutka do 1899. godine, do 1932. godine Stjepan Horvat, a potom Stjepan Očko.[3] Zavod je zbog početka Prvog svjetskog rata zatvoren 1914. godine te je djelovao u Popovači od 1920. do 1936. godine, o čemu će kasnije podrobnije biti riječi, a u Zagreb se vratio 1928. godine.[4] Prema odluci od 27. srpnja 1918., planiralo se nastaviti redovitu obuku u Zavodu i ponovno otvoriti internat 9. rujna 1918. godine jer je završio rat.[5] Na samom početku potrebno je napomenuti da se manji dio slijepe djece u 19. stoljeću slao na školovanje u Carsko-kraljevski odgojni zavod za slijepe u Beču, međutim, većina djece nije znala njemački jezik jer su njihove obitelji bile neobrazovane i siromašne pa je službeni datum otvaranja Zemaljskog

1 *Povijest*, posjećeno 3. 4. 2026, https://coovinkobek.hr/o-nama-sv/povijest.
2 Željka Bosnar Salihagić, „Povijesni pregled školovanja slijepih osoba u Hrvatskoj u XX. Stoljeću", *Anali za povijest odgoja* 2, br. 2 (2003): 125–39, https://hrcak.srce.hr/334752.
3 Sonja Galina, *Zemaljski zavod za odgoj slijepe djece- sumarni inventar* (Zagreb: Državni arhiv u Zagrebu, 2019), 3, 4.
4 *Povijest*.
5 HR-DAZG-959, k. 19, Broj: 11875/1918.

zavoda za odgoj slijepe djece 1. rujna 1895. godine u bivšoj bolnici milosrdnih sestara.[6]

UPIS PITOMACA

Zavod je kao ustanova odgoja i obrazovanja bio namijenjen za „slijepu djecu koja su inače tjelesno i duševno zdrava, ali ne vide ili ništa ili vide tako malo, da se zbog toga ne mogu obučavati normalnom nastavom, već im je za to potrebna specijalna škola".[7] U Zavod su se mogla upisivati samo djeca s jednom vrstom oštećenja, dakle, sljepoćom, koja su imala intelektualne sposobnosti i nisu imala duševne smetnje. Upis djeteta u prvi razred osnovne škole vršio se podnošenjem biljegovne molbenice (molbe), koja se 1918. godine nazivala „Iskaz i svjedodžba o pouzdano izviđenih okolnosti učenika X. Y. za podupiranje njegove molbe za primitak u Sljepački zavod".[8] Tekst za prijam u Zavod bio je objavljivan u tiskovinama. Tako je tekst natječaja iz 1913. godine glasio:

> Roditelji moraju obvezati plaćati godišnji internatski prinos u iznosu od 600 K ako su imućni, a ako su manje imućni barem polovicu tog prinosa, dok će se djeca siromašnih roditelja primiti potpuno besplatno. Uz molbenicu valja priložiti krsni ili rodni list, domovnicu, iskaz o obiteljskim i imućstvenim prilikama natjecateljevih roditelja, liječničku svjedodžbu da je dijete posve slijepo, a sljepoća da je neizlječiva, inače da je posve zdravo, duševno i tjelesno i da je prema godinama umno razvijeno, te obvezuće očitovanje roditelja ili skrbnika da će plaćati internatski prinos… i da će za glavnih školskih praznika dijete kod kuće uzdržavati o svom trošku, pa tako i u svom trošku iz zavoda otpremiti i u zavod dopremiti koncem odnosno početkom svake školske godine i da će ga iz zavoda o svom trošku otpremiti ako ne bi bilo sposobno za odgoj u tom zavodu.[9]

Nadalje, 1929. godine, trebali su se uz molbenicu priložiti „krsni list, domovnica, svjedodžba o imućtvenom stanju roditelja, liječnička svjedodžba da je dijete neizlječivo slijepo ili da je tako slaba vida da ne može nikako s uspjehom pratiti rad u osnovnoj školi, a inače duševno i tjelesno zdravo",[10] dok je tekst natječaja iz 1934. godine glasio „u zavod će se primiti slijepa djeca, kao i ona koja su tako slaba vida te zbog toga nikako ne mogu pratiti s uspjehom rad u osnovnoj školi u dobi od 6 do neprekoračene 12 godine života (…) tiskanica Prijavni list uz koji se prilažu krsni list, domovnicu, svjedodžbu o imućtvenom stanju te ljekarsko

6 Nevenka Ćosić, *Začeci institucionalne brige za slijepe* (Zagreb: Tiflološki muzej, 2008), 41–61. Nevenka Čosić, *Od zbirke do muzeja* (Zagreb: Tiflološki muzej, 2016), 8–27.
7 HR-DAZG-959, k. 16, k. 17.
8 HR-DAZG-959, k. 10.
9 HR-DAZG-959, k. 10, Broj 9966/1913, Natječaj.
10 HR-DAZG-959, k. 11, k. 12, Predmet za primitak slijepe djece br, 22.504/1929.

uvjerenje da je dijete slijepo ili tako slaba vida, da bi se moralo smjestiti u zavod za odgoj slijepe djece."[11] Tiskanica Prijavni list za prijem u Zavod za slijepu djecu (potpisivali su je roditelj, staratelji ili upravitelj imovine te školski liječnik i nastavnik) sadržavala je podatke i procjenu djeteta.[12] Roditelji su se isto tako trebali obvezati, uz plaćanje školarine, da će na početku i na kraju svake školske godine dijete o svojem trošku dovesti i odvesti iz Zavoda.[13] Primjer iz 1913. godine navodi da će se slijepom pitomcu ove godine pridružiti u školi njegov slijepi brat pa bi „oba slijepa brata mogla zajedno amo doputovati, pa bi se ocu prištedio suvišni putni trošak",[14] dok je 1933. godine donesena odluka „da su za vrijeme Božića djeca mogla ići kući 23. prosinca, a u Zavod se vratiti do 9. siječnja, uz naglasak da se pazi da se dijete vrati u Zavod zdravo".[15]

Iz ovih arhivskih izvora razvidne su ne samo funkcije koje je Zavod obavljao, nego i načini na koje se definirala i konstruirala kategorija „prikladnog" slijepog djeteta. Klasificiranje sljepoće kao „neizlječive" upućuje na tadašnju dominantnu medicinsku paradigmu, prema kojoj se invaliditet klasificirao kao bolest. Od slijepog djeteta, koje je moglo biti primljeno u Zavod, očekivalo se da bude tjelesno i duševno „zdravo", odnosno da odgovara određenom idealu slijepog učenika.[16] Teško je ne primijetiti da se, paralelno s modernizacijom sustava skrbi i obrazovanja za slijepe osobe, razvijala i nova vrsta socijalnog isključivanja, točnije, institucionalna selekcija unutar same kategorije invaliditeta.[17]

IMOVINSKO STANJE RODITELJA PITOMACA

Pravila o sudjelovanju u troškovima smještaja djece u Zavod bila su isto tako definirana. Ako roditelji/skrbnici djeteta nisu mogli sudjelovati u plaćanju smještaja djeteta u Zavod, svoje imovinsko stanje dokazivali su Svjedodžbom siromaštva, koju je izdavalo općinsko poglavarstvo, na čijem području je djetetova obitelj obitavala. Svjedodžba siromaštva, koju je roditelj prilagao uz molbu s ciljem da dijete ne postane „slijepi prosjak",[18] bila je u različitim formama. Međutim, prije prikaza samih svjedodžbi, trebalo bi se osvrnuti na molbe roditelja, na temelju kojih su se izdavale Svjedodžbe siromaštva. Molba oca postolara iz 1913. godine za primitak kćeri u Zavod glasi „ja sam siromah obrtnik, koji svojim neumornim

11 HR-DAZG-959, k. 15, Broj: 230/1934.
12 HR-DAZG-959, k. 16.
13 HR-DAZG-959, k. 10, k. 12, Predmet: Slijepi dječak, prijem u zavod, 1932.
14 HR-DAZG-959, k. 10, Broj: 237.
15 HR-DAZG-959, k. 14.
16 Lennard J. Davis, *Enforcing Normalcy: Disability, Deafness, and the Body* (London/New York: Verso, 1995).
17 Sharon L. Snyder i David T. Mitchell, *Cultural Locations of Disability* (Chicago: University of Chicago Press, 2006).
18 HR-DAZG-959, k. 16, Broj: 2439/1929, 3241/1929.

radom jedva toliko zaslužujem, da mogu svoje sedmero nedorasle djece hraniti i odijevati, a osobito mi na srcu leži odgoj moje slijepe sirote, desetogodišnje kćeri",[19] dok drugog oca iz 1918. godine za besplatno školovanje njegove dvojice slijepih sinova, sadrži obrazloženje:

> Pošto su mi imućtvene prilike vrlo loše, da ih nisam u stanu o svom trošku školovati, a osim ovih dvoje imam još petero neobskrbljene diece od kojih je takodjer jedno slijep pa stoga podnašam smjernu molbu da visoka kraljevska zemaljska vlada gore rečenoga sina I. i Z. u zemaljski zavod za odgoj slijepe djece u Zagrebu besplatno primiti izvoli, a ja se obvezujem da ću ista moja dva sina za vrieme glavnih i školskih praznika o svom trošku kod kuće uzdržavati i o svojem trošku početkom školske godine dovadjati u zavod, odnosno koncem školske godine odvjadjati iz zavoda.[20]

Sačuvan je i primjer molbe župnika iz 1931., u kojoj navodi da u njegovoj župi postoji „dječak od 12 godina koji je nesretnim slučajem nastradao usred eksplozije baruta, tako da je izgubio sasvim desno oko, a na drugo vidi nešto, ali i to ne dobro. Kao sin poljodjelca nije više sposoban za poljski rad a još manje za nauk jer slabo može čitati. Da se donekle ublaži njegova kruta sudbina i da mu se obezbjedi njegova budućnost neka se dječaka smjesti u Zavod."[21] Također, u molbi za primitak djeteta, koje je kasnije oslijepilo, iz 1932. godine, navodi se „gdje bi se naučio, kratko rečeno-slijep biti te upoznao sljepačko pismo pripravio za neke sljepačke zanate odnosno muziku (…) da bi se slijepo dijete priviklo svom udesu, i s tim, poput mnoge svoje nesretne slijepe braće, smirio i postao konačno ipak samostalan i vrijedan član ljudske zajednice,"[22] dok u molbi iz 1935. godine, otac moli da se u Zavod besplatno primi njegov slijepi sin, navodeći „Ja sam siromašan zidar, nezaposlen, živim u najmu s 3 mld. djece, od nikda nemam nikakve pomoći pa spomenutog sina u kućnoj njezi ne mogu više držati, jer živim upravo u bijedi i siromaštvu."[23] Navedeni primjeri ukazuju da su, osim ponajprije očeva, također u pisanje molbi bili uključeni i svećenici. Naime, većinu ovih molbi nisu napisali očevi slijepe djece, već zaposlenici u općinskim poglavarstvima u njihovo ime.

Slijede primjeri Svjedodžbi siromaštva. Svjedodžba siromaštva iz 1913. glasila je „Općinsko poglavarstvo u Bednji potvrđuje da V. M. iz adresa nema imovine iz koje bi mogao uzdržavati svog slijepoga sina M. u Zavodu za uzgoj slijepe djece."[24] Potpisivali su je načelnik i bilježnik, dok „Svjedočba siromaštva" iz 1918. godine glasi „kojom se posvjedočuje da I. i M. N. izim kućice nešto obraslog i

19 HR-DAZG-959, k. 10.
20 Ibidem.
21 HR-DAZG-959, k. 12, Broj: 27.
22 HR-DAZG-959, k. 13, Broj 251/1932.
23 HR-DAZG-959, k. 46.
24 HR-DAZG-959, k. 10, Broj: 3761/1913.

neplodnog zemljišta nemaju nikakvog drugog imetka a kako imade 7 djece od kojih je 3 slijepo te se molba za besplatno primiće I. i S. N. u zavod za odgoj slijepe djece najtoplije preporuča. Općinsko poglavarstvo".[25] Tako su roditelji 1931. godine mogli pri upisu dostaviti uvjerenje da ne plaćaju nikakav porez jer „nemaju zemljišta ni kuće, niti obrtne radnje, ni kamatnog prihoda."[26] Općinsko poglavarstvo izdavalo je uvjerenje na osnovi „ovoopćinskih poreznih glavnih knjiga i potrebnih izjava da stalni stanovnik ove općine ne plaća nikakovih porez, jer nema zemljišta ni kuće, niti obrtne radnje ni kamatnog obrta (…) pa se ima smatrati siromahom koji se oslobađa od plaćanja državnih taksi."[27]

Drugačiji primjer uvjerenja iz 1931. glasi „kojim se od strane ovog poglavarstva zvanično uvjerava, da roditelji slijepog X. Y., X. X. i Y. Y. iz Z. posjeduju kao zadružni članovi u svemu oko 6 rali većinom neplodne zemlje, a od stoke samo jednu kravu, prema čemu isti sa svojom djecom vrlo bijedno žive. Sopstvene imovine na svojem imenu apsolutno nemaju ništa."[28] Uvjerenje o imovnom stanju, kojim se tražilo priznanje siromaškog prava iz 1934. godine s područja Dubrovnika, sadržavalo je podatke o tražitelju navedenog prava „lične i imovinske podatke, godine starosti, porodične prilike, vjeru, zanimanje, stan, plaćanje kirije, ime, prebivalište i zanimanje bračnog druga, obvezu uzdržavanja nesposobnog lica, posjedovanje zemljišta i zgrade, posjedovanje radnje, prihode iz službe i druge prihode."[29] „Svjedočba siromaštva" iz 1935. godine glasi „...u području ove općine baš nikakvog gibivog i negibivog posebnog imetka neimade, a njegovi bližnji su također siromašni, da nisu u tom položaju za njega kakove bolničke i druge troškove namiriti",[30] dok u molbi iz 1936. godine otac moli primitak slijepe kćeri u Zavod, navodeći: „Toplo molim slavni Naslov, da bi izvolio moju bijednu kćerkicu D., besplatno smijesiti u Zavod za odgoj slijepe djece u Zagrebu. Kako se iz Uvjerenja o siromaštvu vidi, toliko sam siromašan da nisam u stanju za nju doprinašati troškove uzdržavanja."[31]

Postoji i dopis Poglavarstva jedne upravne općine iz 1933. godine, u kojem se navodi da otac zasad ne namjerava poslati sina u zavod za slijepe. Kao razlog, otac je naveo „da se dijete silno preplašilo kad mu je kazao da će ga poslati u školu, te da dijete neće ni da čuje o tome, već da će se radje ubiti nego otići od svoje kuće. Ovo je poglavarstvo upozorilo imenovanog, koje će koristi imati ako dijete date u zavod i neka nastoji da ga svakako uputi u Zavod, te je isti obećao, da će svim silama unastojati, da mu sin dobije volju za školu i da će onda podnesti

25 HR-DAZG-959, k. 10, Broj: 2387/1918.
26 HR-DAZG-959, k. 11, k. 12, Predmet za primitak slijepe djece br, 22.504/1929.
27 HR-DAZG-959, k. 11, Broj: 2439/1929., k. 12, Broj: 3387/1931.
28 HR-DAZG-959, k. 12, Broj: 3534/1931.
29 HR-DAZG-959, k. 16.
30 HR-DAZG-959, k. 16, Broj: 4786/1935.
31 HR-DAZG.969, k. 17, Broj: 328/1936.

molbu sa prilozima."[32] Međutim, prema spisu od godinu dana kasnije, spomenuti otac je upozoren i prozvan:

> Razlog, zbog kojega otac toga nesretnoga djeteta prošle godine nije imao namjeru poslati to dijete u zavod, nije faktom, koji bi u takovome slučaju mogao i smio biti jednome razboritome ocu mjerilom njegova postupka i brige za budućnost toga nesretnoga djeteta. Ako nije pravim razlogom možda utjeha roditelja, da će im slijepo dijete danas sutra imati po svojoj nesreći tobože pravo na prosjačenje, to bi svakako morali roditelji slijepe djece smatrati u svojoj nevolji velikom blagodati, da im se dijete u zavodu besplatno zbrine i tu privede samostalnome životu.. te pozvao oca i stavio mu na srce, da ne pita volju djeteta- već odluči po svojoj roditeljskoj dužnosti i savjesti- te neka uputi molbu za prijem u ovaj zavod što prije. Dijete će mu se u zavodu ubrzo snaći s ostalom slijepom djecom te već za nekoliko dana će se tu sretnijim osjećati nego igdje drugdje.[33]

Otac je na navedeno izjavio da mu sin nije potpuno slijep, već da nešto malo vidi i da bi sukladno „liječničkom pregledu ozdravio ako bi se izvela jedna operacija za koju će pribaviti novac kojeg sada nema kako bi dijete otputio u bolnicu na liječenje."[34] Navedeno ukazuje i na određen zaštitnički stav zaposlenika formalne podrške, koji su pokušali senzibilizirati navedenog oca o tome koje su njegove dužnosti, uz pozivanje na njegove očinske emocije i razum. Međutim, postavlja se pitanje što je bilo sa slijepom djecom koja se nisu školovala u Zavodu. Kao što će se kasnije vidjeti, u Zavodu je zapravo bio mali broj pitomaca, što nikako ne odgovara broju slijepe djece u populaciji. Stoga se može zaključiti kako su samo određena slijepa djeca bila školovana u Zavodu.

Navedeni primjeri o dokazivanju imovinskog stanja roditelja, mogu se povezati i s podacima o njihovim zanimanjima. Tako su 1922./1923. godine petero roditelja učenika 3. i 4. razreda bili ratari, dvoje mlinari, dvoje zidari i po jedno stolar i krojač,[35] 1928. godine devetero roditelja bili su seljaci te dvoje nadničari,[36] 1930. godine desetero roditelja seljaci, služavka, lugar, krojačica i dvoje nadničara,[37] 1931. godine od šestero djece, koja su primljena u školu, četvero ih je bilo siromašno, a dvoje bez imetka,[38] dok su od troje djece primljene u Zavod 1936. godine, svi očevi bili ratari.[39] Upisom u Zavod, djetetu su osigurane stručna obuka i potpuna opskrba, s tim da su djeca siromašnih pohađala školu besplatno, dok su

32 HR-DAZG-959, k. 16, Broj: 264/33.
33 HR-DAZG.959, k. 16, Broj: 278/1934.
34 HR-DAZG-959, k. 16, Broj: 3235/1934.
35 HR-DAZG-959, k. 11, Imenik učenika III. i IV. razreda za školsku godinu 1922./23, Niža pučka škola u Kr. zemaljska škola za slijepe Moslavina- Popovača, br. 49.
36 HR-DAZG-959, k. 11, Oblasni odbor Zagrebačke oblasti br. 32.547/1928.
37 HR-DAZG-959, k. 11.
38 HR-DAZG-959, k. 12.
39 HR-DAZG-959, k. 17, Broj: 327/1936.

imućniji plaćali od 100 do 400 dinara mjesečno.[40] Podaci iz 1933. godine pokazuju da se u školu upisuju djeca čiji se roditelji i skrbnici obvezuju plaćati mjesečni doprinos od 300 dinara, dok će se siromašna djeca s područja Savske banovine primati uz pola cijene, a posve siromašna besplatno, s tim da se mogu primiti i djeca iz drugih banovina, ako će za njih banovina platiti 300 dinara, a eksterni slijepi učenici ne plaćaju doprinos.[41] Na primjer, 1931. petero učenika primljeno je besplatno u Zavod iz drugih banovina,[42] a 1932. troje djece iz Primorske banovine.[43] Jedan otac je 1933. godine molio da se trošak primitka sina u Zavod smanji s 500 na 300 dinara, navodeći da je „siromašan ribar, a supruga nema drugog zanimanja osim kućanstva."[44]

Podaci za 1935. godinu pokazuju da se mjesečno Zavodu isplaćivalo 1500 dinara za uzdržavanje petero djece s područja Primorske banovine.[45] Eksterni, dakle, vanjski učenici Zavoda, kojima je bilo priznato obrazovanje u Zavodu, ali ne i smještaj u internatu, također su mogli ostvariti određene pogodnosti. Godine 1913. priznaje se slijepoj učenici školovanje u Zavodu kao eksternoj učenici, uz navod „da molba oca da mu se oprosti internatski prinos zavodu postaje bespredmetna jer joj nije odobren smještaj zbog toga jer će joj se majka nastaniti u Zagrebu".[46] Primjer iz 1918. godine pokazuje kako se moliteljici dopušta polazak Zavoda kao „izvanjoj učenici, ali ne besplatno u internat jer ne uživa zavičajno pravo u području kraljevina Hrvatske i Slavonije",[47] te joj se priznaje besplatni objed u Zavodu.[48] Navedeno ukazuje da je ovakav internatski oblik obrazovanja sadržavao i socijalnu dimenziju skrbi jer je većina roditelja slijepe djece živjela u uvjetima siromaštva. Godine 1913. vršila se i kontrola školskih obveznika na način da je Zavod morao Poglavarstvu slobodnog i kraljevskog grada Zagreba dostavljati popis učenika koji nisu navršili četrnaest godina života i čiji roditelji, dotično skrbnici, stanuju u Zagrebu.[49] Sudjelovanje roditelja/skrbnika u troškovima smještaja djeteta bilo je obrazloženo time „da će u zavodu dijete imati stan, hranu, pranje rublja, u slučaju kraće bolesti i liječničku njegu, a Vi ste dužni starati se za odjeću, obuću i ostale neophodne potrepštine."[50] Dakle, smještajem u Zavod nastojala se formalno osigurati kompletna odgojno-obrazovna skrb slijepoj djeci.

40 HR-DAZG-959, k. 11, k. 12, Predmet za primitak slijepe djece br, 22.504/1929, k. 15.
41 HR-DAZG-959, k. 12, Broj 238/1933., k. 15, broj 1/1934. Prijem u Zavod.
42 HR-DAZG-959, k. 12, Predmet: Prijem slijepe djece u Zavodu za odgoj slijepe djece u Zagrebu, br.: 36.127-VI-1931.
43 HR-DAZG-959, k. 13.
44 HR-DAZG-959, k. 14, Broj: 556/1933.
45 HR-DAZG-959, k. 16, Broj: 9411/35.
46 HR-DAZG-959, k. 10, Broj: 18243/1913.
47 HR-DAZG-959, k. 10, Broj 25090/1918.
48 HR-DAZG-959, k. 10, Broj 32630/1918.
49 HR-DAZG.959, k. 10, Broj: 42844_VII-1913.
50 HR-DAZG-959, k. 17, Broj: 312/1936.

No kada se prethodni podaci razmotre kritički, jasno je da primitak u Zavod nije bio neutralan administrativni postupak, nego proces selekcije slijepe djece prema njihovu ekonomskom statusu i očekivanoj društvenoj korisnosti. Vodeći se načelima birokratske klasifikacije, njihovo se siromaštvo nije smatralo samorazumljivim, nego je legitimitet stjecalo tek ako je bilo službenu potvrđeno. Time su institucionalne evaluacije, možda i nehotice, zadirale u intimnu sferu života budućih pitomaca i njihovih obitelji, brišući granicu između privatnog i administrativnog.[51] Uz to, vidljivo je da su roditelji slijepe djece, koji nisu mogli dokazati razinu siromaštva propisanu obrascem, a nisu bili dovoljno imućni da ih pošalju u zavode izvan Zagreba, ostajali bez izbora. Govoreći o procjenama korisnosti slijepe djece pri primitku, može se naslutiti da se njihova vrijednost nije određivala prema sadašnjem stanju, nego prema onome što se od njih u budućnosti očekivalo da postanu.[52]

ZDRAVSTVENO STANJE PITOMACA

Liječnička svjedodžba, koja se prilagala tijekom upisa, sastojala se od: 1. ličnog opisa lica, kojem se izdaje svjedodžba, s opisom dijela anomalija ili naročitih znakova (u ovom slučaju sljepoća) i svrhom izdavanja, 2. povijesti bolesti, 3. nalaza koji je sadržavao opći pregled kože, žlijezda, brazgotina, oblika prsnog koša, oblika hrptenice, vida, sluha, zubi, boje lica, kože i vidljivih sluznica, kose, tjelesne topline, bila, visine, težine, građe tijela, usta i grla, duševnog stanja, živčanog sustava, pluća, pljuvačke, srca, krvnog tlaka, pregleda krvi, bubrega, mokraće, slezene, jetre, želudca i crijeva, stanja spolnih organa, stanja lica (ukupni zdravstveni status) te 4. mišljenja i prijedloga liječnika.[53]

Kao primjer može poslužiti Liječnička svjedodžba Liječničke komore u Zagrebu iz 1931. godine, koja je sadržavala:

1. Lični opis lica, kojem se izdaje svjedodžba: ime i prezime, godine starosti, zanimanje roditelja ili skrbnika, mjesto pregleda, bračno stanje, mjesto rođenja, mjesto stalnog ili zadnjeg boravka, identičnost lica, anomalija ili naročiti znaci, u koju se svrhu izdaje svjedodžba.
2. Povijest bolesti: anamnestički podaci, nalaz - opći pregled kože, žlijezde, brazgotine, oblik prsnog koša, oblik hrptenice, vid, sluh, zubi, boja lica, kože i vidljivih sluznica, kosa, tjelesna toplina, bilo, disanje, visina, težina, građa tijela, usta i grlo, duševno stanje, živčani sistem, pluća, pljuvačka, srce, krvni

51 James C. Scott, *Seeing Like a State: How Certain Schemes to Improve the Human Condition Have Failed* (New Haven: Yale University Press, 1998).
52 Nikolas Rose, *Governing the Soul: The Shaping of the Private* Self (London: Routledge, 1990).
53 HR-DAZG-959, k. 12, k. 15, Broj 230/1934.

tlak, pregled krvi, bubrezi, mokraća, slezena, jetra, želudac i crijeva, stanje spolnih organa, zdravstveno stanje lica - je li zdravo ili bolesno, i ako je bolesno, od koje bolesti boluje.

3. Mišljenje i prijedlog.[54]

Tako je 1913. godine Ravnateljstvo Zavoda bilo dužno da „nakon liječničke pregledbe početkom rujna izvijestiti Odio za bogoštovlje i nastavu Kraljevsko hrvatske slavonsko dalmatinske zemaljske vlade da su primljeni učenici sposobni za odgoj u zavodu".[55] Iz 1929. godine postoji dopis kojim se „Ravnateljstvu Zavoda dostavlja 100 komada formulara List psiholoških posmatranja i 100 komada formulara Individualni list telesnog razvijanja uz naznaku da se ravnateljstvo mora pridržavati propisanog u formularima."[56] Dio djece bio je i otpušten iz Zavoda. Tako su 1914. godine dvojica učenika otpuštena iz Zavoda, uz objašnjenje: „taj otpust morao uslijediti zato, što je duševno raspoloženje ovih pitomaca uslijed toga, što nijesu voljni dalje boraviti u tamošnjem zavodu te žele iz njega istupiti, takovo, da bi ih možda moglo nagnati da izvršenje kakoga nepromišljenog djela protiv samih sebe, ako bi se umjesto otpusta upotrijebila kod njih koja druga kazna uz pridržanje u zavodu."[57] S druge strane, 1936. godine dijete od jedanaest godina je otpušteno iz Zavoda:

> jer po naravi svojih defekata ne spada u zavod. Star 11 godina, abnormalna uzrasta (160 cm), veoma razmažen, kod govora lamata jezikom (nervna i organska pogreška), svakidan vodjen na liječenje izvan zavoda u školsku polikliniku, liječen je i pregledavan po specijalisti za očne bolesti… Isti boluje na oslabljenju očnoga živca obih očiju. Stanje bolesti je stacionarno te se neće u dogledno vrijeme mijenjati. Vidna oštrina je snižena, ali dostatna za slobodno gibanje. Dječak pokazuje inače znakove nervnog poremećaja, osobito se to ispoljava kod govora. Obzirom na to da nije podesan za zajednički uzgoj u zavodu, jer bi mogao nepovoljno djelovati na druge pitomce (psihička infekcija).[58]

Postoji i molba oca koji moli da mu se sin primi natrag u Zavod jer „ga doma nema tko dvoriti i nema novaca."[59] Procjenjivanje zdravstvenog stanja djeteta služilo je, osim prevencije zaraznih bolesti u Zavodu, i kao jamstvo da dijete ima sposobnosti za internatski smještaj i obrazovanje. Također, vođenje evidencija za svako dijete, ispunjavanjem formulara, ukazuje na sustavno praćenje tjelesnog, intelektualnog, emocionalnog i duševnog stanja pitomaca Zavoda. Ovdje se već govorilo o medicinskom poimanju sljepoće u razmatranom razdoblju,

54 HR-DAZG.959, k. 12, Broj registara liječničkih svjedočaba: 54/1931.
55 HR-DAZG-959, k. 10, Broj: 15325/1913.
56 HR-DAZG-959, k. 11, Broj: 37732-1929.
57 HR-DAZG-959, k. 10, Broj 5121/1914.
58 HR-DAZG.959, k. 17, Broj: 157/1936.
59 HR-DAZG-959, k. 14.

ali u prikazanim liječničkim svjedodžbama, ono se naturalistički i detaljno nadopunjuje opisom tijela djece koja su prihvatljiva i neprihvatljiva za primitak u Zavod. Liječnički nalaz ne ostaje tek puki opis, nego se u njemu kroz usporedbe oblikuje društvena pozicija slijepog djeteta.[60] Prosudbe liječnika o njihovu tijelu postaju ključne u procesu uključivanja i isključenja iz Zavoda. Navedeno se može povezati s tadašnjim stavom da je invaliditet apsolutno stanje koje se ne može promijeniti, što je bilo temelj segregacijske skrbi o osobama s invaliditetom u tadašnjem društvu.[61] No neovisno o suvremenim teorijskim interpretacijama, koje s vremenskim odmakom razmatraju ove fenomene, postojale su i konkretne okolnosti, poput one zabilježene u molbi oca za povratak sina u Zavod, u kojoj navodi da se o njemu nema tko brinuti te da ga ne mogu uzdržavati. Jednom riječju, povijesne procese treba sagledavati unutar njihova vlastitog vremenskog i značenjskog konteksta.[62]

NASTAVNI PLAN I PROGRAM ZAVODA

Obrazovanje se u Zavodu provodilo kroz osnovno i stručno obrazovanje slijepe djece Školskim tečajem, koji je obuhvaćao nastavni program za pučke škole, Obrtnim tečajem, koji je obuhvaćao stručni zanatski program te Glazbenim tečajem o glazbenoj teoriji i praksi.[63] Slijepi učenici učili su iste predmete poput učenika u narodnim osnovnim školama, ali i predmete poput ručnog rada i muzike.[64] Prema Nastavnom planu za osme razredne osnovne škole za slijepe, svrha obrazovanja bila je „da slijepu djecu oba spola, duševno i tjelesno obrazuje i da ih po mogućnosti učini sposobnima za korisne članove društvene zajednice."[65] Zavod su mogli upisati učenici od šeste do dvanaeste godine života. Prema maloprije navedenom Planu, škola je bila internatski uređena, mogli su je pohađati i eksterni učenici, a nastava u trajanju od osam ili, prema potrebi, više godina održavala se kroz pripravno odjeljenje (za djecu koja nisu napunila osam godina i tjelesno su slaba da ne mogu pratiti nastavu u prvom razredu osnovne škole za slijepe), osnovnu školu (predmete narodne osnovne škole koji su bili prilagođeni za slijepu djecu uz naglasak na ručni rad) i produženu zanatsku školu za slijepe

60 Didier Fassin, *Humanitarian Reason: A Moral History of the Present* (Berkeley: University of California Press, 2012).

61 Zdravka Leutar i Marko Buljevac, *Osobe s invaliditetom u društvu* (Zagreb, Biblioteka socijalnog rada, 2020).

62 Reinhart Koselleck, *Futures Past: On the Semantics of Historical Time* (New York: Columbia University Press, 2004).

63 HR-DAZG-959, k. 11.

64 HR-DAZG-959, k. 17, Broj: 95/1936.

65 HR-DAZG-595, k. 12, Broj: 233/1931. Nastavni plan i program za osmorazrednu osnovu školu i produženu zanatsku školu za slijepe.

(za djecu koja su završila osnovnu školu i od 2 do 4 godine su se pripremala za najčešće zanat).[66] Tako je 1912./1913. godine pripravna obuka obuhvaćala izradu sljedećeg: „slažu pitomci 1. i 2. razreda razne uzore od papira i drvenih kocaka, koje su udešene za porabu u sljepačkim zavodima, išivaju različite uzore na papiru, dok se počevši od 3. do 5. razreda muški pitomci podučavaju u modeliranu."[67] Već 1936. godine donesena je odluka da svaki zavod za odgoj slijepe djece treba imati svoje pripravno odjeljenje/materinju školu, u koju bi se smještala slijepa djeca od njihove četvrte godine života i koja će se specijalnim metodama osamostaljivati.[68]

Razrednica učenika od I. do V. razreda te 1. i II. produženog godišta školskih godina 1904./1905. i 1906./1907. sadržavala je za svakog učenika sljedeće podatke: ime i prezime učenika, vjeru, godinu, mjesec i dan rođenja, mjesto rođenja, dan nastupa u Zavodu, ime i prezime roditelja (skrbnika), prebivalište i zanimanje roditelja (skrbnika), uzrok i doba nastupa sljepoće, stupanj sljepoće i je li učenik operiran ili nije, mišljenje o duševnim i tjelesnim sposobnostima, posebne mane i navike učenika, a ovisno o razredu ocjene iz predmeta: Čudorednost, Vjeronauk, Čitanje, Pismeni sastavci, Računstvo, Geometrijsko oblikovane, Zemljopis, Povijest, Prirodopis, Prirodoslovlje, Krasnopis, Frobelove radnje, Orguljanje, Kefarstvo, Tamburanje, Pletenje stolca, Žensku ručni rad, Pjevanje, Tjelovježba, Glazba/Glasoviranje te Opći red.[69] Prema podacima u školskoj godini 1912./1913., Obrtna obuka sastojala se od kefarstva i pletenja trstenih stolaca za muške pitomce, a pletenja, pletenja vunom, uzornog pletenja i kukičanja za djevojčice.[70]

Prema Tjedniku I. i II. produženog godišta za školsku godinu 1913./1914. predmeti su bili Vjeronauk, Čitanje, Pismeni sastavci, Računstvo i geometrijsko oblikoslovlje, Zemljopis, Povijest, Prirodopis, Krasnopis, Troeblove radnje/Orgujanje, Kefarstvo, Košaraštvo/Modelovanje/Glasovir, Pletenje stolaca, Ženski ručni rad, Pjevanje, Glazba, Tjelovježba.[71] Nastavni plan za školsku godinu 1920./1921. za I. i II. razred sadržavao je predmete Čudoredno vladanje, Vjeronauk, Čitanje, Pismeni sastavci, Računstvo i geometrijsko oblikoslovlje, Stvarnu obuku, Krasnopis, Memoriranje, Kefarstvo, Pletenje stolaca, Ženski ručni rad, Pjevanje, Glazba, Tjelovježba i Prečitavanje,[72] dok oni iz 1921./1922. i 1922./1923. godine, predmete: Nauk vjere, Hrvatski ili Srpski jezik, Računstvo i geometriju s crtanjem, Početnu stvarnu obuku, Stvarnu obuku (uključivala

66 Ibid.
67 Stjepan Horvat, *Izvještaj zemaljskog zavoda za uzgoj slijepe djece u Zagrebu* (Zagreb: Kralj. zemaljska tiskara, 1913), 11.
68 HR-DAZG.959, k. 17, Broj: 198/1936.
69 HR-DAZG-959, k. 45, 47, 48, 18-51.
70 Horvat, *Izvještaj zemaljskog zavoda za uzgoj slijepe djece u Zagrebu*, 11.
71 HR-DAZG-959, k. 46, 18-51.
72 HR-DAZG-959, k. 18-51.

Tamburaški zbor pitomaca Zavoda za odgoj slijepe djece u Zagrebu, 1935. godine
Pohranjeno u: Tiflološki muzej, Zbirka fotografija, inv. oznaka 990.1:ZAG-3705

Sat prirodopisa u Zemaljskom zavodu za odgoj slijepe djece, oko 1920. godine
Pohranjeno u: Tiflološki muzej, Zbirka fotografija, inv. oznaka 990.1:ZAG-3918

Zemljopis, Povijest, Prirodoznanstvo), Krasnopis, Risanje slobodno/Risanje, Pjevanje svjetovno i crkveno, Gimnastiku, Gospodarstvu i Gospodarski ručni rad za dječake te Kućanstvo i ručni rad za djevojčice.[73] Prema podacima za prvi i drugi razred osnovne škole školske godine 1920./1921. godine Gospodarski ručni rad za dječake promijenjen je u Slovnicu, a Risanje u Čitanje.[74] Prema rasporedu sati iz 1929. godine, predmeti su bili Račun, Čitanje, Pisanje, Stvarna obuka, Glasovir, Pjevanje i Izvan naukovne osnove.[75]

Prema Nastavnom planu i programu za osmorazrednu osnovnu i produženu zanatsku školu za slepe iz 1931. godine, za svako dijete se vodio lični osobni list, a nastava je trebala biti maksimalno individualizirana s naglašavanjem praktičnih potreba života, uz izostavljanje dijelova gradiva koji nisu životno bezuvjetno potrebni, s tim da se djeca tijekom obrazovanja moraju maksimalno oslanjati na svoja osjetila, ruke i govor.[76] Prema spomenutom izvoru, nastavni program nije imao minimalne i maksimalne ciljeve zbog sposobnosti pitomaca te je bio definiran kao okvir nastavnog programa kroz predmete, čiji opis slijedi.

1. Nauka o vjeri.
2. Narodni jezik, koji je sadržavao vježbanje čistog i jasnog govora i vježbanja orijentacije, uz vježbanje osjeta sluha, dodira, okusa i mirisa. U nižim razredima (1. i 2. razred) obrađivale su se teme poput spavaće sobe, molitve, samostalnosti, orijentacije, rada, lijepog ponašanja, osobne higijene, ekologije, iskrenosti, odnosa s obitelji, ljubavi prema domu, Zavodu i rodnom mjestu. U srednjim razredima (3., 4. i 5. razred) obrađivale su se teme kao što su rad, zanat, briga, dobri i loši ljudi, lakovjernost, ljubaznost, liječenje, raspolaganje financijama, šetnja, kazalište, domoljublje i druge građanske vrline, a u višim razredima (6., 7. i 8.) intelektualni i tjelesni rad, društvena higijena, rad, nipošto prošnja, slijepo plivanje, biblioteka za slijepe, samoobrazovanje, zanimanja za slijepe, povlastice za slijepe, društva za slijepe osobe, istaknuti slijepi pojedinci, prava slijepih, aktivnosti u korist slijepih, uvjeti sretnoga života. Čitanje se dijelilo na ono za niže razrede, s ciljem upoznavanja i korištenja Brailleova pisma, za srednje razrede, kroz sigurno čitanje, interpretaciju pročitanog te recitiranje i glumu te više razrede, kroz vrlo sigurno čitanje i interpretaciju istog. Cilj svladavanja pisanja u nižim razredima bio je sastavljanje riječi na ploči za slaganje te pisanje riječi i kratkih rečenica, u srednjim razredima usavršavanje i vješto pisanje na tablicama Brailleovim pismom te pisanje riječi i kratkih rečenica Heboldovim pismom, dok u višim razredima

73 HR-DAZG-959, k. 46, Imenik učenika trećeg i četvrtog godišta za školsku godinu 1922./1923., k. 16, Dnevnik rada I. i II. razred 1921./1922. br. 43.

74 HR-DAZG-959, k. 43.

75 HR-DAZG-959, k. 11.

76 HR-DAZG-959, k. 12, Nastavni plan i program za osmorazrednu osnovu školu i produženu zanatsku školu za slepe.

lijepo pisanje navedenim pismima i upoznavanje s drugim priručnim aparatima za pisanje i vježbanje na njima. Pravopis i sastavak kroz pisanje riječi, temeljem diktata, vježbao se u nižim razredima, u srednjim razredima analiza i zapisivanje jednostavnih rečenica i upamćenih pjesmica, raspoznavanje glagolskih vremena i oblika, zapisivanje po diktatu složenijih rečenica te kratki sastavci poput čestitki, pisama i slično. U višim razredima se sastojalo od pisanja složenih rečenica, korištenje interpunkcija, slobodni opisi te poslovni sastavci.

3. Čitanje pitomcima, koje je obuhvaćalo čitanje naglas poučnih i obveznih djela.
4. Narodna povijest kroz poznavanje najznačajnijih događaja iz nacionalne povijesti, prema nastavnom programu za osnovne škole.
5. Zemljopis, poznavanjem najvažnijih geografskih obilježja Kraljevine Jugoslavije i ustanova u njima, s obzirom na praktični život, te upoznavanje s inozemstvom ako je domovina s njom povezana. U srednjim razredima učili su se dijelovi poput rijeka, planina, gradova, sela, ali i strane svijeta, godišnja doba, duljina dana i noći, dok u višim razredima utvrđivanje stečenog znanja na karti, geografski dijelovi Kraljevine Jugoslavije i trgovina i poljoprivreda, Europa i dijelovi svijeta, oblik Zemlje, pojasevi, kretanje Zemlje, kopna i mora.
6. Račun s osnovama geometrije sadržavao je za niže razrede računanje do 100, uporabu novca, tablicu množenja, tijela i plohe, u srednjim razredima sve četiri računske radnje s brojevima višim od 1000, rimske brojeve, izračun kutova i kružnice, razlomke, računanje s cijelim i decimalnim brojevima te pisanje višeznamenkastih brojeva na Brailleovu i Humboldovu pismu. U višim razredima matematika sadržava skraćivanje brojeva, računanje postotaka, površine i volumena te jednostavno knjigovodstvo i računovodstvo.
7. Poznavanje prirode uključivalo je najtipičnije primjere životinja, bilja i prirodnih pojava, kao i njihovu važnost u svakodnevnom životu.
8. Higijena, s ciljem upoznavanja ljudskog tijela i očuvanja zdravlja.
9. Crtanje i modeliranje u nižim razredima kroz modeliranje jednostavnih oblika, dok u srednjim i višim izrađuju geometrijske oblike i tijela prema modelu, crtanje geometrijskih oblika i prostih uzoraka u srednjim razredima te u višim razredima crtanje simetričnih crteža koje učenici poznaju, poput stolca, ormara i slično.
10. Ručni rad muški uključivao je ručnu izradu najobičnijim oruđem, stvari koje su djeca naučila na drugim predmetima, s ciljem pobuđivanja interesa za njihovo buduće zanatlijsko zvanje. U prvom i drugom razredu izrađivali su jednostavne predmete poput nizanja zrnaca, kutijica od kartona, dok u srednjim i višim razredima prelazi u vježbanje za prikladni zanat poput četkarstva, pletkarstva i slično.

11. Ženski ručni rad i domaćinstvo učili su se od trećeg razreda i uključivali su pletenje, heklanje, šivanje gumbi, porubljivanje, šivanje po crtama i izradu predmeta za kuću. Učilo ih se prepoznavanju materijala te brizi i vođenju kućanstva, uz naglasak na značaj žene u domaćinstvu: postavljanje stola, promjena posteljine, čišćenje, loženje vatre, čišćenje prostora, glačanje i kuhanje te radovi u vrtu i dvorištu.
12. Lijepo pisanje uključivalo je brzo i točno pisanje na pismima.
13. Pjevanje i muzika u nižim razredima uključivalo je vježbe sluha, glasa i ritma, u srednjim razredima poznavanje nota, dok u višim razredima upoznavanje i izvođenje glazbenih djela, uz vježbanje izabranog instrumenta.
14. Tjelesne vježbe uz vježbanje uključivale su orijentaciju u prostoru i korištenje sluha, ritmiku i igre, na što ukazuje i citat: „pomoću tjelesnog odgoja pitomac treba postati odvažan, promišljen, ustrajan, jačati opreznost, samosvijest i prisutnost duha. Tjelesna vježba treba razvijati osjećaj za rad, lijepo ponašanje i društveni život. Pitomac neka bude svjestan svoje snage i sposobnosti svog tijela, neka im se raduje i vježba ih i tako se pripremi za praktičan život."[77]

Temeljem opisanih i navedenih predmeta u školi u Zavodu može se zaključiti kako se sustavno ulagalo u obrazovanje slijepih pitomaca, koji su zapravo dobivali gotovo identičnu nastavu kao i videći učenici u narodnim školama (što je bilo i definirano ranije navedenim pravim izvorima). Međutim, osim znanja i razvoja talenta, iz navedenog je primjetno kako se znatan trud ulagao u osamostaljivanje slijepih pitomaca te razvoj njihovih sposobnosti svakodnevnog života. Obrazovni proces bio je usmjeren na iskorištavanju svih potencijala i sposobnosti učenika primljenih na školovanje u Zavod. Produžena zanatska škola za slijepe sadržavala je, uz zanat za koji su se pitomci obrazovali, sljedeće predmete: Nauku o vjeri, Narodni jezik, Narodnu povijest, Zemljopis, Račun s osnovama geometrije, Poznavanje prirode i higijene, Lijepo pisanje, Pjevanje i muziku (većina je učila tamburanje, a darovitiji klavir, orgulje ili violinu i ako su se time željeli baviti, bili su oslobođeni od obuke za zanat), tjelesne vježbe i Obučavanje zanata (izobrazba za zanat u radionicama Zavodu).[78] Naime, po završenoj osnovnoj školi, pitomci su u Zavodu izučavali kefarski, pletarski ili košarački zanat u trogodišnjoj ili četverogodišnjoj produženoj zanatskoj školi te stjecali naziv pomoćnika navedenih zanata, polaganjem ispita za četkarski i košarački nauk pred Udruženjem

77 HR-DAZG-959, k. 12, Nastavni plan i program za osmorazrednu osnovu školu i produženu zanatsku školu za slepe.
78 Ibid.

Dječaci na satu gimnastike u Zemaljskom zavodu za odgoj slijepe djece, oko 1920. godine
Pohranjeno u: Tiflološki muzej, Zbirka fotografija, inv. oznaka 990.1:ZAG-3786

zanatlija[79] te se po uspješno položenom ispitu, upisivali u komoru obrtnika,[80] dok „oni koji zbog različitih tjelesnih i duševnih nedostataka ne uzmognu se plasirati u životu, Zavod pomaže da budu smješteni u koji dom za slijepe da ne budu teret svojoj okolini, kako bi provodili čovjeku dostojan život."[81]

Zavod je uputio molbu Ravnateljstvu Centralnog sabirališta 1933. godine, kojom moli povrat orgulja iz Popovače, pohranjenih 1924. godine u Sabiralištu, s ciljem da se dio glazbeno talentirane djece osposobljava na njima, navodeći: „nekada su orguljaši bili učitelji, a sada jer ih nema mogu to biti pitomci u župnim crkvama i tako zarađivati za svoj svagdašnji kruh."[82] Prema tome, podaci za 1936. godinu doista pokazuju da su neki učenici postali orguljaši[83], koji su se obrazovali u Klasičnoj gimnaziji i Državnoj muzičkoj akademiji.[84] Dio učenika je 1935. godine učio Esperanto,[85] pa su 1936. godine imali u planu održati koncerte Pjevačkog i tamburaškog zbora pitomaca Zavoda za odgoj slijepe djece

79 HR-DAZG-959, k. 53.
80 HR-DAZG-959, k. 12, Broj: 233/1931. Nastavni plan i program za osmorazrednu osnovu školu i produženu zanatsku školu za slijepe
81 HR-DAZG-959, k. 17, Broj: 95/1936.
82 HR-DAZG-959, k. 14, Predmet: Zavodske orgulje pohranjene kod Ravnateljstva Centralnog Sabirališta- vraćanje Zavodu br. 343/1933.
83 HR-DAZG.959, k. 17, Broj: 333/1936.
84 HR-DAZG-959, k. 17, Broj: 387/1936.
85 HR-DAZG-959, k. 16, k. 17.

u Zagrebu tijekom Jugoslavenskog esperanto kongresa u Ljubljani, Mariboru i Celju,[86] u kojem je trebalo sudjelovati šesnaest dječaka, sedam djevojčica, četiri nastavnika i služavka.[87]

Očito je da je cilj sustava bio slijepoj djeci obrazovanjem omogućiti samostalniji život i lakše uključivanje u svakodnevicu videćih, iako njegova provedba nije uvijek bila u skladu s tom idejom. Unatoč toj hvalevrijednoj namjeri, u samom su procesu postojale i određene prepreke. Primjerice, Zavod je bio internatskog tipa, što je značilo da su slijepa djeca bila izdvojena iz obitelji i lokalne sredine te su pritom gubila kontinuitet odnosa u vlastitom okruženju, koji je često bio složen i prije odlaska na školovanje. Uz to, promjena iz 1936. godine, kada se dobna granica potencijalnih pitomaca spustila na četvrtu godinu života, pokazuje istodobno sve veće pridavanje značenja ranom odgoju, ali i ranije izdvajanje djece iz obitelji. Na kraju se postavlja pitanje kako su se, nakon njegova završetka i povratka kući, ponovno vraćala u tamošnju kolotečinu i jesu li se mogli zaposliti.[88] Govoreći o mogućnostima zapošljavanja nekadašnjih pitomaca nakon završenog školovanja, bio je zamjetan raskorak između rodno stereotipiziranih vještina usvojenih u Zavodu i stvarnih mogućnosti pronalaska posla, koji bi osigurao samostalnu egzistenciju. Taj će nerazmjer biti jasno vidljiv u pismu jedne pitomice, a slijedi u dijelu teksta koji se odnosi na djelovanje Zavoda za slijepe u Popovači. U međuratnom razdoblju, ideje koje će kasnije činiti socijalni model odnosa prema osobama s invaliditetom, bile su teško ostvarive. Njegovi su se obrisi tada tek počeli nazirati, a kao cjelovit okvir oblikovao se krajem 1970-ih i početkom 1980-ih u Velikoj Britaniji, ponajprije u radovima Michaela Olivera i u okviru pokreta osoba s invaliditetom.[89]

UČENICI I OSOBLJE ZAVODA

U prvu školsku godinu 1895./1986. godine bilo je upisano sedam dječaka i šest djevojčica,[90] dok je prema zapisniku XI. redovite i zaključne sjednice učiteljskog zbora Zemaljskog zavoda za odgoj slijepe djece za prvo proljeće (polugodište) školske godine 1912./1913. ukupno bilo dvadeset pitomaca, koji su pohađali od 1. do 5. razreda te 1. i 2. produžno godište.[91] Podaci o učenicima za 1922./1923. godinu pokazuju da je u trećem razredu bilo troje učenika i dvoje

86 HR-DAZG-959, k. 17, Broj: 164/1936., Broj: 185/1936. Broj: 187/1936.
87 HR-DAZG.959, k. 17, Broj: 165/1936. Broj: 201/1936.
88 Michael Oliver, „Disability Definitions: The Politics of Meaning", u: Michael Oliver, ur., *The Politics of Disablement: Critical Texts in Social Work and the Welfare State* (London: Palgrave Macmillan, 1990).
89 Ibid.
90 Bosnar Salihagić, „Povijesni pregled".
91 HR-DAZG-959, k. 10. Horvat, *Izvještaj zemaljskog zavoda za uzgoj slijepe djece u Zagrebu*, 15.

slušača, u četvrtom razredu osmero učenika[92] te četrnaestorica dječaka u produženoj zanatskoj školi 1936. godine.[93] U Zavodu je 1930. i 1931. godine bio ukupno dvadeset jedan pitomac,[94] a 1934./1935. četrdeset dva pitomaca.[95] Podaci o zaposlenicima pokazuju da su 1912./1913. u Zavodu bili zaposleni upravitelj, učiteljica, učitelj, rimokatolički vjeroučitelj, grčko-istočni vjeroučitelj, učiteljica za ženski ručni rad, učitelj guslanja, kefarski poslovođa, koji je podučavao pitomce tamburanju, sluga i sluškinja.[96] Nadalje, 1928. godine bilo je zaposleno troje učitelja, jedan kefar i jedan upravnik,[97] 1929. godine jedna slijepa učiteljica (ne navodi se broj ostalih zaposlenih),[98] 1931. godine četvero nastavnika i honorarno rimokatolički vjeroučitelj, srpsko-pravoslavni vjeroučitelj, zavodski liječnik, nastavnik za obuku u glasoviranju, nastavnik za obuku u tamburanu zbornom, pomoćna učiteljica za obuku u ženskom ručnom radu, kefarski pomoćnik za obuku u četkarstvu, dvorkinja i dvije služavke,[99] 1932. godine troje nastavnika (od kojih je jedan bio slijepa osoba), jedan upravnik i honorarno šestero osoba (kateheta, liječnik, učiteljica ručnog rada, slijepi kefar, sluga i služavka).[100]

Prema podacima iz 1933., bilo je zaposleno troje nastavnika i jedan upravnik,[101] 1934. godine troje nastavnika, učiteljica hospitanka i upravnik,[102] a 1935. godine četvero nastavnika i honorarno dvije osobe za obuku ručnog rada i zanata (zaposlen je dodatno bio i slijepi majstor kao stručni učitelj pitomaca prve godine produžene nastave škole za košaraštvo i kefarstvo), zavodski liječnik, zavodska nadstojnica i tri služavke.[103] Prema „Spisku nastavničkih lica koja su na radu u Zavodu, a primaju prinadležnosti na teret budžeta Ministarstva prosvjete" iz 1936. godine bilo je zaposleno troje nastavnika, dvoje učitelja hospitanata i jedan upravnik, a prema spisku onih „koji primaju honorar ili plaču po budžetu Savske banovine", troje učitelja, vjeroučitelj, nastavnica hospitantica, kefarski majstor, zavodska nadstojnica i tri služavke.[104] Učitelji su polagali ispit

92 HR-DAZG-959, k. 11, Imenik učenika III. i IV. razreda za školsku godinu 1922./23, Niža pučka škola u Kr. zemaljska škola za slijepe Moslavina- Popovača, br. 49.
93 HR-DAZG-959, k. 17.
94 HR-DAZG-959, k. 11.
95 HR-DAZG-959, k. 14, Broj: 97/1935., Predmet: Potpora za opskrbu slijepe djece.
96 Horvat, *Izvještaj zemaljskog zavoda za uzgoj slijepe djece u Zagrebu*, 14.
97 HR-DAZG-959, k. 10.
98 HR-DAZG-959, k. 11.
99 HR-DAZG-959, k. 12, Obrazloženje k predlogu budžeta za 1931/1932 budžetsku godinu.
100 HR-DAZG-959, k. 13, Spisak nastavnika Zavoda za odgoj slijepe djece Zagreb, broj 39/1932. Popis honorarnog osoblja Zavoda za odgoj slijepe djece u Zagrebu, broj 294/1932. Popis imenovanog osoblja Zavoda od odgoj slijepe djece u Zagrebu.
101 HR-DAZG-959, k. 14, Broj: 33/1933., Predmet: Trebovanje kredita za lične rashode u I. polugodišt budž. 1933/34. godine, broj: 59/1933. Predmet: Službenički listovi dostava.
102 HR-DAZG-959, k. 15.
103 HR-DAZG-959, k. 16, Broj: 12/1935., Broj: 54/1935.
104 HR-DAZG-959, k. 17.

za defektnu djecu, a dio ih se obrazovao i u školi za odgoj slijepih i gluhonijemih u Milanu i ženskoj višoj školi za socijalnu skrb u Pragu.[105] O usmjerenosti plana i programa Zavoda za slijepe na društvenu funkcionalnost pitomaca već je bilo riječi. Međutim, ovdje se prvi put spominje struktura zaposlenih, iz koje je razvidno da je Zavod djelovao kao mikrosustav s jasnom podjelom rada između različitih struka. Uz učitelje i upravu, bili su angažirani vjeroučitelji različitih konfesija, liječnici, pomoćno osoblje te „stručni majstori" (kefari i učitelji zanata). Obrazovni procesi ujedinjavali su pedagošku, medicinsku, vjersku i radnu komponentu, tipične za institucije tog razdoblja.[106]

UVJETI ŽIVOTA U ZAVODU

Osim što dosad navedeni podaci ukazuju da su u Zavodu najčešće bila smještena slijepa djeca čije su obitelji živjele u lošim socioekonomskim prilikama (dio njih je živio i u siromaštvu), loši uvjeti života zabilježeni su već 1914. godine, kada se navodi da u Spavaonici II. spava dvanaestero pitomaca, a trebalo bi biti maksimalno njih osam, što dovodi do problema kod prozračivanja ako dođe do određenih zaraza.[107] Navedeno se može povezati s podatkom da je 1931. godine Uprava zamolila da se urede još tri sobe u Zavodu zbog većeg broja učenika.[108] U Zavodu se 1929. godine pojavila difterija, gdje je dvoje pitomaca poslano u kućnu bolnicu, a petero ih je ostalo u Zavodu, uz naglašavanje da u bolnici nema mjesta te da je vrlo neudobno jer je u istoj zgradi 138-ero gluhonijeme djece.[109] Naime, bolnički troškovi (u konkretnom slučaju u Općoj javnoj bolnici milosrdnih sestara u Zagrebu) su za dio učenika pokrivani od strane Kraljevske zemaljske blagajne u Zagrebu,[110] što se može povezati da njihovi roditelji nisu imali financijskih sredstava za pokrivanje troškova djece. U Zavodu su 1933. godine bili loši stambeni uvjeti „razrušeni zidovi, prozori istrunuli i rasklimani", što je rezultiralo time da je Uprava Zavoda molila da se iz likvidiranog Dječjeg doma u Našicama dopreme deset komada kompletnih kreveta te barem dva ormara za pohranu rublja.[111] Već 1913. godine roditelji su se morali obvezati da će dijete opskrbiti nužnom obućom i odjećom ako im dijete bude besplatno primljeno u Zavod.[112]

105 HR-DAZG-959, k. 53.
106 Henri-Jacques Stiker, *A History of Disability* (Ann Arbor: University of Michigan Press, 2019).
107 HR-DAZG-959, k. 10.
108 HR-DAZG-959, k. 12, Broj: 79/1931.
109 HR-DAZG-959, k. 11, Broj: 66/1929.
110 HR-DAZG-959, k. 19, Broj: 23/453/1913.
111 HR-DAZG-959, k. 14, Broj: 282/1933. Predmet: Potreba novih kreveta.
112 HR-DAZG-959, k. 10.

Prema dopisu iz 1913. godine, za pitomce Zavoda nabavljeno je „11 zimskih odjela za dječake, 11 zimskih kabanica za dječake, 2 uniforme za dva novo primljena pitomca, te 11 kompleta zimskih opravica za djevojčice koje su činile suknja, struk i kaput“,[113] dok je 1914. godine upućena molba Gradskom poglavarstvu Zagreba „da dodijeli pitomcu sa svog područja odjeću i obuću“.[114] Na početku 1933., 1935. i 1936. godine odlučeno je da svako dijete, koje će biti primljeno u Zavod, pri dolasku mora ponijeti najmanje „1 odijelo i zimski kaput, 1 par čestitih cipela, 6 pari čarapa, 4 košulje, 4 gaća, 6 džepnih rupčića, 1 jastuk, 2 plahte, 2 jastučnice, 1 gunj i keficu za zube“ jer će biti u Zavodu od deset do dvanaest godina, s tim da će iz njega biti otpušteno ako bude „zarazno, imalo duševnu ili tjelesnu zaostalost te mokrilo u krevet.”[115] S druge strane, budući da je znatan dio učenika u Zavod dolazio s vrlo ograničenim odjevnim predmetima, Zagrebačko društvo Dobrotvor 1936. godine poklonilo je svakom pitomcu par cipela.[116]

S druge strane, prema podacima iz 1914., bilo je zabranjeno učenicima prikupljanje prinosa po gostionama, kavanama i privatnim kućama jer školska mladež može sabirati jedino po ulicama i trgovima, i to načinom čednim i pristojnim, a nipošto nametljivim samo do 7 sati navečer,[117] dok je 1931. godine prijavljeno policiji da su određene osobe po Zagrebu neovlašteno prikupljale priloge za pitomce.[118] Zavod je primio novčanu donaciju temeljem oporuke 1913. godine,[119] kao i 1935. godine novčani prilog umjesto plaćanja vijenca za posljednji ispraćaj jedne osobe.[120] Kao oblik prikupljanja donacija organizirane su i različite kulturne manifestacije. Prema dopisu je 1931. godine Zavod trebala posjetiti Helen Keller pa je shodno tomu od nadležnog Ministarstva Zavodu ustupljeno 100 komada knjige „Slijepa i gluha Helen Keller” da ih proda građanima Zagreba, uz naznaku da se 30 % od prodanih knjiga ustupa Zavodu u korist pitomaca ustanove, na način da im se kupi što je prema Ravnateljstvu najpotrebnije.[121] Za blagdan Svetog Vida, 15. lipnja 1933. godine, organiziran je koncert u Hrvatskom glazbenom zavodu, čiji je prihod išao za Ferijalnu koloniju za slijepu djecu u Crikvenici, gdje su devetnaestero učenika, troje nastavnika i jedna služavka boravili od 15. do 29. lipnja 1933. godine.[122] Učenici su 21. prosinca 1933. godine imali koncert u

113 HR-DAZG-959, k. 19, Broj: 21502/1913, Predmet: Odjela nabava.
114 HR-DAZG-959, k. 10, Broj: 8719/1914.
115 HR-DAZG-959, k. 14, Broj: 275/1933., k. 17, Broj: 312/1936, k. 16, Broj: 335/1935.
116 HR-DAZG-959, k. 16.
117 HR-DAZG-959, k. 10, Broj: 8719/1914.
118 HR-DAZG-959, k. 14, Predmet 268/1933. Nedozvoljeno prikupljanje priloga za slijepu djecu.
119 HR-DAZG-959, k. 10, Broj: 22487/1913.
120 HR-DAZG-959, k. 16.
121 HR-DAZG-959, k. 12, Broj: 2310/1931.
122 HR-DAZG-959, k. 12, k. 14, Broj: 146/1933., Predmet: Ferijalna kolonija slijepe djece.

Hrvatskom glazbenom zavodu,[123] dok su izložbe radova pitomaca, muzičke produkcije i demonstracije čitanja na Barilleovu pismu, održane 1934. i 1936. godine u prostorijama Zavoda sa svrhom „prikaza gradjanstvu uspjehe uzgoja slijepe djece, koji ovu imaju privesti k samostalnome privrednome životu", a novac od prodaje koristio se „za prijeke potrebe slijepih pitomaca."[124]

Društvo Sv. Vida za podupiranje slijepih Zagreb je također 1934. godine uplatilo novčani iznos kao nagradu slijepoj djeci u Zavodu koja su izrađivala četke[125] te je molilo 1936. godine Kraljevsku bansku upravu za Savsku banovinu da im ustupi besplatno mali lokal koji se nalazio u Zavodu kao prodavaonicu u kojoj bi prodavali svoje proizvode, navodeći da oni podučavaju pitomce Zavoda četkarskom zanatu.[126] Navedeno ukazuje da je i prikupljanje donacije, zapravo milodara, bilo također oblik osiguravanja novčanih sredstava za život pitomaca. Ako se izneseni podaci povežu s ranije opisanim molbama roditelja za primitak djece besplatno u Zavod, može se ponovno zaključiti kako je velik dio pitomaca živio u uvjetima siromaštva, tako da je dio potrebne odjeće i obuće osiguravan različitim donacijama ili pak iz novčanih sredstava Zavoda.

Prenapučenost, loši higijenski uvjeti i česte zarazne bolesti bili su u to vrijeme stalna pojava u većim institucijama, gdje se život pitomaca organizirao prema onome što je bilo na raspolaganju, a manje prema njihovim individualnim potrebama, kakve se danas nastoje u većoj mjeri osigurati. Opskrba osnovnim potrepštinama putem obitelji, države i dobrotvornih priloga bila je u to vrijeme uobičajena praksa jer institucije same po sebi nisu imale dovoljno stabilnih sredstava da u potpunosti zbrinu pitomce, nego su ovisile o različitim izvorima pomoći, nerijetko bez jasne međusobne koordinacije.[127] No pomaknemo li se od tog pragmatičnog aspekta, uočljivo je da je Zavod imao i mehanizam društvenog usmjeravanja i reprezentacije. Pitomci su mogli biti vidljivi u javnom prostoru, ali samo pod uvjetima koji su bili normativno i institucionalno propisani. Pritom se misli na regulaciju javnog ponašanja, primjerice nadzor prikupljanja priloga.[128]

123 HR-DAZG-959, k. 14, Broj 404/1933., Predmet: Božićna produkcija slijepe djece- molba za uređenje pozornice.

124 HR-DAZG-959, k. 15, Broj: 488/1934., Predmet: Božićna izložba ručnik radova pitomaca Zavoda za odgoj slijepe djece u Zagrebu. k. 17, Broj: 240:1936. Predmet: Izložba ručnih radova Zavoda za odgoj slijepe djece u Zagrebu.

125 HR-DAZG-959, k. 15, Broj: 932/35.

126 HR-DAZG-959, k. 17. Broj: 456/36, Predmet: Molba za prepuštanje lokala u Ilici br. 83.

127 Jelena Seferović, „Children With Intellectual Disabilities in Croatia: From Psychiatry to Specialized Institutions (1897–1970s)", *Acta Histriae* 34, br. 1 (2026): 95–116.

128 Kevin Paterson i Bill Hughes, „Disability Studies and Phenomenology: The Carnal Politics of Everyday Life," *Disability & Society* 14, br. 5 (1999).

Dvorac grofova Erdődyja
Pohranjeno u: HR-HDA-1422, Agencija za fotodokumentaciju

ZAVOD ZA SLIJEPE U POPOVAČI

Pitomci Zavoda za slijepu djecu u Zagrebu bili su od 1920. do 1933. godine smješteni u Invalidski dom u Popovači, mjestu udaljenom oko 60 kilometara od Zagreba. Ovaj čin za njih nije značio samo promjenu mjesta boravka, nego i otežan pristup javnim ustanovama, manje kontakata s videćim osobama te veću zatvorenost u institucionalni svijet.[129] S jedne strane, Zavod je pitomcima pružao zaštitu, obrazovanje i određen oblik socijalne sigurnosti, dok je s druge strane

129 HR - DASK - 161 Bolnica za duševne bolesti u Popovači. Spisi kraljevskog zemaljskog dobra Moslavina - Invalidskog dobra u Popovači /1923/1929-1934 - Opći spisi, 1934. (56_2418). Zavod za slijepe premješten je u zgrade baroknog dvorca grofova Erdődyja u Popovači, u kojima se dotad nalazio Invalidski dom ratnih veterana iz Prvoga svjetskog rata. Ustanova je djelovala pod ingerencijom Ministarstva socijalne politike i narodnog zdravlja (sl. Dvorac grofova Erdődyja, HR-HDA-1422, Agencija za fotodokumentaciju).

pridonosio njihovoj društvenoj izolaciji. Time se stvarao zatvoren krug u kojem je njihovo iskustvo sljepoće bilo gotovo u potpunosti institucionalizirano.[130]

Razdoblje od 1920. godine, kada je Pokrajinska uprava u Zagrebu - Odjeljenje socijalne politike donijela odluku o preseljenju zavoda u Popovaču, preko službene predaje njegova upravljanja Branku pl. Štrigi 1922. godine[131] pa sve do 1933. godine, kada je započelo vraćanje posljednjih pitomaca u Zagreb, bilo je obilježeno brojnim prijeporima. Pritom se misli na oprečne stavove između nadležnih tijela socijalne politike, koja su inzistirala na preseljenju u Popovaču, i stručnjaka za skrb o slijepim osobama koji su mu se protivili, zatim na podijeljena mišljenja pitomaca Zavoda o uvjetima života u njemu te naposljetku na nesuglasice oko njegova povratka u Zagreb. Prema Josipu Medvedu, ravnatelju Zavoda za gluhonijeme u Zagrebu, „nije bila sretna zamisao taj zavod premještavati". Sličan stav zastupao je i inspektor za zavode slijepih Veljko Ramadanović, koji ga je iznio i u izvještaju o Zavodu za slijepe u Zemunu za 1923./1924. godinu. Uz to, Medved je smatrao da gradska središta, poput Ljubljane i Zagreba, „pružaju mnogo više za stručnu i znanstvenu naobrazbu slijepe djece; tu su razna humanitarna društva, druge škole, a naročito učiteljska i muzička škola te klinika za oči". Zaključio je stoga da će, želi li se postići uspjeh u školama za slijepe, „školske vlasti morati vratiti [zavode] na njihovo mjesto."[132]

Odluka o premještanju Zavoda za slijepe u Popovaču i godinama kasnije bila je predmet kritika, kako potvrđuje i referat iz 1956. godine, sastavljen povodom obilježavanja desete godišnjice Saveza slijepih Jugoslavije. U referatu se upozorilo da je spomenuta odluka bila „uvjerljiv primjer nebrige državne vlasti stare Jugoslavije za invalide uopće, a za slijepe posebno, te ujedno slika tadašnje reakcionarne politike vladajuće velikosrpske buržoazije." Uz to, navedeno je da je Zavod preseljen iz Zagreba u provinciju „gdje su slijepi živjeli u najtežim uvjetima, često i bez ikakvih financijskih sredstava, a da je nasuprot tome, zavod u Zemunu u isto je vrijeme bio obilno dotiran i dobro uređen."[133] No segregacijski pristup prema osobama s invaliditetom, primjerice gluhim osobama, te slaba koordinacija između nadležnih ministarstava i stručnjaka za skrb o toj populaciji, zabilježen je već godinu dana nakon nastanka ovog referata i u jednoj od

130 Henri Jacques Stiker, „Using Historical Anthropology to Think Disability", u: Brigitte Holzer, Arthur Vreede i Gabriele Weigt, ur., *Disability in Different Cultures: Reflections on Local Concepts* (Bielefeld: transcript Verlag, 2015), 362–63.

131 Tiflološki muzej, inv. br. 1737, Predmet: Uprava za odgoj slijepe djece predana zavodskom učitelju Štrigi, 8. veljače 1922.; inv. br. 1741, Prednet: Uvjerenje iz Udruženja slijepaca, Ilica 5 (Oktogon), Zagreb, 15. listopada 1927. Dokument navodi da je Branko pl. Štriga bio „slijepi učitelj slijepih" i predsjednik Udruženja slijepaca u Zagrebu od 1. ožujka 1927. do 12. listopada 1927.

132 Josip Medved, „Zdravstveno - pedagoške ustanove u Jugoslaviji", *Liječniki vjesnik* 49 (2) (1927): 111.

133 HR-HDA-2046 Republički komitet za zdravstvenu i socijalnu zaštitu SRH. Referat povodom proslave 10 - godišnjice osnutka Saveza slijepih Jugoslavije

republika Socijalističke Jugoslavije. Primjerice, Savjet za školstvo - Sekretarijat Sarajevo, Narodna Republika Bosne i Hercegovine (NR BiH), 5. rujna 1957. obratio se Savjetu za socijalnu zaštitu NR BiH u Sarajevu, navodeći sljedeće: „Od nastavnika Zavoda za gluvu djecu, kao i od Saveza gluvih obaviješteni smo da je vaš Sekretarijat donio odluku o preseljenju Zavoda u Reljevo. Iako po pitanju preseljenja Zavoda niko nije tražio saglasnost niti mišljenje ovog Savjeta. Slobodni smo da ukažemo na niz problema koji će iskrsnuti ako se ta odluka Sekretarijata sprovede u život."[134] Zavod koji se spominje u citatu bio je prvo smješten u središtu Sarajeva, na adresi Skenderija 14,[135] a Reljevo se nalazilo u sjeverozapadnom dijelu grada, više od deset kilometara udaljeno od njegova centra. Premda danas administrativno pripada općini Novi Grad Sarajevo, krajem 1950-ih godina Reljevo je predstavljalo relativno udaljeno gradsko predgrađe. Usporede li se komentari stručnjaka vezani uz preseljenje Zavoda za slijepe iz Zagreba početkom 1920-ih s ovim slučajem, može se zaključiti da se državna politika prema osobama sa senzornim teškoćama, u svojoj ideološkoj osnovi, kroz gotovo četiri desetljeća nije uvelike promijenila.

Zavoda za slijepe u Popovači dotaknuo se i Josip Štajduhar, hrvatski oftalmolog, koji ga je 1928. godine spomenuo u kontekstu neadekvatnih okulističkih pregleda. Za „sljepačke zavode" u Moslavini i Kočevju, naveo je da te preglede „nijesu kadri izvesti, već poradi toga što su daleko od mjesta gdje se nalaze okulisti, a s druge strane financijalna sredstva njihova su tako skromna da jedva mogu i toliko napredovati kako napreduju sada." Štajduhar je također istaknuo da se „slijepci primaju u zavode na temelju liječničkih svjedodžbi o općem zdravstvenom stanju, uz jednostavnu naznaku 'slijep'", no da se „ne spominje tu ništa o dijagnozi, zatim od čega je i na kakav način primljeni pitomac oslijepio". Kao jedini „moderni sljepački zavod", koji „provodi okulističke pregledbe primljenih pitomaca" te koji „je snabdjeven i svim pomagalima koja su potrebna za izobrazbu slijepaca", naveo je Zavod u Zemunu.[136] Ovaj podatak potvrđuje konstataciju iz gore spomenutog referata iz 1956. godine da je upravo ovaj zavod „bio obilno dotiran i dobro uređen", za što je, po svemu sudeći, bila zaslužna centralistička politika stare Jugoslavije."[137] Način funkcioniranja Zavoda za slijepe u Popovači moguće je pobliže sagledati kroz njegov program rada i svakodnevicu njegovih pitomaca. Zavodska učiteljica bila je Viktorija Švigir, a zavodski liječnik, koji je

134 HAS, Prigovor Savjeta za školstvo Sekretarijata u Sarajevu Savjetu za socijalnu zaštitu NR BiH, 5. rujna 1957.

135 HAS, *Oslobođenje*, br. 24, 16. lipnja 1946, Što rade djeca na ulici?.

136 Josip Štajduhar, „Uzroci mladenačkih oslepljenja kod pitomaca slijepačkih zavoda u Jugoslaviji (Raširenost sljepoće u našoj državi)", u: *Spomenica oftalmološke klinike, 1922–1927*,"*Liječnički vjesnik,* 50(2) (1928): 256.

137 John R. Lampe, *Yugoslavia as History: Twice There Was a Country* (Cambridge: Cambridge University Press, 2000).

povremeno dolazio, dr. M. Habliček.[138] Program obuke obuhvaćao je četkarstvo i košaraštvo, dok su se djevojčice podučavale i ženskom ručnom radu. Slijepe osobe su se zapošljavale kao kefari, košarači, kožarači i užarači (najčešće kao pomoćni majstori)[139] te za razliku od onih u Domu slepih u Zemunu, nisu mogli učiti stolarski zanat.[140] Stoga se tražilo od vlastelinstva u Kutini 10 jutara zemlje u Lonjskom polju, s ciljem uređenja uzgajališta plemenite vrbe za izradu košara za članove, međutim, odgovor nikada nisu dobili.[141] Također je 1922. godine traženo od Ministarstva agrarne reforme u Beogradu da Društvu da zemljište za uzgoj kultivirane vrbe, koja bi se prodavala članovima uz povoljnije uvjete i malu novčanu odštetu.[142] Poznat je primjer iz 1923. godine, gdje je slijepi otac poslan u Zemaljski zavod za slijepe u Moslavini da izuči zanat jer mu je supruga bolesna i nemaju od čega živjeti, a djeca se upućuju u centralno sabiralište u Josipovcu.[143]

U Zavodu su organizirane i kulturno-umjetničke aktivnosti pa je tako određena skupina pitomaca bila okupljena u okviru „Đačkog diletantskog društva". Društvo je djelovalo pod pokroviteljstvom Udruženja samostalnih i obrazovanih slijepaca, koje se „u Moslavini 1922. ustrojilo sa svrhom da se članovi međusobno potpomažu te da mladim drugovima pritječu u pomoć moralno i materijalno."[144] U skladu s tim načelom uzajamnog potpomaganja, stariji i mlađi korisnici zajednički su nastupali diljem Hrvatske i Slovenije, izvodeći glazbene i scenske točke, koje je osmislio Štriga, ravnatelj Zavoda.[145] Tako su 1924. godine prodavane fotografije pitomaca koji su sudjelovali u predstavi Aladinova svjetiljka,[146] dok je Društvo Sv. Vida tijekom 1925. godine u nekoliko gradova Hrvatske održalo koncerte i predavanja „o uzgoju i izobrazbi slijepaca, demonstriralo učila suvremene slijepačke pedagogije i prikazalo radove slijepih gojenaca Kraljevske zemaljske škole za slijepe u Moslavini (…) a građani su pitomcima davali odjeću, obuću, šmuk, novac i hranu za put."[147] Izvjesno je da je Zavod za slijepe u Popovači pitomcima nudio niz aktivnosti koje su ispunjavale i oblikovale njihovu svakodnevicu. Međutim, doživljaji te svakodnevice nisu bili jedinstveni jer su neki pitomci izražavali zahvalnost za priliku boravka u ustanovi, a drugi su smatrali da su bili zakinuti ili izigrani. Treći pogled na život u njoj imali su članovi stručnih inspekcija, koji su povremeno onamo dolazili u nadzor. O potrebi interpretacije

138 Tiflološki muzej, inv. br. 297/1805, Predmet: Nadzor nad priredbom hrane u Zemaljskom zavodu za slijepe u Moslavini.
139 HR-DAZG-959, k. 52.
140 HR-DAZG-959, k. 53.
141 HR-DAZG-959, k. 52.
142 HR-DAZG-959, k. 52.
143 HR-DAZG-959, k. 52.
144 Josip Medved, „Zdravstveno - pedagoške ustanove u Jugoslaviji", *Liječniki vjesnik,*, 49 (2) (1927): 116.
145 Ćosić, *Od zbirke do muzeja,* 24–25.
146 HR-DAZG-959, k. 52.
147 HR-DAZG-959, k. 52.

društvenih fenomena iz više perspektiva, u ovom slučaju institucijskih praksi, pisao je Clifford Geertz, koji je polazio od premise da je život mreža značenja koju ljudi sami stvaraju, zbog čega isti fenomen može biti doživljen na bitno različite načine.[148] U tom smislu, različita i katkad suprotstavljena iskustva pitomaca te izvješća stručnih inspekcija mogu pružiti različite, ali jednako važne poglede na život u ustanovi. Razmatranje poimanja zavodske svakodnevice započinje pismom iz 1921. godine, u kojem bivši pitomac zahvaljuje ravnatelju Štrigi na dobročinstvu, koje glasi:

> Velepoštovani Gospodine! Uvjeren sam da nimalo ne dvojite o sjećanju i zahvalnostimojoj […] Lijepa je mojaprošlost bila, samo u tom što sam sretio čovjeka, koji buduć plemenita i dobra srca, znao mi pribaviti dobru budućnost, koja je zbilja dobra i k boljem ide […] Zato kao što zahvalnost dugujem čovjeku koji upravlja mojim životom dugujem je i Vama, pa sam uvjeren da je izražavajući za ove uskrsne blagdane, Vi veleštovani gospodine nećete o njoj nimalo dvojiti. Čujte, dakle, glas, kojim iz dna moga srca diže se. Svemožni Vas okrepio na putu života, naplatio Vam za koliko ste mi dobra učinili i dao Vam „Sretan Uskrs" za mnogo i mnogo godina.[149]

No, s druge strane, određeni podaci upućuju i na suprotno. Godinu dana nakon ovog pisma zahvale, u izvješću inspekcije od 15. svibnja 1922. godine, provedene „u Zemaljskom zavodu za slijepe u Moslavini, ustanovljeno je da nedostaje potrepština, da je hrana nedostatno začinjena te da pitomci njome uopće nisu zadovoljni i da im priprava ne odgovara."[150] Iduće godine, 19. veljače 1923. godine, pitomci Zavoda uputili su ravnatelju Reheriću molbu da im se samelje pšenica jer su bili gladni, na što su od njega i njegove supruge dobili odgovor: 'A kaj buju jele onda naše svinje.'"[151] Diskutabilno je također bilo grijanje te higijenski uvjeti u Zavodu jer je iste 1923. godine „15 korisnika tijekom mećave bez kaputa otišlo u Pakrac tražiti pomoć."[152] Naposljetku, u Zavod su se očito primale isključivo siromašne slijepe osobe, o čemu svjedoči odbijenica za smještaj slijepom muškarcu, uz obrazloženje da „posjeduje lijepu mirovinu i može se od nje uzdržavati svugdje među videćima."[153] Kao što je na početku istaknuto, djelovanje Zavoda za slijepe bilo je praćeno brojnim prijeporima, uključujući i njegovo zatvaranje, odnosno ponovno preseljenje u Zagreb. Premda se u literaturi najčešće navodi da je Zavod u potpunosti prestao s radom 1927. godine,[154] iz dokumenta iz 1932.,

148 Clifford Geertz, *The Interpretation of Cultures* (New York: Basic Books, 1973).

149 Tiflološki muzej, inv. br. 1580, pismo korisnika Zavoda za slijepe u Popovači upravitelju Branku pl. Štrigi., Moslavina, 23. ožujka 1921.

150 Tiflološki muzej, inv. br. 297/1805, Predmet: Nadzor nad priredbom hrane u Zemaljskom zavodu za slijepe u Moslavini.

151 HR-DAZG-959, k. 52.

152 HR-DAZG-959, k, 52.

153 HR-DAZG-959, k. 53.

154 *Povijest*.

kao i iz novinskog članka objavljenog 1933. u „Jutarnjem listu", vidljivo je da su posljednji pitomci trebali biti otpušteni do 15. siječnja 1933. godine. Iz zahtjeva Kraljevske banske uprave Banovine Hrvatske - Odjeljenja za socijalnu politiku i narodno zdravlje za izmještaj invalida i slijepih osoba od 30. studenoga 1932. godine, može se iščitati sljedeće:

> Prigodnom inspekcijom u naslovnom domu po načelniku Općeg odjeljenja Ministarstva socijalne politike i narodnog zdravlja ustanovljeno je da se u domu nalaze invalidi i slijepci koji na to nikako pravo ne imadu. Usljed toga poziva se ta uprava da sve one invalide i slijepce koji ne udovoljavaju uvjetima uređenim invalidskim zakonom, do 15. januara 1933. otpusti i uputi na njihove nadležne općine. Glede slijepaca uputit će se za njihovu otpremu nadležnim općinskim poglavarstvima nalog odavle, tako da će i ovi morati da gore označenog roka dom napustiti.[155]

O ideji iseljenja korisnika Zavoda za slijepe u Popovači te njihova povratka u Zagreb ili pod nadležnost matičnih općina, „Jutarnji list" je 12. siječnja 1933. godine pisao kritično.[156] U članku „Zašto da se raspusti dom za slijepe u Moslavini", na samom se početku navodi kako je „smještaj slijepih bio upravo idealno riješen prije više godina, kada je odlučeno da se oni smjeste u veliki dom u Popovači", no da „nesretnije rješenje nije se moglo naći od onoga koje je doneseno kasnije: da se, naime, slijepci vrate u Zagreb." Za slijepe su tada „sagrađene na Svetom Duhu neukusne i male drvenjare koje su služile kao dom za smještaj nekoliko slijepih radnika i slijepih radnica", a koje su, kako se dalje ističe, izazvale „dosta briga u posljednje vrijeme, a o tome je govoreno i u našoj javnosti, pa su donekle istaknute vrlo nezgodne prilike koje su tamo vladale. " Nadalje, u članku je iznesen stav za koji je teško pronaći stručnu teorijsku osnovu, prema kojem „se može opravdati da zavod za uzgoj gluhonijeme djece ostane u Zagrebu u svojoj zakladnoj zgradi, dotle se nikakvim argumentima ne može opravdati potreba da ostane u Zagrebu škola za uzgoj slijepe djece, osim ako se ne želi da se jednoga dana svim tim zaista velikim nesretnicima pruži bijeli štap i da ih se otpusti, kako bi zatim takvi nesretnici izabrali sebi koji ugao na gradskoj ulici, te stojeći ondje tražili milost prolaznika." U ovom je članku rezimirano da je „potrebno da se sve slijepačke ustanove, koliko one stoje pod nadzorom Socijalnog odsjeka Banske uprave, premjeste u Invalidski dom u Popovači, gdje treba da se uredi škola, da se pruže sve mogućnosti rada i zaposlenja slijepih radnika i radnica." Autor ovog članka zasad je nepoznat, a time i njegova stručna kompetencija za procjenu onoga što bi bilo korisno, odnosno štetno za slijepe osobe. Usporedi li se ovakav popularni narativ s oftalmološkom procjenom Štajduhara iz 1928., teško je ne primijetiti diskrepanciju između popularnih predodžbi o slijepim osobama između

155 Tiflološki muzej, inv. br. 1533, Predmet: Invalidi — zbrinjavanje u Invalidskom domu u Moslavini.

156 Tiflološki muzej, inv. br. 1594, članak iz „Jutarnjeg lista": „Zašto da se raspusti Dom za slijepe u Moslavini", 12. siječnja 1933.

dva svjetska rata i tadašnjih stručnih mišljenja. Prema Štajduharu, „sljepoća nije glavni nedostatak zbog kojega slijepac smatra sljepoću nesrećom, jer izgubljeni vid može nadoknaditi ostalim osjetilima (opipom i sluhom). Njegova se nesreća sastoji u nesamostalnosti, koja proizlazi iz gotovo potpunog ograničenja slobodnog kretanja i ovisnosti o okolini."[157]

Teško je ne uočiti da se u novinskom članku, iza brige za slijepe osobe, skriva paternalistička doktrina, prema čijim bi se načelima one kao skupina trebale smjestiti u kontrolirani prostor u Popovači, nasuprot njihovu potencijalnom raspršivanju u zagrebački gradski kontekst, gdje bi se institucionalni nadzor mogao oslabiti.[158] S druge strane, iz Štajduharove procjene, iako ukorijenjene u medicinskoj premisi, vidljivo je složenije razumijevanje invaliditeta. Njegova tvrdnja da „sljepoća nije glavni nedostatak", jer se izgubljeni vid može nadomjestiti drugim osjetilima, premješta fokus s tjelesnog oštećenja na društvene posljedice sljepoće, poput ograničenog kretanja, nesamostalnosti i ovisnosti o okolini. Time se sljepoća implicitno prestaje tumačiti isključivo kao biološki deficit te se počinje razumijevati kao odnos između tijela i društvene okoline. U tom se smislu Štajduharov stav može promatrati kao rani nagovještaj kasnijih socijalnih modela invaliditeta, prema kojima osobe nisu onemogućene samim oštećenjem, nego društvenim preprekama koje ograničavaju njihovu autonomiju.[159] No svjedočanstva samih korisnika Zavoda, poput pisma jedne pitomice koje slijedi, pokazuju kako je stvarnost slijepih osoba često bila kompleksnija i teža od one opisane u tadašnjim novinskim člancima i teorijskim razmatranjima:

> Veleštovani gospodine ravnatelju, ja sam mnogo puta poželila da Vam pišem o našem gorkom životu, ali ne znadoh Vašu adresu [...] Ovdje se govori da se Vi zauzimate za zavod. Mi želimo da Vam to pođe za rukom i molimo da se zauzmete za nas siromašne djevojke, kojima je mnogo puta gospodin upravitelj Kristan ogorčio život. Hoće silom da nas porine u Inđiju, a mi se nedamo, hoćemo svoju kuću. Prije Božića bila je naša drugarica iz Inđije ovdje i rekla nam ne dajte se u Inđiju tražite svoje u svome je najbolje. Sada u četvrtak izjavio je g. upravitelj Kristan da ćemo mi djevojke u Inđiju a dečki koji znaju raditi svaki u svoju općinu, koji neznaju raditi da će u Kočevje dok izuče […] Dvije kuće oduzela država a nas tjeraju da se potucam od nemila do nedraga […] Ja sam učila raditi i znam raditi, ali to mi sada ništa ne vrijedi kad nemam nikoga i ništa […] Ja uvijek imam pletivo u rukama ali to je meni sve danguba prama onom radu što sam ga radila u zavodu u Društvo Sv. Vida. Svima nam je teško što ne radimo ništa. Mi bi se strpili da nas ne proganjaju odavle makar ništa ne dobijemo od zavoda dok se za nas drugi ljudi ne pobrinu […] Molimo da nam napišete koju

157 Štajduhar, Uzroci mladenačkih oslijepljenja, 256.

158 Mary Douglas, *Purity and Danger: An Analysis of Concepts of Pollution and Taboo* (London: Routledge, 2003).

159 Tom Shakespeare, *Disability Rights and Wrongs* (London: Routledge, 2006).

utješljivu riječ. Sad izvolite primiti mnogo srdačnih pozdrava i rukoljub. Vi i svi naši dobročinitelji. Pozdrav i rukoljub od Vaše uvijek Vam zahvalne.[160]

Međutim, ni pisma pitomaca Zavoda upućena ravnatelju ni stručna razmatranja, pa ni apel iz već spomenutog članka u „Jutarnjem listu" iz siječnja 1933. godine, u kojem se upozorava kako bi se usred zime „19 slijepaca i slijepica koji se tamo [u Zavodu] nalaze imalo baciti jednostavno na ulicu", nisu uspjeli utjecati na odluku Ministarstva socijalne politike i narodnog zdravlja. Naime, Ministarstvo je odlučilo ustupiti zgrade u Popovači Državnoj bolnici za duševne bolesti u Beogradu za potrebe njezine depandanse. Okolnosti donošenja same odluke zasad nisu u potpunosti poznate, no prvi dolazak pacijenata iz beogradske bolnice zabilježen je 13. lipnja 1933. godine, svega pet mjeseci nakon objave članka u „Jutarnjem listu".[161] Rješenje Ministarstva socijalne politike i narodnog zdravlja o selidbi Invalidskog doma u Moslavini u prostor Dječjeg doma u Našicama datira od 5. svibnja 1933., a 11. kolovoza 1933. godine doneseno je rješenje o predaji zgrade Bolnici za duševne bolesti u Beogradu uz minimalnu naknadu.[162] Ovaj slučaj pokazuje pristranost tadašnjeg centralističkog političko-administrativnog aparata u Kraljevini Jugoslaviji, koji je prema vlastitim kriterijima određivao prioritete u rješavanju socijalnih pitanja.[163] Iz toga proizlazi da iskustva i uvidi iz lokalnih zajednica te slijepih osoba iz tih sredina nisu dospijevali do viših instanci odlučivanja ili su, kada su bili preneseni, mogli biti svjesno zanemareni.

ZAKLJUČAK

Na temelju analize dostupne arhivske građe o Zavodu za slijepu djecu u Zagrebu, odnosno Zavodu u Popovači u razdoblju od 1895. do 1936. godine, može se zaključiti sljedeće. Zavod je bio internatskog tipa, u koji su najčešće primana slijepa djeca iz siromašnijih obitelji, a roditelji su svoje siromaštvo morali dokazati „svjedodžbom o siromaštvu". Pri upisu se, u skladu s tadašnjim medicinskim poimanjem invaliditeta, provodila stručna procjena je li dijete dovoljno tjelesno i mentalno zdravo te podobno za boravak i školovanje u instituciji. Iako se sustav obrazovanja i skrbi za slijepe osobe u Hrvatskoj tada postupno razvijao i modernizirao, paralelno su postojala pravila koja su određivala tko uopće može biti primljen te su se tako među slijepom djecom stvarale razlike. Uvjeti života u

160 Tiflološki muzej, inv. br. 1582, Pupčasto pismo korisnice Zavoda, bez datacije.

161 HR-DASK-161, Bolnica za duševne bolesti u Popovači, Državni arhiv u Sisku, kutija: 1934., 1–9 Povijesti bolesti pacijenata.

162 HR-DASK-161, Bolnica za duševne bolesti u Popovači, Državni arhiv u Sisku, Bolnica za duševne bolesti u Popovači – Spisi Kraljevskog zemaljskog dobra Moslavina – Invalidskog dobra u Popovači /1923/1929–1934 – Opći spisi, 1934. (56_2418). Referat, 2. rujna 1933.

163 Branko Petranović, *Istorija Jugoslavije 1918–1978* (Beograd: Nolit, 1981).

Zavodu bili su prilično nepovoljni pa se za njegovo funkcioniranje često moralo dodatno prikupljati novac, a kako nije raspolagao s dovoljno prostora i higijenski uvjeti bili su loši, česte su bile zarazne bolesti među pitomcima. Nastavni plan i program bio je sličan onomu u narodnim školama za videću djecu, a pitomci su se mogli obrazovati samo za određena zanimanja te su svojim aktivnostima morali doprinositi radu Zavoda, poput prikupljanja milodara, izložbi i scenskih nastupa. Cilj sustava bio je učiniti slijepu djecu neovisnijom, ali se to u praksi nije uvijek moglo ostvariti. Nakon školovanja u Zavodu mnogi se nisu mogli zaposliti jer ondje stečene vještine nerijetko nisu odgovarale stvarnim mogućnostima na tržištu rada. Uz to, internatski način života udaljavao ih je od matične sredine i ostatka društva. Zavod u Popovači, u kojem su od 1920. do 1933. godine bili smješteni pitomci iz Zagreba, u osnovi je bio sličan matičnom Zavodu u Zagrebu, i prema organizaciji rada i prema uvjetima života u njemu, pa se prethodni zaključci mogu kontekstualizirati i u odnosu na njega. Ono što je specifično za Zavod u Popovači su okolnosti njegova zatvaranja, iz kojih je više nego razvidno da su odluke o ovakvim institucijama tada donosili centri vlasti Kraljevine Jugoslavije sa sjedištem u Beogradu, i to prema vlastitim prioritetima.

IZVORI I LITERATURA

Arhivski izvori

HAS, Historijski arhiv Sarajevo:
Odjel za prosvjetu.
Oslobođenje, 1946.

HR-DASK – Državni arhiv u Sisku:
HR-DASK-161, Bolnica za duševne bolesti u Popovači.

HR-DAZG – Državni arhiv, Zagreb:
R-DAZG-959, Zemaljski zavod za odgoj slijepe djece.

HR-HDA – Hrvatski Državni Arhiv, Zagreb:
HR-HDA- Agencija za fotodokumentaciju.
HR-HDA-2046, Republički komitet za zdravstvenu i socijalnu zaštitu SRH.

Tiflološki muzej, Zagreb:
Zbirka dokumentov.
Zbirka fotografija.

Literatura

Bosnar Salihagić, Željka. „Povijesni pregled školovanja slijepih osoba u Hrvatskoj u XX. stoljeću.“ *Anali za povijest odgoja* 2, br. 2 (2003): 125–39. https://hrcak.srce.hr/334752.

Bosnar-Salihagić, Željka, ur. *120 godina Zemaljskog zavoda za odgoj slijepe djece: 1895.–2015.* Zagreb: Tiflološki muzej, 2015.

Ćosić, Nevenka. *Začeci institucionalne brige za slijepe*, 41–61. Zagreb: Tiflološki muzej, 2008.

Ćosić, Nevenka. *Od zbirke do muzeja,* 8–27. Zagreb: Tiflološki muzej, 2016.

Davis, Lennard J. *Enforcing Normalcy: Disability, Deafness, and the Body*. London/New York: Verso, 1995.

Douglas, Mary. *Purity and Danger: An Analysis of Concepts of Pollution and Taboo.* London: Routledge, 2003.

Fassin, Didier. *Humanitarian Reason*: *A Moral History of the Present.* Berkeley: University of California Press, 2012.

Galina, Sonja. *Zemaljski zavod za odgoj slijepe djece- sumarni inventar*. Zagreb: Državni arhiv u Zagrebu, 2019.

Geertz, Clifford. *The Interpretation of Cultures*. New York: Basic Books, 1973.

Horvat, Stjepan. *Izvještaj zemaljskog zavoda za uzgoj slijepe djece u Zagrebu*. Zagreb: Kralj. zemaljska tiskara, 1913.

Koselleck, Reinhart. *Futures Past: On the Semantics of Historical Time*. New York: Columbia University Press, 2004.

Lampe, John R. *Yugoslavia as History: Twice There Was a Country.* Cambridge: Cambridge University Press, 2000.

Leutar, Zdravka, i Marko Buljevac. *Osobe s invaliditetom u društvu*. Zagreb: Biblioteka socijalnog rada, 2020.

Medved, Josip. „Zdravstveno-pedagoške ustanove u Jugoslaviji.” *Liječnički vjesnik* 49(2), 1927: 107–17. https://library.foi.hr/dbook/cas.php?sql=SDCCDCYC927YDDDD2-DDD-SSDCD7.

Oliver, Michael. „Disability Definitions: The Politics of Meaning.” U: Michael Oliver, ur. *The Politics of Disablement: Critical Texts in Social Work and the Welfare State*. London: Palgrave Macmillan, 1990.

Paterson, Kevin, i Bill Hughes. „Disability Studies and Phenomenology: The Carnal Politics of Everyday Life.” *Disability & Society* 14, br. (5) (1999): 597–610.

Petranović, Branko. *Istorija Jugoslavije 1918–1978*. Beograd: Nolit, 1981.

Povijest. Posjećeno 3. 4. 2026. https://coovinkobek.hr/o-nama-sv/povijest.

Rose, Nikolas. *Governing the Soul: The Shaping of the Private Self*. London: Routledge, 1990.

Scott C., James. *Seeing Like a State: How Certain Schemes to Improve the Human Condition Have Failed*. New Haven: Yale University Press, 1998). Preuzeto s: https://mirror.anarhija.net/theanarchistlibrary.org/mirror/j/jc/james-c-scott-seeing-like-a-state.a4.pdf.

Seferović, Jelena. „Children With Intellectual Disabilities in Croatia: From Psychiatry to Specialized Institutions (1897–1970s)." *Acta Histriae* 34, br. 1 (2026): 95–116.

Snyder, Sharon L., i David T. Mitchell. *Cultural Locations of Disability*. Chicago: University of Chicago Press, 2006.

Shakespeare, Tom. *Disability Rights and Wrongs*. London: Routledge, 2006.

Stiker, Henri Jacques. „Using Historical Anthropology to Think Disability." U: *Disability in Different Cultures: Reflections on Local Concepts*, 352–80. Bielefeld: transcript Verlag, 2015.

Stiker, Henri-Jacques. *A History of Disability*. Ann Arbor: University of Michigan Press, 2019.

Štajduhar, Josip. „Uzroci mladenačkih oslјepljenja kod pitomaca slijepačkih zavoda u Jugoslaviji (Raširenost sljepoće u našoj državi)". U*: Spomenica oftalmološke klinike, 1922–1927*. *Liječnički vjesnik* 50(2) (1928): 256–64. https://library.foi.hr/dbook/cas.php?B=1&item=S01101&godina=1928&broj=00002&page=256&upit=Slijepci.

Imensko kazalo

A
Adlešič, Jura 18
Adlešič, Vera, banova soproga 18
Armič, Josip 52

B
Barczi, Geza 60, 61
Barlé, Janko 73, 74
Bestić, Matija 50–52
Bizant, Ivan 32, 35, 45
Bosnar Salihagić, Željka 94, 110, 124
Božič, Jože 32, 45
Branković, Dragoljub 58
Breznik, Mimi 32, 35, 36, 45
Brixy, Ivan 50
Buljevac, Marko 93, 103, 124, 130

C
Confidenti, Peter 33, 35, 45

Ć
Ćosić, Nevenka 95, 118, 124

D
Davis, Lennard J. 96, 124
Dermelj, Ljubo 52, 66, 69, 72, 90
Dermelj, Mirko 30, 60, 61, 67, 76, 79–83
Dobaja, Dunja 6, 8, 12, 41, 43–46, 49, 51, 52, 54, 57, 58, 60–63, 69–71, 73, 78, 83–86, 90, 130
Dobovšek, Bogomira 29, 41
Dostal, Rudolf 52, 66, 71, 83, 90, 91
Douglas, Mary 121, 124

E
Erbežnik, Ivan 73, 77

F
Fassin, Didier 103, 124
Franković, Dragutin 75, 90

G
Gabrič, Aleš 44, 46
Galina, Sonja 94, 124
Gallaudet, Thomas Hopkins 53
Galluf, Vera 82
Geertz, Clifford 119, 124
Godler, Ljubica 90
Golob, Marija 10, 13, 43, 46
Grm, Fran 52, 55, 57, 61, 67, 78, 91
Gudac, Hinko 82
Guštin, Damijan 26, 31, 46

H
Hergešić, Rajko 56, 61, 74, 76–79, 83, 87
Holzer, Brigitte 116
Horvat, Stjepan 94, 104, 110, 111, 124
Hubert, četrtošolec 39
Hughes, Bill 114, 124

J
Jakopič, Bogo 51, 52, 69, 73, 90
Janežič Mikeš, Teja 33, 34, 36, 46
Janša-Zorn, Olga 8, 46
Jelič, Slavica 73, 86, 91
Jeraj, Mateja 78, 90
Jerebič, Vesna 26, 31, 46,
Jordanić, Terezija 80
Josipović, Imbre pl. 50
Juras, Zvonko 50, 51, 53, 71, 88, 91
Juriša, Mirjana 86, 91

K
K., M. 52, 91
Karađorđević, Aleksandar 19
Keller, Helen 62, 113
Knavs, Bogdan 51, 52, 90,
Konstantinović, Trifun 81
Kordiš, Ivan 26, 31, 46
Kos, Janez 34–36, 46
Koselleck, Reinhart 103, 124
Košir, Matevž 78, 90
Košir, Tone 41
Kralj, Vilma 38, 46
Kraveć, Andrija 80
Kršnjavi, Izidor 50
Kržišnik, Anton 33, 34, 38, 46
Kulovec, Metka 53, 63, 91
Kunst, Ivan 77
Kuzmanović, Milovan 80
Kvržić, Zdravko 73, 91

L
Lampe, Adalbert 50, 82
Lampe, John R. 117, 124
Laznik, Avgusta 35
Leutar, Zdravka 103, 124
Lisac, Marija 68, 81
Lončar, Ljubica 90
Lovšin, Alojzija 20

M
Maletić, Đuro 50
Marušič, Drago 12
Matijašević, Petar 75, 79
Mayer, Viktor 74
Mazi, Vilko 53, 73, 77, 91
Medved, Hermina 81
Medved, Josip 51–54, 64, 66–69, 71, 73, 74, 86, 87, 89, 91, 116, 118, 124
Mencej, Martin 10, 46
Mitchell, David T. 96, 125
Mladenović, Milica 82
Mršić, Vjekoslav 73, 82, 91
Muha, Ivan 51, 71

N
Natlačen, Marko 19, 25

O
Očka, Josip 57
Očko, Stjepan 94
Ogorelec, Albin 61
Ogrizović, Mihajlo 90
Oliver, Michael 110, 124
Omerza, Zdravko 78

P
Paterson, Kevin 114, 124
Pavčič, Marjan 36, 42, 46
Pazman, Dragutin 90
Petranović, Branko 122, 124

Petrović, Ljubomir 72, 91
Pianecki, Zora 61
Pirkmajer, Otmar 12
Podkrajškova, Matilda 60
Potrč, Jože 38
Prešeren, France 19
Primožič, Štefan 52, 69
Puhar, Karl 60, 61, 83, 91

R
Ramadanović, Veljko 24, 60, 62, 116
Ramovš, Fran 58
Raškaj, Slava 73, 86, 91
Reckberg, Henrik 73
Reherić, Josip 119
Rezar, Petra 63, 91
Ricofi, Vera 80
Rolf, Ivan 50
Rose, Nikolas 101, 125
Rožman, sedmošolec 86
Rudež, Anton 51
Rupčić, Marija 68, 82
Rupnik, Leon 30
Rupnik, Vinko 73, 78, 86

S
Sagadin, Janez 8, 46
Savić, Ljubomir 51–53, 64, 73, 89–91
Scott, James C. 101, 125
Seferović, Jelena 93, 114, 125, 130
Shakespeare, Tom 121, 125
Sivec, Milica 30
Skaberne, Minka 8, 9, 46
Skala, Anton 67, 68
Slomšek, Anton Martin 19
Snyder, Sharon L. 96, 125
Stepinac, Alojzij 74
Stiker, Henri-Jacques 112, 116, 125
Stiplovšek, Miroslav 12, 46
Supančič, Drago 52, 60–62, 66, 71, 83, 90, 91

Š
Šafarić, Ljudevit 82
Šafarić, Zlata 81
Šega, Viktor 71, 91
Šerk, Alfred 58
Škoro Babić, Aida 78, 90
Šmit, Aurel 88
Šorn, Mojca 7, 8, 12, 26, 31, 46, 47, 130
Štajduhar, Josip 117, 120, 121, 125
Štriga, Branko pl. 116, 118
Švigir, Viktorija 117

T
Tomažič, Ivan 30
Tome, Alojzij 73
Tunkl, Antun 90

V
Vereš, Slavko 80
Vreede, Arthur 116
Vrhunc, Franica 30
Vrhunc, Klara 9

W
Weigt, Gabriele 116

Z
Zakovšek, Jože 66, 91
Zeman, Josip 60
Zupančič, Drago 76
Zupančič, Vita 73

Ž
Žagar, France 32, 74
Žepić, Ladislav 50
Župančič, Oton 19

O avtorjih

Buljevac, Marko, dr. izredni profesor, Pravni fakultet Sveučilišta u Zagrebu, Trg Republike Hrvatske 14, Zagreb, Hrvaška, marko.buljevac@pravo.unizg.hr; ORCID: 0000-0001-7128-7860.

Dobaja, Dunja, dr., znanstvena sodelavka, Inštitut za novejšo zgodovino, Privoz 11, Ljubljana, Slovenija, dunja.dobaja@inz.si; ORCID: 0000-0001-8501-8573.

Seferović, Jelena, dr., znanstvena sodelavka, Inštitut za novejšo zgodovino, Privoz 11, Ljubljana, Slovenija; Institut za antropologiju, Gajeva 32, Zagreb, Hrvaška, jelena.seferovic@inz.si; jelena.seferovic@inantro.hr; ORCID: 0000-0002-6209-7114.

Šorn, Mojca, dr. znanstvena sodelavka, Inštitut za novejšo zgodovino, Privoz 11, Ljubljana, Slovenija; mojca.sorn@inz.si; ORCID: 0000-0002-4457-1118.

Publikacija prinaša celovit zgodovinski in interdisciplinarni pregled razvoja skrbi za slepe, slabovidne in gluhe otroke ter njihovo vzgojo in izobraževanje na območju Slovenije in Hrvaške od konca 19. stoletja do druge polovice 20. stoletja v treh pregledno strukturiranih poglavjih. Njena ključna znanstvena spoznanja se nanašajo na razvoj institucij, pedagoških pristopov, zakonodaje in socialnega položaja senzorno oviranih oseb.

Na širši ravni delo pokaže, da je razvoj sistema skrbi za senzorno ovirane potekal postopno: od dobrodelnosti in izoliranih pobud preko institucionalne segregacije do začetkov socialnega modela invalidnosti in integracije v družbo. Kljub napredku ostajajo vidne strukturne omejitve – zlasti podfinanciranost, centralizirano odločanje in družbeni predsodki.

Iz recenzije izr. prof. dr. Irene Selišnik

INŠTITUT ZA NOVEJŠO ZGODOVINO

INSTITUTE OF CONTEMPORARY HISTORY

